

СПИСАНИЕ НА БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

ГОДИНА CXXXII 6/2019
Основано през 1869 г.

JOURNAL OF THE BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES

YEAR CXXXII 6/2019
Founded in 1869

СЪДЪРЖАНИЕ

150 ГОДИНИ БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

Тържествено честване на 150-ата годишнина на Българската академия на науките / 3
Слово на председателя на БАН акад. Юлиан Ревалски / 4
Слово на президента на Република България Румен Радев / 7
Поздравления / 8

1 НОЕМВРИ – ДЕН НА НАРОДНИТЕ БУДИТЕЛИ

Честване на Деня на народните будители / 13
Христо Попов – Образование, наука и национални ценности. За възходите и паденията в новото българско битие / 13
Наградени учени / 18

НАУЧЕН ДЯЛ

Димитър В. Димитров – Политическият елит и неговото поведение / 21
Михаил Виденов – Стратегии с правилото за променливото Я / 31
Васил Николов – Раннонеолитното селище („село“) Слатина-София / 36
Теодоричка Готовска-Хенце – Пътят на Константин Иречек към България / 45
Илия Д. Христов – Влияние на водния и хранителния статус на почвата върху качеството и количеството на добива от земеделската култура / 51
Николай Борисов – „Играта е най-висшата форма на научна работа“ / 57

CONTENTS

150 YEARS BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES

Official Celebration of the 150th Anniversary of the Bulgarian Academy of Sciences / 3
Speech of the President of BAS Academician Julian Revalski / 4
Speech of the President of the Republic of Bulgaria Rumens Radev / 7
Gratulatory Addresses / 8

1st NOVEMBER – THE DAY OF THE ENLIGHTENERS

Celebrating the Day of the Enlighteners / 13
Hristo Popov – Education, Science and National Values. The Ups and Downs of the New Bulgarian Life / 13

Awarded Scientists / 18

SCIENTIFIC SECTION

Dimitre Dimitrov – The Political Elite and Its Behaviour / 21
Mihail Videnov – Strategies with the Variable “Я” / 31
Vassil Nikolov – The Early Neolithic Settlement Site (Village) of Slatina-Sofia / 36
Teodoritschka Gotovska-Henze – The Way of Konstantin Jireček to Bulgaria / 45
Ilija D. Christov – Influence of Water and Nutrient Statuses of Soil on the Quality and Amount of Crop Yield / 51
Nickolay Borissov – “Game is the Highest Form of Scientific Work” / 57

АРХИВИТЕ НА БАН

Писмо до Българската академия на науките за дарителство с цел образуване на фонд „Кирил Берлинов“ / **59**
Писмо за даване на ежегодна награда от фонд „Кирил Берлинов“ / **60**

ГОДИШНИНИ И ЮБИЛЕИ

Дамян Дамьянов – 150 години БАН. Мястото на академичната общност в съответствие с националния и международния опит / **61**

Дамян Дамьянов – 75 години Съюз на учените в България. А след това? / **68**

Вера Бонева – Епископ Софроний Врачански в културната памет на съвременна България / **72**

Венко Н. Бешков – Сто години от рождението на проф. Димитър Еленков – основоположник на инженерната химия в България / **76**

НАЦИОНАЛНИ И МЕЖДУНАРОДНИ НАУЧНИ ПРОЯВИ

Драга Тончева – Втора Балканска конференция по персонализирана медицина / **78**

Петя Василева – Конференция „Превенция и лечение на застрашаващи зрението заболявания“ / **81**

Теодора Въллова – Юбилейна научна конференция „45 години Медицински университет – Плевен“ / **83**

ХРОНИКА

Събития, посветени на 150-годишнината на Българската академия на науките / **85**

Висши държавни отличия за трима академици на БАН / **87**
Учени от БАН с отличия за високи научни постижения / **88**

Заслужено признание / **88**

РЕЦЕНЗИИ

Росица Стоянова, Илияна Марчева – По следите на една благородна традиция / **89**

IN MEMORIAM

Член-кореспондент Александър Янков / **91**

BAS ARCHIVES

Letter to the Bulgarian Academy of Sciences on Donation for Establishing the Kiril Berlinov Fund / **59**
Kiril Berlinov Annual Fund Award Letter / **60**

ANNIVERSARIES AND JUBILEES

Damyan Damyanov – 150 years of BAS. The Role of Academic Community in Accordance with National and International Experience / **61**

Damyan Damyanov – 75 Years Union of Scientists in Bulgaria. After that? / **68**

Vera Boneva – Bishop Sofronii Vrachanski in the Cultural Memory of Modern Bulgaria / **72**

Venko N. Beshkov – A Hundred Years since the Birth of Professor Dimitar Elenkov – the Founder of Engineering Chemistry in Bulgaria / **76**

NATIONAL AND INTERNATIONAL SCIENTIFIC EVENTS

Draga Toncheva – Second Balkan Conference on Personalized Medicine / **78**

Petya Vassileva – Conference “Prevention and Treatment of Vision Diseases” / **81**

Teodora Valova – Jubilee Scientific Conference “45 Years of Medical University – Pleven” / **83**

NEWS ITEMS

Events Dedicated to the 150th Anniversary of the Bulgarian Academy of Sciences / **85**

Higher State Honours for Three Academicians of BAS / **87**
BAS Scientists with Honours for Excellence / **88**

Deserved Recognition / **88**

REVIEWS

Rositsa Stoyanova, Iliana Marcheva – Following in the Footsteps of a Noble Tradition / **89**

IN MEMORIAM

Corresponding Member Aleksandar Yankov / **91**

150 ГОДИНИ БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

ТЪРЖЕСТВЕНО ЧЕСТВАНЕ НА 150-АТА ГОДИШНИНА НА БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

На 12 октомври 2019 г. Българската академия на науките посрещна по случай нейната 150-годишна председатели на академии и международни научни организации от цял свят. Международната среща е част от честванията на юбилея на най-голямата научна институция в България.

Много от институтите на БАН са създадени, за да подпомогнат развитието на страната ни, каза председателят на БАН акад. Юлиан Ревалски. Учените от Академията са направили първите стъпки, за да допринесат за развитието на индустрията в сектори като електроника, ядрена енергетика, химическа индустрия, биотехнологии, информационни и комуникационни технологии. И допълни, че Академията е горда да бъде сред тези, които са допринесли за развитието на модерна България.

БАН е сред академиите, основатели на Федерацията на всички европейски академии (ALLEA) преди 25 години, и участва в много от нашите дейности, подчерта в изказването си проф. Греъм Кей, заместник-председател на ALLEA. Той поздрави учените за тези 150 години успешни академични изследвания и 150 години отдаденост на света на науката.

Присъствието днес на толкова много гости от всички части на Европа и света, от различни области на науката е символ на една общност и солидарност, от която Българската академия на науките е част, каза председателят на Научния консултативен съвет на европейските академии (EASAC) проф. Тиери Курвоазие. Той посочи, че да бъдеш активен в света на науката, означава също отговорност и да споделяш познанието, до което си достигнал.

Председателят на Международния европейски съвет (IES) проф. Дея Реди определи Българската академия на науките като първи интелектуален център в България, който осъществява изследвания на високо ниво, научно образование и продължава да бъде желан партньор на световно ниво.

На чуждестранните учени беше представена възможността да обсъдят теми в областите, в които работят, с българските учени.

Празникът продължи с тържествен концерт-спектакъл „150 години Българска академия на науките“ в Националния дворец на културата, кулминация на честванията.

На тържественото честване присъстваха президентът Румен Радев, заместник министър-предсе-

дателят Мариана Николова, министърът на образованието и науката Красимир Вълчев, министърът на културата Боил Банов, зам.-председателят на Народното събрание Кристиян Вигенин, председателите на комисиите по образование и наука Милена Дамянова и околна среда и води Ивелина Василева, други представители на Министерския съвет, Народното събрание, съдебната система, местната власт, на религиозните общности, чуждестранни гости, представители на научната общност и радетели на БАН.

Създаването преди 150 години на Българското книжовно дружество днес – Българска академия на науките – е важен цивилизационен акт в нашата история, с който българската духовност и наука стават равноправна част от културните процеси в Европа и отговарят на обществените изисквания на Новото време. С тези думи председателят на БАН акад. Юлиан Ревалски се обърна към всички учени и гости на празника. (Словото публикуваме по-долу.)

Министърът на образованието и науката Красимир Вълчев поздрави учените от името на правителството. Историята на Академията е историята на третата българска държава, каза той и допълни, че приносът на БАН е във всички сфери на обществения и духовен живот. Поклон пред всички български учени, каза министърът на образованието и науката. Ние трябва да работим заедно, свързани в партньорство. Ако работим заедно, България ще върви напред, подчерта той.

В период сме на мащабни трансформации и разчитаме на учените – за климатичните предизвикателства, за лечение на опасни болести, както и да съхраним националната ни идентичност в глобализиращия се свят, посочи той. Разчитаме като държава и общество на БАН, трябва да работим заедно и да намерим по-добрите инструменти да взаимодействаме, каза още министър Вълчев.

По случай 150-годишнината на БАН президентът Румен Радев поздрави учените и връчи почетния знак на държавния глава на председателя на Академията акад. Юлиан Ревалски. Отличието е за цялостния принос на институцията за развитието на науката и активната ѝ дейност, за развитие на всички области на живота, както и за изключителната ѝ роля за запазването на материалното и нематериално културно историческо наследство на България. (Словото публикуваме по-долу.)

* * *

Отличия на Националната академия на науките на Украйна получиха по повод 150-годишнината на Българската академия на науките председателят на БАН акад. Юлиан Ревалски и акад. Иван Юхновски (председател 1996 – 2008). Наградите се присъждат за многогодишното успешно сътрудничество между научните организации на България и Украйна. Заместник-председателят на Националната академия на науките на Украйна акад. Серхий Пирожков подари на БАН цифрово копие на ръкопис на Патриарх Евтимий от края на XIV в. „Житие Илариона Могленского“. Оригиналът се пази в библиотеката на Националната академия на науките в Киев.

Медали за успешно научно сътрудничество по повод юбилея връчи ректорът на Харковския национален университет „Василий Каразин“ акад. Вил Бакиров. Отличията получиха акад. Юлиан Ревалски, акад. Иван Юхновски и акад. Ячко Иванов. Акад. Бакиров подари на БАН картина на украински художник, изобразяваща един от осно-

вателите на БАН проф. Марин Дринов като млад преподавател в Харковския университет.

Почетен знак на председателя на БАН беше връчен на ректора на Харковския национален университет проф. Бакиров. Наградата се присъжда за заслуги за опазване делото на проф. Марин Дринов.

През годината по инициатива на акад. Ячко Иванов беше проведена дарителска кампания – книги за Центъра по българистика и балкански изследвания „Марин Дринов“ към Харковския национален университет. Сред дарителите са: академиците Ячко Иванов, Георги Марков, Димитър Димитров, Ангел Попов; Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, издателство „Захарий Стоянов, Институтът по математика и информатика, Институтът за исторически изследвания, Институтът за балканистика с Център по тракология „Проф. Александър Фол“.

Книгите бяха връчени от акад. Ревалски на украинската делегация.

СЛОВО НА ПРЕДСЕДАТЕЛЯ НА БАН АКАД. ЮЛИАН РЕВАЛСКИ

Уважаеми господин Президент на Република България!

Уважаеми господа председатели на Българската академия на науките – акад. Сендов, акад. Юхновски, акад. Съботинов и акад. Воденичаров!

Уважаеми представители на Съдебната система,

Уважаеми народни представители!

Уважаеми госпожи и господа министри и заместник-министри, кметове и областни управители!

Уважаеми ректори!

Ваши Превъзходителства!

Уважаеми представители на религиозните общности!

Уважаеми гости от чужбина и България!

Уважаеми колеги, драги приятели!

Създаването преди 150 години на Българското книжовно дружество днес – Българска академия на науките – е **важен цивилизационен акт** в нашата история, с който българската духовност и наука стават равноправна част от културните процеси в Европа и отговарят на обществените изисквания на Новото време.

Мисията на Българското възраждане, време в което интелигенцията чертае стратегията на **народностна консолидация и съграждане на нацията**, възрожденският книжовник Иван Богоров формулира така: „**трябва да направим първом българи и сетне България**“.

Основаването на Българското книжовно дружество в Браила на 12 октомври 1869 г. е олицетворе-

ние на тази консолидация и начало на изпълнение на тази мисия. В основата са личностите, които днес наричаме будители. Тук, разбира се, не е възможно да бъде очертана пълната, внушителна като време и като събития историческа хронология, но не бива да пропуснем имената на учредителите – Васил Д. Стоянов, Марин Дринов и Васил Друмев.

Това, което отличава Българското книжовно дружество от съществуващите други народополезни сдружения, е **машабът на мисленето и заложените перспективи** то да бъде **духовен център**, който ще обединява научните, културните и образователните процеси не само по българските земи, а чрез връзки със сродни организации ще ги популяризира в европейските страни.

Така Българското книжовно дружество става първата институция с политико-представителни функции за българското общество, преди още да има свободна българска държава!

Но цялата благородна и прогресивна за времето си идея не би била възможна без **щедрата подкрепа на дарителите** – авторитетни и безименни патриоти, заможни българи и хъшове, учители и революционери, сред които е и Васил Левски. Тези родолюбиви българи са прозрели основополагащата роля на новата институция, която чрез просвещение и наука ще подпомогне своя все още поробен народ да отстоява националната си идентичност, но и ще очертава пътищата за развитие в неговото свободно бъдеще.

Стратегическите цели и перспективи са формулирани в **чл. 2** от Устава на Дружеството: „**да разпространява всеобщото просвещение у българ-**

ския народ и да му показва пътя към неговото вещественно обогатяване“, както и категорично заявеното в чл. 6 намерение – да развива „всичките науки, изкуства и изкуства“. Търсеният баланс между различните дялове на науката е безспорно едно от най-ярките завоевания на Книжовното дружество, записано не само като програмно намерение, а и изпълнено с реално съдържание – осъществявано и отстоявано, въпреки историческите превратности и до днес.

Освобождението на България дава нови стимули за развитие на науките и изкуствата, а на Българското книжовно дружество – нови възможности за утвърждаване като най-авторитетната национална научна институция. Освен печатният орган – „Периодическо списание“, започва да излиза и „Сборник с народни умотворения“, окончателно се оформя правописът (така нареченият Дринов правопис), който се налага като официална норма за България след Освобождението. С откриването на Висшето училище през 1888 г. неговият първи ректор Александър Теодоров-Балан става член на Книжовното дружество и с това колегиалното научно партньорство между двете основни институции в нова България създава традиции, изключително плодотворни и сега.

Знаменателен факт е, че председателят на Дружеството Иван Евстратиев Гешов през 1908 г. изплаща с лични средства ипотечния заем (около 120 000 лв.), взети от членовете на Дружеството за строителството на сградата, превърнала се в емблематичен знак на Академията. С този пореден щедър дарителски акт не само се укрепва финансовата независимост, но и се създават условия за **преобразуването на Българското книжовно дружество в Българска академия на науките, което става факт на 6 март 1911 г.**

Именно в Българската академия на науките през първите десетилетия на новия ХХ в. трите клона – „Историко-филологически“, „Природоматематически“, „Физико-химически“, заедно с новосъздадения клон „Литература, изкуства и музика“, както и на комисии за езика и историческите извори, със своята работа създават условия, които изцяло ще променят облика и ще развият на ново, модерно равнище научната дейност в България.

Същевременно, Българската академия на науките не е изолирана нито от обществените, нито от социокултурните процеси. Нейните членове са едни от най-активните популяризатори на знания, активни участници в актуалните дебати на своето време. В дълголетната си история Академията създава не само научния и интелектуален, но и политическия елит на България. Двама нейни председатели в рамките на своя мандат – Иван Евстратиев Гешов и Богдан Филев, са били министър-председатели, а след Марин Дринов до най-ново време нейни представители са били министри на просветата, заемали са високи политически

постове или са останали в историята като видни обществени личности.

След политическата промяна от есента на 1944 г. БАН придобива статут на водещ научен център за фундаментални и приложни изследвания. Тя получава специално финансиране, което обаче е за сметка на ограничената академична свобода. Най-силно се отразява това на хуманитарните и обществените науки, но въпреки това в редица научни изследвания, в поредица от справочни и енциклопедични издания, чрез издаването на корпуси от документални материали, архиви и извори, тези науки успяват да създадат обективна и точна картина на историческите, културните и обществените явления, да прилагат модерни изследователски подходи.

В десетилетията до 1989 г. научните изследвания в БАН са насочени към непосредственото обвързване със социално-икономическото развитие на държавата, към реализиране на приоритетната цел – съществено развитие в стратегически области като: атомната физика, физиката на полупроводниците, електрониката, автоматиката, съвременни клонове на математиката и химията, космическите изследвания, биологията, фармацевтиката и други. За тази цел се изграждат редица нови институти в БАН в тези и други области, които чрез преките връзки между наука и производство изиграват ключова роля в зараждането и развитието на споменатите по-горе индустриални сектори. Това, заедно със съществуващото активно сътрудничество с източноевропейските научни институции и с постепенното възстановяване на контактите със западноевропейските научни центрове, осигуряването на много добра инфраструктура и материална база на институтите, дават възможност учените от Българската академия на науките да правят открития, които без преувеличение, но и без излишна скромност, могат да бъдат определени като революционни, защото са признати като постижения, тласнали развитието не само на българската, а и на световната наука и технологии.

Ще си позволя да спомена само част от тях, намерили широко приложение у нас и в чужбина: **методът за леене с газово противоналягане; откриването на фотоелектретното състояние на веществата, от което се ражда фотокопирната техника – ксероксът; първият в региона изследователски ядрен реактор; изследванията на кристалния растеж, намерили приложение у нас и в световен мащаб при получаването на галванични покрития; първият български компютър, както и първият български и четвърти в света електронен калкулатор „Елка“; методът за разделяне и визуализиране на рибонуклеинова киселина (РНК); първият български персонален компютър (ИМКО).** Следват подобрените варианти на персоналните компютри и тяхното масово производство от серията „Правец 16“. **Разработената оригинална технология за производство**

на свръхвисокомолекулен полиетиленов оксид, известна под търговската марка *Бадимол*®.

Модерните области на **космическите изследвания**, които се развиват в БАН допринасят България да стане 18-ата космическа страна в света и 6-ата, изпратила в полет свой космонавт. Този успех идва в резултат на изключително сложни и блестящо изпълнени български научни програми и създадени от българските учени апаратури, някои от които без аналог в световната практика.

Изключително важни за държавата и ежедневно полезни за обществото са експертните дейности на БАН, осъществявани в областта на метеорологията, непрекъсващото наблюдение и постоянна информация за сеизмичната активност в страната и чужбина, постоянно провежданият екологичен мониторинг на Черно море.

Тази малка част от внушителния корпус с открития и постижения на учените от Академията показва, че въпреки конюнктурата на времето, те създават универсални научни продукти, които не само заемат основополагащо място в световното научно пространство, но и задават модели за технологичен прогрес и иновационно развитие през следващите десетилетия, и то не само у нас.

Кризата в България след 1989 г. и преходът към пазарна икономика засягат и БАН. Със Закона за БАН от 1991 г. се възстановява автономията на Академията. Въпреки безспорните научни постижения, тя е атакувана и пред обществото се налага един преднамерено негативен образ на нереформирана институция. За да докаже своята ефективност, Академията сама предизвиква независим международен одит през 2009 г., който установява, че в основната си част институтите на БАН извършват изследвания на много високо международно ниво. Този одит е последван от тежка и болезнена структурна реформа, извършена от БАН, но резултатът е силно намалено финансиране и на практика опит да се закрие Академията като научен център.

Отношенията **наука – политическа власт – общество** в дългата история на БАН са били различни. Понякога по-толерантни, друг път твърде усложнени, защото това са отношения, разпънати между мисията и конюнктурата, между свободната творческа воля и идеологията, между идеалните цели на науката и рационалното приложение на нейните резултати. Със сигурност обаче бихме могли да твърдим, че тези отношения са неоспорим индикатор за духовен разцвет или за ценностна криза. Затова за нас е изключително важно да поддържаме утвърдения през годините статут на Академията като **авторитетен и независим научен, духовен и експертен център**.

В последните години диалогът с държавните институции се задълбочава и взаимодействието ни с Народното събрание, Президентството и Министерския съвет се активизира. Съвместната ни работа с редица министерства, освен традиционните

форми, намира и нови измерения. Това е признак за променено отношение към БАН в положителна посока и ние приветстваме тази промяна. Министерският съвет подкрепи честването на 150-ата годишнина целево, за което искам да изкажа нашата благодарност.

Понастоящем БАН продължава да е най-големият и най-ефективен научен център в България, осигуряващ повече от половината научна продукция на страната, видима в световните бази от данни. Академията е напълно интегрирана в европейското и световното научно пространство. Тя има споразумения с над 50 научни организации и академии в света, както и многобройни проекти по линия на Европейския съюз и други международни организации.

За да могат нашите изследвания да стигат до широки обществени и професионални среди, да дават не само значими познания, но и да формират нов тип мислене, морални и нравствени ценности у младите хора, БАН извършва широка палитра от допълнителни дейности: създаде Ученически институт, насърчава творческите интереси на талантиливите ученици в областта на всички науки, литературата и изкуствата, подкрепя четенето и грамотността, привлича млади учени, чрез специални програми за тях и популяризира и отличава техните научни постижения. Участието на Академията в образователния процес на всички нива е изключително голямо както чрез обучения на учители и ученици от наши колеги, така и с обучения на студенти и докторанти. Институтите от социалните и хуманитарните науки активно работят за опазване на националната ни идентичност и на културно-историческото ни наследство. Звената на БАН дават компетентни и аргументирани експертни оценки за състоянието и развитието на стратегически за българската икономика отрасли, като например неотдавна за енергетиката, за тревожните измерения на демографската криза, но и за възможностите тя да бъде преодолена.

Два от Центровете за върхови научни постижения и четири от Центровете за компетентност по Оперативна програма „Наука и образование за интелигентен растеж“ от 2017 г. са ръководени от институти на БАН. Тези центрове са и пример за тясното сътрудничество на Академията с висшите училища. Благодарение на ефективната експлоатация на суперкомпютъра „*Авитохол*“ в БАН, България печели през 2019 г. една от 8-те локации за нов суперкомпютър в Европейския съюз. Към тази картина, която разбира се, би могла да бъде много по-богата на факти и статистически данни, бих искал да добавя, че науката, създавана в БАН, става все **по-видима**, все **по-нужна** и все **по-полезна** за обществото. **А Българската академия на науките продължава да е национален научен лидер.**

Показателни са и резултатите от едно авторитетно социологическо проучване от 2018 г. При очевидната криза на доверието към редица инсти-

туции, 68,2 % от анкетиранияте смятат, че „*постиженията на учените от БАН са повод за гордост и национално самочувствие*“.

В днешния празничен ден това ни дава основание да изпитваме не само онази заслужена историческа гордост за изпълнената мисия, завещана ни от учредителите на Книжовното дружество, да припомним превърналото се в безценен национа-

лен капитал научно наследство на много поколения преди нас, но и да се уверим, че благодарение на вас, уважаеми колеги, които сте обрекли личната и творческата си съдба на Българската академия на науките – **тя ще пребъде!**

На многая лета!
Честит празник!

СЛОВО НА ПРЕЗИДЕНТА НА РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ РУМЕН РАДЕВ

Уважаеми академик Ревалски,
Уважаеми председатели на БАН,
Уважаема г-жо заместник министър-председател,

Уважаеми г-н заместник-председател на Народното събрание,

Уважаеми министри,

Уважаеми народни представители,

Уважаеми кметове и областни управители,

Ваши превъзходителства,

Уважаеми гости от страната и чужбина,

Уважаеми учени и служители от Българската академия на науките,

За мен е чест и удоволствие да споделя с вас възлението и гордостта от честването на тази забележителна не само за БАН, но и за цялото българско общество годишнина.

Преди 150 години нашите предци създадоха Българското книжовно дружество, водени от своята благородна кауза да основат едно „средоточие на българските интелектуални сили“, което да изведе народа ни по пътя на „истинната цивилизация и напредък“. Тази морална сила и далновидност на българската интелигенция от онова време – да създаде своя организация преди още да има българска държава, да положи науката в основата на пътя към свобода и прогрес – това всъщност е здравият генетичен код на БАН.

И неслучайно Българското книжовно дружество се оформя като център, един научен център, който работеше неуморно за въздигането на българската нация, чертаеше бъдещето, отстояваше българската идентичност, история и език. Център, в който поколения наред талантиливи български учени творяха наука на съвременен световен ниво.

Затова и днес БАН се гордее със своите научни институти и учени, които са нашият национален капитал, призван да отваря вратите на България към света, призван да търси рационални решения в едно сложно съвремие. Много са и проблемите пред човечеството, на които само науката може да даде отговор и българската наука днес работи активно, работи в сътрудничество с партньорски центрове, използва оптимално европейската концепция за отворени науки.

Но съвременната наука става и все по-ресурсоемка и младите български учени избират не рядко чужди институти, научни центрове и лаборатории, където да реализират своя потенциал и своя научен принос. А там, където няма силно образование, където не се развива водеща наука и то добре финансирана, не може да има и силна икономика, не може да има икономика на високата добавена стойност, не може да има висок догонващ устойчив темп на икономическо развитие.

Затова и от най-високата трибуна на Общото събрание на ООН и на различни форуми в европейски формат продължавам да изтъквам, че устойчивото развитие днес изисква равномерно разпределение на образователната и научна инфраструктура. Че независимо от количеството на еврофондовете ние никога няма да постигнем икономическо и социално сближаване между Северна и Южна, между Източна и Западна Европа, ако качеството на образование и водещата наука са съсредоточени в тесни географски граници. Че кохезионната политика трябва да се фокусира все повече върху образованието и науката и ние трябва да се борим за това. Трябва да се борим на най-високо ниво в Европейския съюз, а наш неотменим национален ангажимент остава приоритетното развитие на нашите институти, университети, академии и научни звена.

Ето защо днес, век и половина след учредяването на БАН, България продължава да се нуждае от своята Академия. От един модерен, дързък, отворен към света център. Двигател на духовен и материален напредък. Нуждаем се от вас – нашите интелектуални апостоли и визионери, които да работите така, че нашето общество да се развива, а нашите граждани да живеят по-добре и то с национално самочувствие.

Защото успехът и бъдещето принадлежат на онези, които разширяват своите хоризонти, които успяват да съзрат в предизвикателствата нови възможности. Онези, които знаят и могат да използват силата на образованието и науката, които си поставят високи цели и работят всеотдайно, които имат дързостта да се мерят с най-добрите в света. Аз съм убеден, че БАН е сред тях.

Честит празник и на добър час!

ПОЗДРАВЛЕНИЯ

Поздравителни адреси по повод 150-ата годишнина на БАН бяха получени: около 60 от български институции, организации, университети; около 24 от чуждестранни академии и институции; и видеообръщения. Качени са на сайта на БАН. (Публикуваме част от тях.)

Поздравителен адрес от Федерацията на всички европейски академии (ALLEA), прочетен от проф. Грѐм Кей, заместник-председател на ALLEA

Уважаеми г-н Председател на Българската академия на науките,

Уважаеми членове на Академията,

Уважаеми гости,

Сърдечни поздрави по случай Вашата 150-годишнина!

Бих искал да започна като изразя своята искрена признателност, че имам честта да бъда тук по този важен повод и да се обърна към тази изтъкната публика.

Богатата история на Българската академия на науките, правоприменик на Българското книжовно дружество, е наистина забележителна и заслужаваща нашето уважение и възхищение. На същия този ден, 12 октомври 1869, Българското книжовно дружество е основано в Браила, Румъния, като професор Марин Дринов – историк и филолог като мен – е Вашият първи председател, който изиграва решаваща роля за създаването на Академията.

С последващото преместване в София и след това с превръщането в Българска академия през 1911 г., Вие бързо се утвърждавате като авторитетен научен център като проявявате истинска и дългогодишна отдаденост на точните и хуманитарните науки въпреки нелеките предизвикателства и като показвате културното влияние и значението на Академията. Историята на тази Академия е свидетелство за това как науката, базираща се на факти като общо благо, прехвърля естествените граници, за да даде познание не само на национално и регионално ниво, но и на глобалната общност.

Академията продължава да доказва своите достойнства като например формира политиките за развитието на науката и изследванията, дава около половината от научната продукция на България, основава около 50 научни звена, както и чрез активното си участие в европейското научноизследователско пространство. Това са малка част от многобройните постижения на Вашата Академия, успоредно със следването на ценностите на просвещението и демократичните принципи. Ето защо значението на Академията за напредъка на

научните изследвания и политики за България, Балканите, Европа и в глобален аспект са очевидни и високо ценени.

Особено окуражаващи за мен са дейностите на Вашата Академия за насърчаване на изследователи в начални етапи на своята кариера, за обучаване на докторанти в 240 програми и за създаването на Център за кариерно развитие, както и за насърчаване на талантите в средните училища.

Именно във времена като днешните, в които учени и изследователи се намират във все по-конкурентна среда, академичните трябва да са чуваемите гласове на разума като осигуряват доверие в науката и експертност. Подходящо е по време на 150-годишнината да почетем паметта на големите имена в тази Академия и да увеличим тяхната мъдрост. Ако вземем например основополагащите идеи на Лайбниц за академия, а именно да се създаде място, където учените от всички научни дисциплини могат да се събират, за да работят заедно по интердисциплинарен начин, трябва да си дадем сметка, че именно тази взаимосвързаност така силно е необходима днес. Ключът към решаването на много от нашите проблеми, независимо от тяхната трудност, се намира в сътрудничеството. В сътрудничеството между дисциплините, между страните, но най-вече между хората.

Българската академия на науките винаги е показвала голямата си ангажираност с тези ценности. До такава степен, че Вие бяхте фантастични домакини на Общото събрание на Федерацията на всички европейски академии (ALLEA) през 2018! Вие топло ни посрещнахте тук, в София, където споделихме своите виждания по време на научния симпозиум „Науката във време на предизвикателства пред доверието и експертността“, както и по време на симпозиума по научна политика, съорганизиран от проекта SAPEA на европейските академии, озаглавен „Формиране на съветите на европейската наука: виждания и опит“. Именно тези платформи за обмен на европейско ниво изграждат доверие и увереност едни в други и бих искал да повтора искрената благодарност на ALLEA, че бяхте наши домакини тук.

Ние истински ценим ангажираността на Българската академия към ALLEA през годините. Академията е член – основател на ALLEA, отпреди 25 години и оттогава взема активно участие в много дейности на организацията. Първо, проф. Евгений Николов беше високо ценен член на Ръководството и бих искал да спомена моя скъп предишен колега в Ръководството на ALLEA, проф. Николай Милошев, който достойно за възхищение заемаше тази длъжност в продължение на 6 години, до 2018, и покани Ръководството през 2014 да проведе срещата си тук – моето първо посещение на страната Ви.

В заключение, ние в ALLEA, се надяваме да продължим нашето партньорство с Вас и да продължим да Ви помагаме да сте свързани с всички други европейски академии и с техните изследвания. Така че уважаеми членове на Българската академия на науките, от името на екипа на ALLEA и на нейния зам.-председател, приемерте още веднъж поздравления по случай 150 години успешни академични изследвания и 150 години посветеност на света на науката.

Благодаря Ви много за вниманието.

Поздравителен адрес от Международния научен съвет (ISC), прочетен от президента на ISC проф. Дея Реди

Уважаеми проф. Юлиан Ревалски, Председател на Българската академия на науките,
Уважаеми академици,
Уважаеми гости, дами и господа,

С голямо удоволствие предавам от името на Международния научен съвет най-сърдечни поздравления към Българската академия на науките по случай нейната 150-годишнина.

Академията има дълга и вдъхновяваща история и продължава да отстоява универсалните ценности на науката като партньор в развитието на регионално и глобално ниво и като водещ интелектуален център в България, насърчавайки висококачествените изследвания и образованието.

Международният научен съвет включва научни организации от над 140 страни и повече от 40 международни научни съюза и мрежи от природните, социалните и поведенческите науки. Визията на Съвета е за науката като глобално обществено благо и ISC работи от името на световната научна общност за събиране на научна експертиза и предоставяне на съвети и оказване на влияние върху основни въпроси, които вълнуват науката и обществото.

ISC е резултат от сливането между ICSU, Международния научен съвет за наука, и ICSS, Международния научен съвет за социални науки, през юли 2018 г. Важно е да се отбележи, че Българската академия на науките беше член – основател на ICSU през 1931 г., и ние сме горди Академията да е сред основателите и на ISC.

Днес светът представя големи предизвикателства: изменението на климата, което представлява екзистенциално предизвикателство, и по-общо предизвикателствата за Целите за устойчиво развитие. Свидетели сме и на драматични развития като дигиталната революция, която донесе със себе си безпрецедентни възможности за развитие. Някои от тези разработки, като например редактирането на гени, ще ни позволят да се спра-

вим по високоефективен начин с цели в областта на здравето, продоволствената сигурност и други области. Но те са придружени от големи етични въпроси, с които ние като научна общност трябва да се ангажираме, а също така и да предоставяме научни перспективи, които да позволят на създателите на политики да формират политики, които имат ясна научна основа и са етични.

Живеем в свят, в който науката трябва да се изправи срещу много заплахи, сред които насърчаването на възгледите, които са скептично настроени към науката, или дори антинаучни по природа. От съществено значение е ние като общност от учени и работейки в тясно сътрудничество чрез нашите академии и други научни органи, да се справяме енергично с тези предизвикателства, да наблягаме на стойността на науката и да поддържаме ценностите на науката.

Българската академия на науките със своите значителни силни страни и всеобхватна експертиза е в състояние да играе основна роля в решаването на тези проблеми, самостоятелно и в партньорство с Международния научен съвет и неговите членове. Уверен съм, че БАН ще се изправи пред това предизвикателство и ще обогати своята славна история, изпълнена с изключителна наука и отдадена служба. Още веднъж най-сърдечните ми поздравления за тази значима годишнина.

Благодаря Ви.

Поздравителен адрес от Консултативния научен съвет на европейските академии (EASAC), прочетен от председателя на EASAC проф. Тиери Курвоазие

Уважаеми господин Председател на Българската академия на науките, уважаеми проф. Ревалски, уважаеми Юлиан,

Уважаеми академици и гости,
Уважаеми колеги и приятели,

Да живееш и работиш в света на науката е удоволствие. Това е удоволствието да наблюдаваш природата; а човешките същества са един елемент от природата, наблюдавайки природата, това означава да наблюдаваме звезди и цветя, насекоми и пясък, океани, вълни и частици, но също така и хора, тяхното изкуство, градове и общества и приложната психология, която наричаме икономика. Да бъдеш активен в науката е удоволствието да наблюдаваш природата и да правиш експерименти, но също и да откриваш хармонии, да разбираш красотата на света и да упражняваш интелектуалните си сили.

Да участваш в научното начинание е също и удоволствието да бъдеш в човешка общност, която се простира отвъд всички граници, независи-

мо дали са национални, политически, социални, икономически или религиозни. Присъствието днес на Вашите чуждестранни гости от различни части на Европа и на света и от много области на науката е символ на тази общност и нейната солидарност.

Но да бъдеш активен в света на науката също е и отговорност. Отговорността да гледаш на света честно и без предразсъдъци. Отговорността също да споделяме знанията, придобити чрез наблюдение и опит с нашите събратя, обитавачи Земята. Наистина само споделеното знание дава плод, а скритите знания в най-добрия случай са стерилни.

В света, в който живеем, свят, в който човешките действия оказват влияние толкова дълбоко върху параметрите на планетата и нейната атмосфера, тази отговорност се разпростира и върху това да споделяме настойчиво знанията си с тези, които са начело на нашите общества, за да се уверим, че наличните знания се използват за информиране и оформяне на решенията, които ще повлияят на обществото и на околната среда.

Задачата да принасят знания на обществото и политиката до голяма степен е на академиите на науките. Тази задача е важна, макар да има и други задачи. Това е и Вашата задача тук, в България; но също така и в Европа, където изпълнявате това задължение заедно с нашите колеги от целия континент в рамките на **EASAC, Консултативния научен съвет на европейските академии**.

Днешното събитие е прекрасна възможност да си напомним за радостта от науката, чувството за общност, което споделяме и отговорностите, които

имаме в обществото. Благодаря Ви, че ни предоставихте тази възможност.

Моля, приемете по случай 150-годишнината на Вашата академия поздравленията и много топли поздрави на Съвета и служителите на EASAC и на нейните академии-членки.

ПОЗДРАВИТЕЛЕН АДРЕС ОТ РУМЪНСКАТА АКАДЕМИЯ

Уважаеми акад. Ревалски,
Уважаеми колеги,

Румънската академия и нейното Ръководство поздравляват Българската академия на науките и цялата научна общност на страната Ви по случай юбилея, 150 години от основаването на БАН.

През изтеклите години Българската академия на науките постигна изключителни резултати в най-съвременните научни области на човешкото познание. Българската академия на науките е допринесла много както за развитието на науката, така и на българската нация.

С особено задоволство отбелязваме, че тесните професионални контакти продължават да обединяват учените от нашите академии. Двете академии са неразривно свързани с факта, че Българската академия на науките е основана през 1869 г. в гр. Браила, Румъния. Българската академия на науките и Румънската академия имат дългогодишно плодотворно сътрудничество в рамките на двустранното споразумение и се надяваме, че то ще продължи да се развива чрез нашите проекти и инициативи.

Ние се гордеем, че Вашата Академия е наш дългогодишен партньор и също се надяваме да изследваме нови пътища за съвместни инициативи в бъдеще.

В деня на Вашата важна годишнина, желаем на Вас и на всички членове и служители на Академията здраве, много успехи, нови научни резултати и постижения.

Vivat, crescat, floreat!

*Акад. Йоан-Аурел Поп
Председател на Румънската академия*

ДО

Академик ЮЛИЯН РЕВАЛСКИ

Председател на БАН

Съвет на Ректорите
на Висшите Училища в Р България**ПОЗДРАВИТЕЛЕН
АДРЕС**Уважаеми академик Ревалски,
Скъпи учени от БАН,
Уважаеми колеги,

150 години са малко и много време. Малко, защото с него не можем да измерим огромното научно наследство, което Българската академия на науките е оставила на днешните и бъдещите поколения български учени и с което е допринесла за развитието на Отечеството ни - от Възраждането до съвременето на европейска България. В тези 150 години са традициите, завещани от личностите, дръзнали с дух, знание и родолюбие да създадат от книжовно дружество най-голямата ни научна институция.

В тези 150 години са постиженията на българската наука, които превръщат днешния тържествен момент не просто в юбилей, а в тържество на науката и академизма. Българската академия на науките, предшества Третата

българска държава не само е спомогнала за българската държавност, но е поставила България на световната научна карта. Този юбилей е нашето признание за българските учени, създавали историята на българската наука.

150 години са и много време, в което сме призвани да се вгледаме. В него са предизвикателствата пред нашата фундаментална и приложна наука, пред държавата и нейните устои и пред обществото и неговия дух. Особено във времена, когато Българската академия на науките, заедно с българските университети, отново са предопределени да създават научното настояще на България и да градят нейното академично бъдеще. Затова времето, събрано в тези 150 години, е преди всичко и поглед към бъдещето.

Пожелавам на Българската академия на науките да бъде обединителен символ на нацията, да продължава да бъде опора на академична България и да утвърждава нейния международен научен авторитет.

Проф. д-р инж Любен Цветев,
Председател на Съвета на ректорите
на висшите училища в България
Ректор на МГУ „Св. Иван Рилски“

Република България
Президент

По повод 150-годишнината от създаването ѝ, за нейния цялостен принос за развитието на науката и активната ѝ дейност за влагане на резултатите от научните изследвания в технологични решения за развитие на всички области на живота, както и за изключителната ѝ роля в запазването на материалното и нематериално културно-историческо наследство на Република България

Постановявам:

да бъде връчен на

**БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ
НА НАУКИТЕ****Почетен Знак****на Президента на Република България**

Румен Радев
Президент на Република България

12 октомври 2019 г.

РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ
НАРОДНО СЪБРАНИЕ

ПРЕДСЕДАТЕЛ

До академик Юлиан Ревалски
Председател на Българска академия на науките

До ръководството на БАН и
представителите на българските
научни среди

Уважаеми академик Ревалски,
Уважаеми академици, член-кореспонденти, научни работници и служители в институтите на БАН,
Уважаеми дами и господа,

Сърдечно благодаря за любезната покана да присъствам на тържественото честване на 150-ата годишнина от основаването на Българската академия на науките. За мен, като председател на Народното събрание на Република България, е висока чест да отправя най-искрени благопожелания към всички академици, член-кореспонденти, изследователи и служители в институтите на най-старата и най-авторитетна българска научна организация!

Създаването на Българското книжовно дружество в Браила е най-убедителното мерило за преклонението и стремежа на българите към познание. Макар учредено извън пределите на Родината, преди Освобождението на България и без подкрепа, то успява да събере най-изявените наши представители в науката, които заедно заявяват желанието си да работят за нейното развитие и за съхраняването на нашите история, език, бит и култура.

Днес, 150 години след онези паметни дни, Вие, българските учени, сте призвани да продължите делото на родолюбивите наши сънародници. Уверена съм, че България има множество талантлив и прогресивни учени, които не пестят сили и енергия в своята работа. Затова смятам, че 150-ата годишнина от основаването на Българската академия на науките е повод всеки българин да изрази своята дълбока признателност към безценния принос на Академията и към нейната плодотворна дейност.

**До председателя
на Българската академия на науките
академик Юлиан Ревалски**

Многоуважаеми академик Ревалски!

От името на 25-хилядния колектив на Харковския национален университет «В. Н. Каразин» позволете искрено да Ви поздравя с 150-годишния юбилей на БАН. В известна степен този празник е и наш, понеже сред учредителите на Българското книжовно дружество е бил Марин Дринов – един от видните дейци на българското национално Възраждане, който повече от 30 години е заемал длъжност професор в катедра «Славянска филология» на Харковския императорски университет. В продължение на 90-те години на XIX в. той едновременно е оглавявал Българското книжовно и Харковското историко-филологическо дружества – уникален случай в историята на европейската наука, както е уникална и самата фигура на този неординарен учен. Имаме основания да се гордеем с това, че днес висшата награда на Българската академия на науките и издателството на БАН носят имената на професора на Харковския университет. Трябва да се подчертае, че редица изтъкнати български учени станаха Doctor Honoris Causa, в частност, академиците Любомир Милетич, Васил Златарски и Иван Юхновски.

В навечерието на 200-годишнината през 2005 г., Президиумът на БАН удостои Каразинския университет с Почетен плакет «Марин Дринов» – за поддържане на традициите на историческата българистика, което даде импулс за подписване на двустранен договор. Смятам за наш общ проект Центъра по българистика и балкански изследвания «Марин Дринов», който успешно функционира вече 14 години, и 12 тома на «Дриновски сборник», подготвени от Центъра в сътрудничество с няколко института на БАН с хуманитарен профил. От 2017 г. това е общо издание на Българската академия на науките и Харковския национален университет «В. Н. Каразин», което е получило признание далеч извън Украйна и България. Убеден съм, че нашият потенциал позволява да се разшири сътрудничеството и върху математически и естественонаучни области на знанието.

В тези празнични дни, акад. Ревалски, искам да пожелая на Вас лично, на всички членове на Българската академия на науките, на всички сътрудници на БАН много здраве, вдъхновение, нови интелектуални постижения и научни открития за слава и благоденствие на българския народ!

Ректор
академик на Националната академия
на науките на Украйна

В. Бакиров

12.10.2019 г.

1 НОЕМВРИ – ДЕН НА НАРОДНИТЕ БУДИТЕЛИ

ЧЕСТВАНЕ НА ДЕНЯ НА НАРОДНИТЕ БУДИТЕЛИ

Българската академия на науките отбеляза Деня на народните будители – 1-ви ноември с тържествено съвместно честване на Събранието на академиците и член-кореспондентите (САЧК) и Общото събрание на БАН (ОС). 17 млади учени – победители в конкурса за млади учени „Проф. Марин Дринов“ и за най-млади учени „Акад. Иван Евстратиев Гешов“, награди Общото събрание на БАН. На честването министърът на образованието и науката Красимир Вълчев и председателят на ОС на БАН проф. Евелина Славчева връчиха наградите. Конкурсът за млади и за най-млади учени „Иван Евстратиев Гешов“ се провежда на всеки две години по предложение на Комисията за млади учени към ОС в деветте научни направления.

Председателят на БАН акад. Юлиан Ревалски приветства гостите в залата на Академията, която носи името на проф. Марин Дринов, един от най-изтъкнатите будители. Създаването на Българското книжовно дружество преди 150 години е ярък пример на будителство, който изиграва решаваща роля за консолидирането на българската нация, заяви акад. Ревалски. Той припомни целта на този акт „да развива духовността на нацио-

нално ниво и да я разпространява сред другите народи“.

Будителството е било свързано и с издигане на научните изследвания, култура и образование на европейско и световно ниво, посочи председателят на БАН. Той се обърна и към учените, които са пример за това да подпомагат със своята дейност достойното развитие на държавата. Смятам, че можем от дистанцията на 150-годишната ни история, с гордост да заявим, че имаме значителен принос като будители, каза акад. Ревалски.

Академично слово на тема „Образование, наука и национални ценности. За възходите и паденията в новото българско битие“ произнесе доц. д-р Христо Попов, директор на Националния археологически институт с музей на БАН. (Словото публикуваме по-долу.)

Министърът на образованието и науката Красимир Вълчев посочи, че голямото предизвикателство е какво можем да направим заедно. Убеден съм, че през следващите години много повече ще разчитаме на образованието и науката. Имаме нужда да намерим формулата към днешното будителство – да предадем духа на знанието и на националните ценности, каза в БАН министър Вълчев.

Христо Попов

ОБРАЗОВАНИЕ, НАУКА И НАЦИОНАЛНИ ЦЕННОСТИ. ЗА ВЪЗХОДИТЕ И ПАДЕНИЯТА В НОВОТО БЪЛГАРСКО БИТИЕ

Уважаеми господин министър на образованието и науката на Република България,

Уважаеми господин председател на Българската академия на науките,

Уважаеми членове на Съвета на академиците и член-кореспондентите на БАН,

Скъпи колеги,
Дами и господа,

Най-напред честит празник! Честит празник на хората, отдали себе си на просветлението, просвещението и духовното израстване на българския народ!

Признавам, че поканата към мен да изнеса днешното празнично слово ме изненада и ме по-

стави пред нелек избор какво точно мога и какво бих искал да кажа. Днешният ден е празничен, очаква се патетичност, тържественост, приповдигнатост на духа, и разбира се, не на последно място – вдъхновение. Реших да подиря моето вдъхновение в светлата личност на един от най-българските учени – проф. Петър Мутафчиев. Едва ли има нужда да обяснявам подробно кой е Петър Мутафчиев и все пак, нека да припомня. Той е ученик на проф. Васил Златарски и е един от най-изявените български медиевисти. Основоположник е на византистиката в България, автор на някои от най-знаковите научни трудове, посветени на българската средновековна история. Дългогодишен преподавател в Софийския университет „Св. Климент

Охридски“, действителен член на Българската академия на науките и секретар на Историко-филологическия клон на БАН. Блестящ ум на своето време. Но днес, аз по-скоро бих се обърнал не толкова към видния учен, големия български историк, макар че именно една от неговите научни тези съм взел за основа на своето слово. Бих се обърнал за подкрепа и вдъхновение към младия, талантлив, току-що завършил студент. През 1910 г. той е назначен за уредник на средновековния отдел в Народния музей. На тази длъжност остава до 1920 г., когато заминава на специализация в Мюнхен при проф. Хайзенберг – най-добрият византинист в тогавашната европейска историческа наука. Впрочем, там заминава, благодарение на спечелената от него стипендия на името на Марин Дринов. Спечелена е още през 1914 г. Между другото благодарение на тази стипендия, отпускана от завещаните на Българската академия на науките средства, множество млади учени от свободна България специализират в най-изявени научни центрове в Европа и получават летящ старт в избраното от тях поприще. Старт, за който мнозина могат да мечтаят и днес. Фондът е завещан на Българската академия на науките от един от нейните основатели – проф. Марин Дринов. За това и стипендията носи неговото име. И така – години наред – до края на четиридесетте години на миналия век, когато след реорганизирането на Академията на науките по съветски образец финансовите средства (като и много други неща) изчезват и отпускането на стипендията е прекратено. Използвам случая да апелирам стипендията на името на проф. Марин Дринов да бъде възстановена. Волята на дарителя (един от основателите на Българското книжовно дружество и на Българската академия на науките) е ясна и тя трябва да бъде спазвана. Мисля, че няма нищо по-естествено от това в година, когато празнуваме 150-годишния юбилей на Академията. Нещо повече, мисля, че в българската наука има достатъчно светли имена в най-различни направления на природните, приложните и математическите науки. Учени, с които българската наука с право се гордее. В съответните направления могат също да бъдат учредени стипендии, които да бъдат използвани за развитието и израстването на обещаващи млади научни кадри. Така, както го е завещал и Марин Дринов преди повече от век.

Но да се върнем към Петър Мутафчиев. Той печели своята стипендия през 1914 г., но може да я използва едва през 1920 г. Все пак доживява до тази възможност.

По-голямата част от 10-те години между 1910 и 1920 г. Петър Мутафчиев прекарва на война. Представител е на своето достойно поколение – млади български интелектуалци, учени, току-що подготвени специалисти в различни професионални области – учители, адвокати, инженери, архитекти, незавършили студенти – захвърлили учението, науката и професионалното поприще

и облекли военните шинели, откликвайки безрезервно на дълга към Отечеството във войните за национално обединение. Петър Мутафчиев е имал възможност и за друг избор. Благодарение на своята професионална подготовка и на длъжността си на уредник в Народния музей той е можел да се включи в научните експедиции, действали по време на войните, като добре организирана към Българската армия служба, грижеща се за опазването и проучването на старините в новоосвободените територии. Тези експедиции са били важни и благодарение на тях оцелява и се съхранява безценна информация. Една голяма част от учените, участвали в тях, са били именно служители на Народния музей. Можел е да се включи в тези експедиции, но не го е направил. Воден от чувството си за дълг и почтеност, е постъпил в действащата армия, споделяйки напълно негодите на войната със своето поколение, със своите братя по съдба и по оръжие. Без излишен патос и поза. Просто защото така трябва. Както споделя в своята биография на баща си, обичаната от всички ни Вера Мутафчиева, въпреки възможностите, включително и ходатайството на неговия учител проф. Златарски (впрочем непоискано по никакъв начин ходатайство) Петър Мутафчиев не приема и не допуска подобна възможност с ясната позиция „каквото за всички – туй и за мене“.

Офицер от 41-ви пехотен полк на Първа Софийска дивизия. Така наречената Желязна дивизия. Възведен командир в боевете при Люлебургас, Лозенград, Булаир и Чаталджа по време на Балканската война. Ранен по време на Междусъюзническата война. През Първата световна война отново се присъединява към своя полк. Командир на 7-а рота. Ранен тежко при атаката на Тутракан, където съумява да спре отстъпващи под румънския натиск и тежък обстрел български части от своя полк и да ги призове обратно в атака срещу противника. Ето ви и още един впечатляващ момент в неговата военна биография – след като оздравява от раняването през късната есен на 1916 г. преплува студените води на Дунава, за да настигне своята част, която по това време вече е била на територията на Румъния. Ей така – между другото. Наистина онези поколения българи са били направени от друго тесто. Колцина днес са способни на подобни постъпки, приемани за нещо съвсем естествено тогава в следването на повика на дълга?

За Петър Мутафчиев следват Македонския фронт при Битоля, нови ранявания и несагоди, но оцелява. Пехотният поручик Петър Мутафчиев е кавалер на български и немски ордени „За храброст“. В своята прекрасна книга „Един от Първа дивизия“ Георги Стоянов Георгиев пише, че към края на войната, когато към щаба на дивизията е трябвало да бъде определен „офицер-наставник“ за Първа дивизия е бил избран поручик Мутафчиев. Или както по-точно го нарича Георгиев – офицер, който да бъде вдъхновител.

Съдбата го е запазила, като горчивият опит от окопите и честите срещи със смъртта са му дали друг поглед – критичен, реалистичен и лишен от илюзии. Тези новопридобити качества допълнили чистия и дълбок патриотизъм на младия историк. И ако поручик Мутафчиев е бил вдъхновител за своите другари в окопите, а по-късно ученият Мутафчиев е станал вдъхновител за немалко поколения от изстрадалата множество перипетии и препатила българска нация, то това негово качество е било изградено не по лек и безоблачен начин, а по труден път, през който той е изпитал на гърба си всичко, което е трябвало да изпита и неговият собствен народ. Остава докрай човек, който е отстоявал и напомнял на съвременниците си националните идеали и ценности, напомнял е за качества на българския народ, но това не го е правело сляп и безкритичен за недостатъците на същия. Когато обичате някого или нещо истински, то тази обич не е под условие или, защото очаквате някаква облага или изгода от тази обич. Патриотизмът и любовта на Петър Мутафчиев към Отецеството не са били безкритични и илюзорни. Ще цитирам акад. Васил Гюзелев „Афинитетът към исторически синтез и към размишления върху българската история по традиция е твърде слаб сред представителите на българската медиовистика. На този блед фон особено ярко изпъкват някои опити и постижения на Петър Мутафчиев...“.

Именно склонността към анализ, критичност и синтез и дълбокото познаване на средновековната и на съвременната българска история придават на изводите на Петър Мутафчиев силата на прозрения за нашата народопсихология и за нашето битие – в миналото и сега.

Незаслужено охулен и насилствено забравен в десетилетията след 1944 г., едва от края на 70-те и началото на 80-те години на миналия век, благодарение на търпеливите усилия на учени като акад. Димитър Ангелов и акад. Васил Гюзелев, дължим постепенното възвръщане и реабилитиране на името и творчеството на проф. Петър Мутафчиев. На акад. Гюзелев дължим дълбока благодарност и за обработването и обнародването на останалия незавършен и непубликуван ръкопис на „Книга за българите“. В нея проф. Петър Мутафчиев развива тезата за нетрайността и липсата на постоянство и на постъпателно развитие в българската история. Тази теза ползвам за основа на днешното си слово.

Глава VI, 1 част от „Книга за българите“ са озаглавени: **Нашата политическа и културна съдба. Възходи и падения.**

Цитирам: „Когато човек поиска да вникне в историята на българския народ и да разбере смисъла на най-характерните явления в нея, той остава с впечатлението, че тя представя странна смесица от несъвместими крайности и противоречия. Всичко в нея изглежда неестествено и парадоксално. Постепенността,

съществен белег на всяко нормално развитие, тук почти изцяло липсва; като че ли единичката неизменна черта в целия исторически живот на българите се явява отсъствието на всяко постоянство и приемственост. Тая особеност изпъква еднакво отчетливо във всички периоди на историческото ни битие – в далечното минало, както и в ново време – и във всички области на националния ни живот. Равномерно движение не се забелязва нигде в него, липсва и трайност в постиженията. Поради това истинско развитие тук няма: всичко е само скокове и поврати, бързи и буйни подеми, последвани от още по-неочаквани и дълбоки падения и от периоди на пълна неподвижност и немоиц.

Най-ясно изпъква това непостоянство в политическата ни съдба. Епохите на величие и могъщество в средновековната българска държава не настъпват като последици от бавен и следователно естествен възход. Те идват стремително, изумяват с развърнатите в тях сили и осъществяват успехи, за да завършат винаги със сгромолясвания толкова по-неочаквани и страшни, колкото по-трескави са били предшествуващите ги подеми и по-големи достигнатите при тях висини...“

По-нататък в текста проф. Мутафчиев прави сравнение със сръбската история, като пример за бавно и постъпателно развитие, на фона на лишената от здраво, дълготрайно постъпателно развитие българска история с многобройните и резки възходи и болезнени падения. Тази идея като основен мотив се прокрадва и в други изследвания на Петър Мутафчиев, като например в студията „Поп Богомил и св. Иван Рилски“.

Нека се върнем още веднъж към „Книга за българите“: „... казаното не е достатъчно, за да се добие пълна картина за нашата културна и историческа съдба. Наред с непостоянството и нетрайността, от които е проникнато цялото ни историческо битие, тук има и нещо друго, не по-малко характерно: периодично повторение на едни и същи явления в него. Би могло да се каже, че ако в нашия лишен от приемственост и трайност исторически живот има нещо неизменно и постоянно, то е именно ритмичното редуване на състояния и прояви, напълно сходни с преживените в миналото.“

Петър Мутафчиев говори за Първото и Второ българско царство. Но срещаме и намек за неговата собствена съвременност. „Още по-забележително е обаче, че и най-новият период на нашето развитие се отличава със същите черти, които са ни познати от нашето средновековие...“ Това е усет за приближаващата поредна катастрофа, предчувствие, изградено на базата на дълбокото познаване на българската история и на натрупания горчив житейски опит.

Петър Мутафчиев умира през пролетта на 1943 г. За добро или за лошо съдбата го пожалва

отново и му спестява срещата с бурните времена, настъпили след есента на 1944 г. Но не го пожалва от разтерзаване и обругаване след смъртта му.

Уви, прозренията от него резки падения и възходи в българския исторически и културен живот продължават да се случват с болезнена цикличност и след смъртта му. През последните малко повече от 100 години българската държава и българският народ претърпяват четири тежки национални катастрофи. По традиция в историографията се говори за две, но за съжаление, те са повече. Първите две се свързват с Междусъюзническата война и Първата световна война и борбите за национално обединение. Третата страшна катастрофа се случва след държавния преврат и окупацията през есента на 1944 г., когато с жестока последователност са избити десетки хиляди българи – на практика елитът на нацията. Това не са само политици и офицери, свързани с предишната власт. Това са най-вече образовани хора – учители, учени, инженери, архитекти, търговци, банкери, предприемачи и пр. Инициативни, образовани, работливи. Със садистична жестокост е избита голяма част от образования елит на нацията. Елит, отгледан с толкова старание, усърдие и трепет от следосвобожденското българско общество. На останалите неблагоприятни за новата (народна) власт просто е отказано правото на професионално развитие и нормално човешко съществуване. Точно хората, създадени, за да бъдат будители, вдъхновители и опора на своя народ съзнателно са унищожени. Спомнете си как действат византийците и османците с българския аристократичен и духовен елит след падането на Първото и Второто българско царство. Паралелите са многозначителни... Тук няма да се впускам в подробности за размерите на този страшен погром и не това е целта на днешното празнично слово. Но всеки народ трябва да помни миналото си и да си учи навреме уроците. Иначе уроците се връщат отново и отново.

След тази трета за ХХ в. национална катастрофа минават десетилетия, мътната вода се уталожва, отглеждат се нови поколения (макар и форматирани с новото идеологическо лустро). Нещата през 60-те и 70-те години като че ли постепенно потръгват. Икономика и наука бележат немалки успехи. За да се стигне до поредната национална катастрофа, последиците от която изпитваме на гърба си през последните 30 години. По същество тази катастрофа изглежда най-безкръвна. Няма войни, няма политически терор и убийства на хиляди хора. Но в демографско и икономическо отношение е дори по-тежка от някои от предишните.

Според някои оценки след Първата световна война България губи територии с население от над два милиона души. През последните три десетилетия страната ни губи също повече от два милиона, разпръснали се по всички краища на света. Това са млади, образовани и инициативни хора, техните деца и техните бъдещи деца. Потенциалът за раз-

витие на нацията рязко намалява. Може би в пъти. Причините за този процес не бива да бъдат търсени наивно само във факта, че живеем в един все по-глобален свят. За живелите в новоосвободена България в края на ХІХ и първите десетилетия на ХХ в. границите също са били отворени и лесно преодолими. Тогава също е имало емиграция, но в по-голямата си част българският народ е виждал и градял своето бъдеще тук – при своите корени. Понастоящем българският народ загуби за кратко време почти половината от своя жизнен капацитет.

И тук идва въпросът как може да се излезе от подобно тежко за един национален организъм сътресение? Ако се върнем отново към темата за цикличността на възходите и паденията и нетрайността на постиженията, то може би има и добра новина – и тя е, че българският народ макар и след тежки падения е съумявал винаги да намери сили, за да се съвземе. Но за това трябва образовани и подготвени хора. Те са националният капитал. Винаги в началото на всеки един български подем са стояли просветата, образованието и науката. Нашите предци са го осъзнали и най-светлият пример в това отношение е Възраждането. Преди да имаме държава е имало училища, читалища, борби за Българска екзархия, Българско книжовно дружество. Идеята за държавност е възникнала във вече образована и просветена среда. Тази среда е била създадена осъзнато. Неслучайно и Българското книжовно дружество възниква няколко години преди възстановяването на Третата българска държава. Нужните за освободителното дело хора са били изградени и са се оформили в просветената среда, формирана по времето на Българското възраждане.

Не са случайни и постигнатите успехи при Съединението. Огромните усилия, положени от българската нация по време на борбите за национално обединение, са били възможни заради наличието на генерации, отраснали и образовани върху здравата основа, положена от Възраждането. Именно към тези генерации принадлежи и нашият герой – поручикът от 41-ви пехотен полк Петър Мутафчиев.

Но – успехите, дълготрайните титанични усилия, издръжливостта са били възможни, не само заради създаването на голяма маса от просветени и образовани хора. Били са възможни заради стъпването на национален идеал, високоморална духовна среда, здрава ценностна система. Може би греша, но според мен това е една от големите разлики, които се виждат, когато сравняваме последиците от Първата и Втората национална катастрофа и последната, четвърта катастрофа, разразила се в годините на прехода в края на ХХ и началото на ХХІ в. В първия случай само за 10 години осакатена България отново стъпва на краката си, а след още пет е сред водещите икономики в тази част на Европа. Изминали са само 15 години от края на Първата световна война, но българската държава

и нация отново са набрали скорост в своето развитие.

В днешно време сме преки свидетели и участници в исторически процес, при който дори и 30 години след падането на комунистическия режим българската държава и българската нация продължават да са в тежко болестно състояние. И защо така? Нали този път нямаше война и жертви? Нали преходът беше мирен?

Пак казвам, може и да греша, но за мен в основата на това явление се крие изкуствено подменената ценностна система на българския народ. Поддържането на противоестествена идеологическа среда, загърбването и бяството от български ценности и идеали, поддържането на фалшиви кумири (включително и чужди такива) и наложената забрана на истински герои на българското общество, за съжаление, е оказала дълготраен негативен ефект върху моралното състояние и устойчивост на българския народ. До степен такава да не желае да се бори с едно угнетително състояние и голяма част от него просто да потърси индивидуално спасение другаде. Това състояние бе толкова тежко, че за неговото преодоляване не способства и помпозният и донякъде креслив патос на всенародните тържества, организирани по случай 1300 години България. Твърде тежки бяха пораженията върху психиката и ценностната система на народа, извършени през предходните десетилетия.

Наред с многото си положителни качества българският народ през дългите векове на робство е изградил и други. Като например мимикрията, конформизмът, склонността да се правят и най-тежки компромиси в името на личното, индивидуално оцеляване.

„Всяка коза за свой крак“, „преклонената глава сабя я не сече“, „да се снишим докато отmine бурята“ – това са все мъдрости, родени от нашия препратил народ, които обаче няма да срещнете при други народи. Една голяма част от дългата история на нашия народ не е била нито героична, нито позитивна и градивна. Неслучайно и Петър Мутафчиев отбелязва, че българинът се подава изключително лесно на асимилация. Още по-тежка е ситуацията, когато в продължителен период от време подменената ценностна система е градена върху лъжа и заблуди. Никой не обича да го лъжат, а българският народ е дълбоко практичен и недоверчив по природа.

Десетилетия наред, поколения наред се учеше за конницата на Будьони – вместо за конницата на генерал Иван Колев, за Зоя Космодемьянская – вместо за Мара Бунева. Знаеше се много за светските победи при Сталинград и Курск, но малко за Тутракан, Каймакчалан, Червената стена и Дойран. Наложена бе възбрана на имената на такива свидни български фигури като Борис Дрангов и Петър Мутафчиев. Примерите са много... И когато изкуствено поддържаният идеологически и политически вакуум бе премахнат, българското обще-

ство сякаш се разпадна като картонена кула – нямаше какво да го държи сплотено. Една ценностна система бе унищожена, друга се оказа фалшива, а нова не бе намерена бързо и адекватно. Това е историята на моето поколение. Когато разбирате, че 15 години в най-ранна детска и юношеска възраст са ви лъгали, налагали са ви фалшиви ценности и кумири (някои от тях престъпни) усещането не е приятно. Уви, времето е отминало и няма кой да ви го върне, за да направите „рестарт“, ако използваме съвременна терминология. Всеки го изживява по своему. Реакциите могат да бъдат различни – някои отказват да приемат фактите и ги игнорират, обявяват ги за лъжа, други реагират остро, а има и такива, които просто си тръгват, защото не се чувстват обвързани. Икономическата разруха е нещо страшно, но много по-страшна и пагубна е духовната разруха. Независимо дали живеещите в такава среда и такава състояние го осъзнават.

И тук въпросът не е само в търсенето на по-добър живот в смисъл на лично благосъстояние. Спомнете си за поколенията от началото на миналия век, които масово са се връщали от най-различни краища на света преди Балканската и Първата световна война, тогава когато Отечеството им е имало нужда от тях. Говорим за друг морал и друга ценностна система. И няма защо да се сърдим на бързо потърсилите спасение другаде. Така бяхме формирани.

В днешни времена сме стигнали до състояние, при което обществото все повече се маргинализира и дори лумпенизира. Демографската криза е обвързана с криза на образованието и ценностната система. Високо ниво на неграмотност. За голяма част от населението трудът и образованието не са ценност и благо. Липсва качествен и образован човешки ресурс за бележестата през последните години прогрес икономика.

И в тази сложна ситуация трябва да се обърнем към будителите и вдъхновителите на българския народ и да си припомним някои стари истини, претворени и изживени и от тях самите. Просветата и образованието са стратегическа основа. Разбирал го е и проф. Петър Мутафчиев, който в средата на 30-те години на миналия век започва за издава списание „Просвета“, чийто главен редактор е до своята смърт.

Образованието и науката – това са здравите основи за просперитет и за израстване на всяко едно общество. В тях трябва да се инвестира. За дълги години образованието и науката в съвременна България бяха оставени сами на себе си. През последните години се наблюдават стъпки за по-големи инвестиции в областта на образованието. Искрено се надявам, че подобни стъпки ще бъдат предприети и по отношение на науката и ще се опитаме да гоним стандартите не на водещите, но поне на средностатистическите европейски държави.

Обръщането към децата и към образованието е нещо важно и градивно и то трябва да бъде адми-

риано. Българската академия на науките трябва да заеме своето отговорно място в този стратегически процес. Примерите с ученическите национални отбори в различни научни направления са много положителни и те трябва да бъдат насърчавани. Друг пресен пример е новосъздадената програма „Образование и наука“ за извършване на дейности, които да надградят и развият училищното образование чрез музеите. Програма, финансирана от МОН. Искам да благодаря за нейното създаване. Отдавна Националният етнографски музей и Националният археологически музей апелираха за нуждата от национални програми, които да работят с училищата и с подрастващото поколение.

Това, което трябва да се помни, че образованите и просветени хора са най-важният национален капитал, но този капитал се изгражда бавно и трудно. А се харчи бързо и лесно. Както го показва многострадалната българска история. И въпреки, че процесът на изграждане и създаване, на просвещаване и образование е бавен и труден, именно това е правилният път за преодоляване на поредното българско падение. Децата, младите специалисти и учени – те са тези, които трябва търпеливо и внимателно да бъдат отглеждани и подготвени, със съответното ниво на образование и със здрави семейни и национални ценности, заложили още в ранна възраст.

Да, живеем в глобален и космополитен, все по-динамичен свят. Но за да сме успешни в него като нация трябва да имаме собственото си уважение и

съзнание за идентичност. Да знаем кои сме и откъде идваме. Без нищо да си спестяваме. И доброто, и лошото. Има и от двете. Ако ние нямаме изградено самоуважение, няма как да очакваме другите да ни уважават.

Отглеждането на образовани поколения със здрава ценностна система трябва да стане обща национална кауза, в която да се обединят всички части на съвременното българско общество. И може би, може би... в тези отгледани грижливо поколения след време ще открием новите будители и вдъхновители за напред. Такива като героя на моя днешен разказ – поручик Петър Мутафчиев и достойните българи от неговото поколение.

На тях и на техните бъдещи наследници посвещавам днешното си слово.

Честит празник, колеги, бъдете здрави и следвайте смело мечтите и сърцата си!

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

1. *Мутафчиев, Петър*. Книга за българите (ред. Васил Гюзелев). София, 1987.
2. *Мутафчиев, Петър*. История на българския народ (четвърто издание). София, 1992.
3. *Мутафчиев, Петър*. Изток и Запад в европейското средновековие (избрано). София, 1993.
4. *Мутафчиева, Вера*. Разгадавайки баща си (Опит за биография на Петър Мутафчиев). София, 1997.
5. *Георгиев, Ст. Георги*. Един от Първа дивизия. София, 2018.

НАГРАДЕНИ УЧЕНИ

Номинации за наградата за най-млад учен „Иван Евстратиев Гешов“

1. Направление „Информационни и комуникационни науки и технологии“ – Николай Иванчев Николов от Института по математика и информатика, тема „Метрични методи за анализиране и моделиране на наредени данни“.

2. Направление „Енергийни ресурси и енергийна ефективност“ – докторант Павел Насков Павлов от Института за ядрени изследвания и ядрена енергетика, тема „Изследване структурата на леки ядра“.

3. Направление „Нанонауки, нови материали и технологии“ – Катя Евгениева Каменова-Стоянова от Института по полимери, тема „Получаване на нов тип функционални мицелни наночестотители чрез съасоцииране на различни по състав амфи-

филни блокови съполимери за контролирано доставяне на биологично активни вещества“.

4. Направление „Културно-историческо наследство и национална идентичност“ – Дарина Янкова Бойкина от Института за изследване на изкуствата, тема „Изследвания върху християнската култура: ролята на мощите на светците, реликвите и практиките, свързани с тяхното почитание“.

5. Направление „Човек и общество“ – Петър Стефанов Топуров от Института за държавата и правото, тема „Обещаване на задължението и действието на трето лице“.

6. Допълнителна награда в размер на половината от сумата на наградата за най-млад учен, за постижения в научно направление „Нанонауки, нови материали и технологии“ – Радост Иванова Иванова от Института по механика, тема „Разра-

ботване на реологична методология за дизайн на хибридна структура при нанокompозити с графен и многостенни нанотръбички в биополимер, на базата на перколационния подход за приложение като нов материал за 3Д печат“.

Номинации за наградата за млад учен „Проф. Марин Дринов“

1. Направление „Информационни и комуникационни науки и технологии“ – д-р Венелин Любомиров Тодоров от Института по информационни и комуникационни технологии, тема „Ефективни стохастични и детерминистични методи за задачи с голяма размерност в екологията“.

2. Направление „Енергийни ресурси и енергийна ефективност“ – д-р Кирил Христов от Института за ядрени изследвания и ядрена енергетика, тема „Разработване на теоретичен подход, използващ силата на локализацията за изчисляване на броя микросъстояния, с цел определяне ентропията на вид черни дупки, живеещи в четиримерно AdS пространство“.

3. Направление „Нанонауки, нови материали и технологии“ – д-р Ивалина Огнянова Трендафилова от Института по органична химия с Център

по фитохимия, тема „Разработване на методи за получаване на нови наноразмерни композити на основата на модифицирани сферични силикатни частици с различна пореста структура, с цел използването им като носител в ефективни лекарство-доставящи системи на природни и синтетични цитостатици и противовъзпалителни лекарствени вещества“.

4. Направление „Биомедицина и качество на живот“ – ас. д-р Радослав Александров от Института по молекулярна биология, тема „Създаване на платформа за изследване на динамиката на поправката на ДНК в живи клетки“; гл. ас. д-р Манол Христов Огнянов от Института по органична химия с Център по фитохимия, тема „Изследване на състава, структурата, функционалните свойства и биологичната активност на полизахариди, изолирани от лечебни и икономически значими растителни видове“.

5. Направление „Биоразнообразие, биоресурси и екология“ – гл. ас. д-р Боян Людмилов Вагалински от Института по биоразнообразие и екосистемни изследвания, тема „Разработена е монография (публикувана 2018 г.), която предлага първата цялостна съвременна концепция за таксономията, разнообразието, еволюцията и екологията на многожките от трибус Brachyulini“.

6. Направление „Климатични промени, рискове и природни ресурси“ – д-р Радослава Иванова Беква от Института по океанология, тема „Влияние на екологичното състояние на Варненски и Бургаски залив върху популационно-биологичните параметри на кефаловите видове риби“ и гл. ас. д-р Методи Иванов Методиев от Национален институт по геофизика, геодезия и география, тема „Разработване на методи и подходи при използване на геолого-геофизичната информация за откриване на разломни структури в земната кора“.

7. Направление „Астрономия, космически изследвания и технологии“ – ас. д-р Даниела Йорданова Аветисян от Института по информационни и комуникационни технологии, тема „Разработване на интегрирана методика на базата на оптични и SAR спътникови данни за оценка на деградация на

екосистемите и предоставяните от ландшафтите, екосистемни услуги в условия на променяща се природна среда“.

8. Направление „Културно-историческо наследство и национална идентичност“ – гл. ас. д-р Таня Стоянова Матанова от Института за етнология и фолклористика с Етнографски музей, тема „Изследване на миграционните процеси и социокултурните ефекти от тях: изследвания върху конкретни общности – руснаци, украинци и немци в България, както и българи зад граница“.

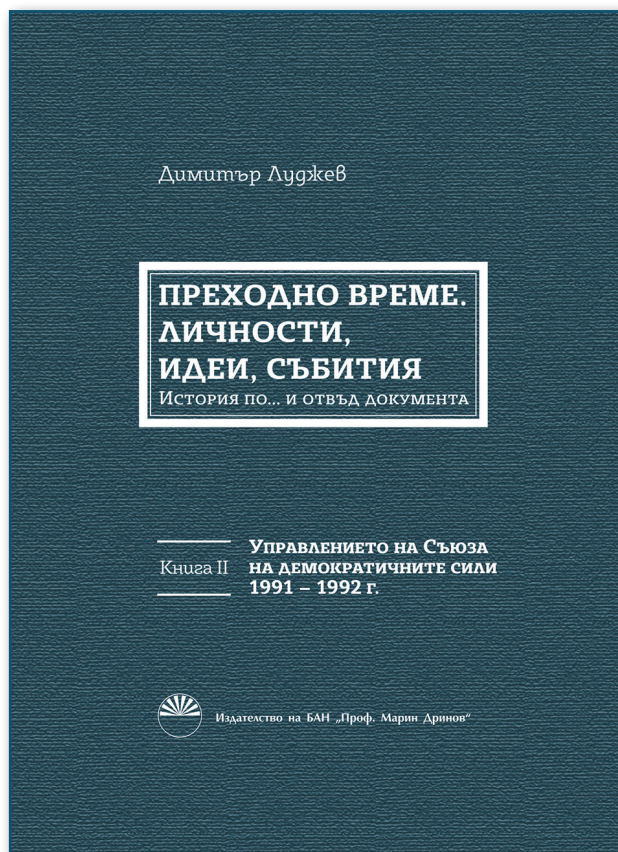
9. Направление „Човек и общество“ – гл. ас. д-р Люба Динкова Спасова от Института за изследване на обществата и знанието, тема „Престъпления от омраза. Нормализация на социалната обусловеност на омразата“.

НОВИ КНИГИ

НОВИ КНИГИ

НОВИ КНИГИ

Книгата е историческо изследване за политически и икономически събития, идейни тенденции и личности по време на управлението на СДС и неговия провал през 1991–1992 г. Тя е написана върху солидна документална база, макар моето лично участие и преживяване да ѝ придават известен биографичен оттенък. Придържал съм се към принципа всички мнения, позиции и критики – мои или на други действащи лица, да са били изразени в документи от тези години. Не виждам друг начин да представя и отдам заслуженото на героите на времето, освен техните възгледи и действия да бъдат оценени в съответствие с водещите идеи, цели и задачи на прехода към демокрация и пазарна икономика – това велико пренареждане на живота в България и Източна Европа. Така могат по-добре да се разберат личните мотиви, възможности и амбиции на хората, извършили реформите за смяна на системата, но и на онези, които допринесоха за мъчителното развитие и уродливия характер на българския преход.

Вярвам, че изследователите и читателите ще могат по-обективно да съдят за нашите дела, които са забравени или са замъглени и изкривени в купищата пристрастни съчинения и тълкувания. Надявам се да предизвикам размисъл върху случилото се в решаващ за нашето бъдеще исторически момент, който да обогати паметта и да даде възможност на днешните поколения да поправят наследените недъзи и да облагородят обществения ни живот, като го насочат в руслото на модерната цивилизация. Но ме смущават проникновените думи на Джоузеф Конрад: „Една истина, една вяра, едно поколение отминават, забравят ги, те вече нямат значение. Освен за онези, малкото, които може би са вярвали в тази истина, изповядвали са тази вяра или са обичали тези хора“.

Димитър В. Димитров

ПОЛИТИЧЕСКИЯТ ЕЛИТ И НЕГОВОТО ПОВЕДЕНИЕ¹

СЪЩНОСТ НА ПОЛИТИЧЕСКИЯ ЕЛИТ

Преди да пристъпим към изясняване на специфичните особености на елита, ще направим уточнение защо изследвахме въпросите, свързани с лидерството, с политическите водачи в частта на нашето изследване, свързана с политическите партии, тяхната структура, функции и механизъм на функциониране. Според нас политическите партии играят ролята на инкубатори за елити по пътя на своето включване и реализация в политиката, административното политическо управление чрез институциите в държавата, и най-вече чрез участието си във властта. По този начин се осигурява необходимо равновесие в дейността на елитите и непрекъснато обновяване на техния състав. Две неща ще бъдат предмет на нашето изследване на елитите: същност и обхват на елитите, и механизмите, свързани с тяхното движение.

За постигането на тази цел ще започнем нашия анализ с изясняване на понятията „елит“, „елити – не-елити“ и „класа“. Отговорът на въпроса какво представлява елитът всъщност, както отбелязва социологът Александър Маринов, е свързан със същността на възгледите за обществото, неговата структура, а така също и с основните механизми на неговото управление. Този отговор според споменатия автор е сравнително лесен, ако се тръгне от монолитно и строго йерархично общество, което, погледнато исторически, може да се проследи до нашия век. Според Александър Маринов „Има един елит, една „управляваща класа“: това е „върхът на пирамидата“, където се съсредоточават едновременно властта, знанието, богатството, отговорностите, вземането на решения. В модерните (да не говорим за постмодерните) общества това понятие за единен елит се разрушава. Днес световният елит е странна смесица, в която съжителстват Нобелови лауреати и звезди на шоубизнеса, интелектуалци и спортни знаменитости, възпитаници на най-реномираните учебни заведения и самоизградени се (self-made) бизнесмени, популярни телевизионни водещи и интервюирани от тях политици, американски милиардери, арабски петролни шейхове и руснаци – собственици на славни футболни клубове, светски „лъвове“ и носители на „Оскар“ и т.н.“ [1]. Този пъстър състав на съвременния световен елит поставя редица методически

въпроси: откъде идва този елит (от кои социални, професионални и други групи) се рекрутира, кои са критериите за неговия подбор. Очевидно, в този разнороден състав не присъстват само хора, които имат изключителни лични качества и върхови постижения в своята област. Наред с тях намират своето място самосъздалите се личности (self-made), бизнесмени, хора на науката и изкуството и т.н. Разширяването на обхвата на елитите крие опасност от замъгляване на по-строгите критерии за подбор, свързани с целта на участието на елитите във властта. През последните години като че ли тази опасност беше преодоляна в известна степен с въвеждането на понятието „стратегически елити“, които участват в ръководенето на съвременните общества. По този повод Александър Маринов допълва, че „Стратегическите елити се състоят от висшия ръководен слой на водещите организации в стратегически важни сектори на обществото и се дефинират като „малцинства от индивиди“, отговорни за поддържането на функционирането на обществото“ [1]. Това се отнася особено за онези случаи, свързани с преодоляването на кризи от най-различно естество – политически, управленски, свързани с упражняването и разпределението на властта и др.

„Когато се опитаме да определим националния елит – добавя споменатият автор – трябва да отчетем факта, че той също се състои от „сумата на стратегическите елити“, но на това ниво тези елити нямат способността да притежават единно самосъзнание, както хомогенната и самовъзпроизвеждаща се управляваща (висша) класа“ [1].

Кризата във функционирането на елитите е своеобразен сигнал за нарушаване на тяхното нормално съществуване. Ето защо в тези случаи е необходимо да се осигури следното:

„• Възстановяване на загубената легитимност, защото без това доверие самият институционален статут става непълноценен и уязвим.

• Създаване на необходимите условия за преръщане на елитите не в механичен сбор, а в

¹ Статията е част от последната монография на автора „Власт и политика“, допълнена с анализ на резултати от нови социологически изследвания и изводи.

„устойчиви социални общности“, състоящи се от солидарни помежду си и взаимозаменяеми членове.

- Изграждане, създаване на примерни модели (образци на подражание), които в условия на криза да не позволяват на елитите да изглеждат ненужни и остарели“ [1].

Както вече споменахме, целта на елитите, преминали през механизмите на функциониране на „предприятието с две лица – политическата партия“ (някои оприличават това състояние на образа на „двуликкия Янус“), е да стигнат до упражняване на власт и влияние над другите. В новите съвременни условия все по-често се утвърждава необходимостта от „нови стратегически елити“, участващи във властта и упражняващи влияние чрез символи и информация – елитите на медиите, аудиовизуалното производство и неправителствения сектор [1].

Връзката между елити и не-елити (маси) е обект на задълбочен анализ от изследователи на демокрацията като С. Липсет, К. Болен, А. Пшеворски и други автори. По-особено място тази връзка намира в средите на съвременните транзитолози. По този повод Александър Маринов споделя, че транзитолозите в повечето случаи признават следното правило: „Елитите са основните действащи лица в процеса на демократизация, докато не-елитите („масите“) остават на заден план. Те просто биват мобилизирани в съответствие със специфичните социалнополитически обстоятелства, за да подпомогнат постигането на целта – стабилна и развиваща се демокрация“ [1]. Транзитолозите обаче винаги са настоявали за внимателно проверяване на тази хипотеза, което според тях преминава през три етапа: по-детайлно разделение на понятията „елити“ и „не-елити“ в рамките на по-цялостна теоретична схема; разкриване на специфичната роля на елитите и масите в зависимост от характера на прехода; и накрая определяне на ролята на елитите и масите за консолидиране на силите, които имат решаващо значение за крайните резултати от прехода. Сърцевината тук се състои в анализиране на елитите като колективни субекти, устремени към влиянието и властта, за да окажат решаващо влияние върху развитието на прехода. За реализирането на тази цел М. Бъртън и Дж. Хигли предлагат едно динамично определение за „елити“, което би изяснило по-добре смяната на политическите режими. „Според тях – отбелязва Александър Маринов – елитите са просто групи хора, които чрез позициите си във влиятелни организации са способни да оказват лично, постоянно и съществено влияние върху националното политическо развитие. Елитите се състоят от висшите лидери на науката във всички сектори – политиката, правителствената администрация, бизнеса, синдикатите, въоръжените сили, медиите, религията, образованието и културата; тук трябва да се имат предвид както представителите на официалните

институции, така и специфичните групи на „контраелитите“ [1]. Преди да пристъпим към анализ на класификациите на политическите елити съобразно целите, които си поставихме в нашето монографично изследване, ще се спрем по-подробно върху някои основни разсъждения и констатации за същността на елитите и тяхното движение, видени през очите на френския социолог Морис Дюверже. По-подробно отношение към споменатите от Дюверже теории за елитите на Вилфредо Парето, Гаetano Моска, Райт Милс и други изразихме в първата част на нашето монографично изследване „Социология на властта“, в раздела „Социологически теории за властта“. Ето защо тук ще изясним, следвайки Морис Дюверже, как различните видове елити осъществяват движение вътре в тях и по пътя към завладяване на властта. Като констатира факта, че схващането на Вилфредо Парето за елитите не е „съвсем еднозначно“, Дюверже търси аргументи как Парето стига до „класата на елитите“ чрез използването на система от индекси. За да обясни понятието „социално равновесие“ обаче, В. Парето предлага класата на елитите да се раздели на две – управленски и неуправленски елит, докато долният слой от населението е класа, чужда на елита, и той я оставя извън своя обект на изследването на елитите. За разлика от Карл Маркс, Парето, както отбелязва Морис Дюверже, влага друг смисъл в категорията „движение на елитите“, която е една от основните категории в теорията за елитите. „Щом принадлежността към елита е основана върху лични качества – споделя М. Дюверже, – тя по принцип не е наследствена, тъй като децата нямат задължително качества на своите родители. Следователно се извършва постоянна подмяна на старите елити с нови, които произхождат от долните слоеве на населението. Това е „движението на индивидите между две групи – елита и останалата част от населението, казва Парето“ [2]. Изложените дотук съображения на Морис Дюверже имат за цел да ни подсказат, че в тезата на Парето има противоречия, които не бива да се подценяват. Например начинът, по който той извежда формирането на управленския елит. От една страна, са личните качества и индивидуалните способности на определените с „индекс“ членове на елита, а от друга, е характерът на социалните роли, които изпълняват членовете на групата на елита. Съгласни сме с тезата на Парето, че „движението на елитите“ е съществен фактор за социалното равновесие и ако то не функционира нормално, съществува опасност от възникване на сериозни политически трусове и революции в обществото. След подобни революции, както е известно от историята, новата власт издига нов елит и създава условия за ново равновесие в обществото. По-късно теорията за движението на елитите е подхваната отново от Гаetano Моска, но вече в условия, близки до развитието на съвременните общества, които се отличават със „значително

движение между различните социални категории“. На социологически изследвания се подлагат редица тези, като унаследяването на елитите, че социалната подвижност е по-голяма между нисшите и средните слоеве и т.н. Но както отбелязва Морис Дюверже, социологическите изследвания, на които той се позовава, не подкрепят съвсем или подкрепят много слабо теорията за движението на елитите. В съвременната транзитология, изследваща обществата в преход, са налице обаче по-други тенденции, т.е. в движението на елитите се засилват моменти, свързани с унаследяването на елитите за сметка на личните качества на индивидите, а така също връщането на управляващите елити към социално-професионалните групи, от които са дошли във властта. Не са нужни социологически изследвания за доказването на тези тези. Процесите, за които споменахме, се развиват всеки ден пред нашите очи, обилно гарнирани с пикантни случаи на провалили се министри, депутати и елити от други политически нива. Достатъчно е да споменем нашумелия скандал с шефа на Двореца на културата, „Суджук гейт“ и т.н. Ще се опитаме чрез схемата, която предлагаме, да илюстрираме казаното дотук по повод на движението на елитите и споменатите противоречия в теорията за елитите (Схема 1).

Като всяка схема, и представената от нас, има в известен смисъл условен характер и ограничителни условия. Например много често един представител на управляващите елити участва едновременно в различни форми на движение, особено

когато е носител на повече от една роля и изпълнява различни функции. На практика понякога се срещат случаи, когато ролите и функциите се припокриват до такава степен, че предложената от нас схема може да ги улови трудно, а още по-малко да очертае границите между тях. В българската социологическа литература има и още един забележителен случай, според нас успешен, за представяне на управленския смисъл на елитите и формите на тяхното участие в управлението (Схема 2).

Като изтъква заслугите на Вилфредо Парето за поставянето на основите на научното направление, Светослав Ставрев уточнява, че „става дума за разграничението елит – не-елит, на първо място, и управляващи – неуправляващи, на второ място“ [3]. Според него разделянето на елита на управляващ и неуправляващ, което е особено важно, ни позволява да проуедем факта, че „не се става елит, когато придобиеш власт, както и не всеки елитен човек заема неизбежно властова позиция“ [3]. Осъзнаването на този факт ще ни позволи да се ориентираме в онези комични случаи на срещи с хора, които са заели високи властови позиции и си мислят, че вече принадлежат на групата на елитите, а така също и за онези, които слизат от властови политически постове след поредния политически скандал или афера, например нашумялата афера, за която вече споменах, станала известна в нашето общество като „Суджук гейт“. Споделям и тревогата на Светослав Ставрев, че „част от антиелитарните настроения в днешно време имат скрита причина в лекомисленото отъждествяване на уп-

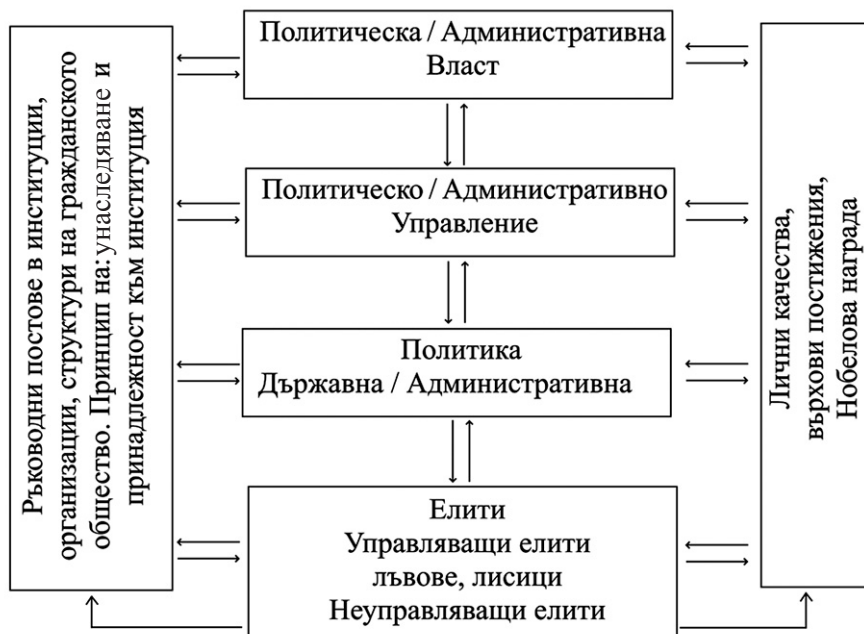

Схема 1. Опит за илюстриране, представяне на движението на елитите по пътя към властта и след излизането от нея

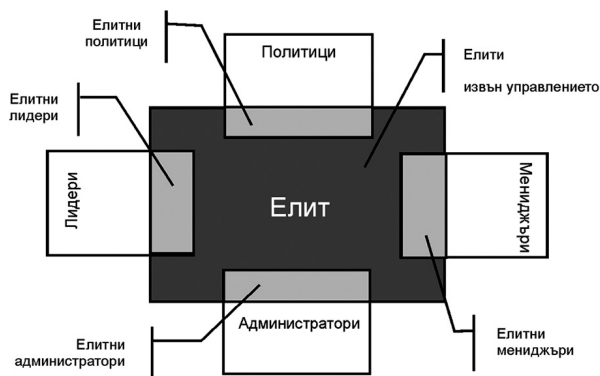

Схема 2. Управленски контекст на елитите [3]

равляващи, богати и известни с елита“ [3]. Значителен принос към изследването на връзката между елитите и управлението има и отговорът на споменатия автор на въпроса как да открием елитите и защо трябва да си пазим елитите.

В заключение ще отбележа още веднъж, че споделям разсъжденията на Св. Ставрев за елитите и тяхната връзка с управлението. Да, вярно е, че самото излъчване на елитите, както и тяхното падане от власт има спонтанен и непрекъснат характер. Но именно на това движение, въпреки неговия спонтанен характер, се дължи и възможността за обновяване на елитите в зависимост от специфичните особености на политическия режим, в който се развиват, и от условията, при които се постига онова, което Парето нарича „социално равновесие“. Колкото и да изследваме елитите, на практика трудно ще срещнем абсолютно чисто колективно формирание, съставено само от елити. Може би такова „животно“ няма или то е само в главата на теоретичите. Подмяната и развитието на елитите става в рамките на индивидуалното участие на елитите в различни форми на движение, които ги съпътстват по пътя към властта.

КЛАСИФИКАЦИЯ НА ПОЛИТИЧЕСКИТЕ ЕЛИТИ

За да се направи по-точна и по-обоснована класификация на политическите елити, е необходимо преди това да се изяснят и дефинират понятията „класа“, „слой“ и „олигархия“. Подобен подход използва политологът Георги Манолов в своето монографично изследване „Политическият елит“ (2012). След задълбочен анализ на теориите за елита през ХХ в. авторът пристъпва към разкриване на обхвата и съдържанието на понятията „политически елит“, „политическа класа“, „политически слоеве“ и „политическа олигархия“.

От методологическа гледна точка този подход е правилен, защото позволява, от една страна, да се направи разлика между класата и елита, а от дру-

га – да се види мястото на политическата олигархия и нивата на нейното проявление и реализация. Едва тогава може да се пристъпи към анализ на проблемите с класификацията на политическите елити. Преди да пристъпи към дефинирането на понятието „класа“, основателно Георги Манолов се опитва да изясни критериите, необходими за това дефиниране на понятието, а така също неговото съдържание и обхват. След като анализира тезите за елита и политическата класа, критериите за нейното определяне, направени от редица автори като Ч. Р. Милс, Кристофър Лаш, Джовани Сартори, споменатият автор прави четири предварителни бележки, доста съществени, след което пристъпва към по-разгърнато дефиниране на „съдържателния критерий“ за определяне на „политическата класа“. Елементите на този критерий, отбелязва Георги Манолов, са следните:

- върхът на властово-институционалната пирамида в държавата, структуриран според вертикалния принцип на плуралистична основа и съставен от различни политически субекти (партии, организации, движения, съюзи) от излъчените представители от тях, както и от съответните лидери, прослойки, слоеве и т.н., пряко участващи във властта;

- начинът на упражняване на властта, т.е. какъв е характерът на управлението – демократичен или недемократичен, рационален или нерационален и пр.;

- пълноценната реализация на всички управленски фази в рамките на политическия процес – поставянето на политическия проблем, предварителната политическа подготовка, вземането на политическо решение, изпълнението на приетите решения и политическата равностетка за извършеното;

- конкретно функциониране на властовите елити в зависимост от установените „нормативни системи (...) социални норми – юридически, нравствени, политически и други“ [4], които регулират отношенията между хората и социалните общности;

- правото и умението да се контролират ефективно и народополезно в името на всеобщи национални интереси всички властови ресурси от управляващите елити;

- крайните резултати от целокупната дейност на управленските елити – позитивни или негативни, като главно мерило за способността на една или друга политическа класа и нейните потенциални възможности да развива обществото“ [5].

Твърдението, че именно използването на този съвкупен критерий може да ни даде отговор на въпроса какво е качеството на всяка управленска класа и елит, е вярно, но има един основен методологически недостатък. Понякога в стремежа към всеобхватност, т.е. разработване на повече критерии, изследователите рискуват да не открият функциониращ на практика субект, определен

като класа или елит. Още повече, че посочените критерии като дейности се припокриват и преплитат, нямат точно определени граници и зависят от вида на политическия режим – тоталитарен или демократичен, в чиито условия се разглеждат.

Като се спира подробно върху привилегиите на политическата класа и различните виждания за класите на Моска, Д. Минев, П. Кабакчиева и др., Георги Манолов прави определение на политическата класа от гледна точка предимно на нейното участие в политическото управление на обществото. Според него „политическата класа е такава група хора, които пряко (когато са на власт) или косвено (когато са в опозиция) са ангажирани с властта (по-точно с нейното упражняване и разпределяне – бел. моя, Д. Д.), с вземането на политически решения и с управлението на държавата, притежават определени привилегии и професионални качества, високи лични доходи и добро материално положение. Тази класа освен това има определена структура (...) и включва в себе си различни слоеве“ [5]. Както се вижда, това определение няма нищо общо с определението на класата, направено от марксистки позиции, а по-скоро се родее с елитистките и плуралистските теории. Неговата специфичност се състои в това, което вече споменахме, че е направено от позициите на теорията за управлението и в частност на политическото управление, особено с включването в структурата на класата и на различните слоеве. Заслужава внимание за целите на нашето монографично изследване и направеното след обстоен анализ определение на политическата олигархия. Основните моменти в това определение са:

„• политическата олигархия обхваща ограничен, тесен кръг от ръководния елит, хора, в които е концентрирана цялата политическа власт;

• тя (политическата олигархия) е ядрото на всяка управленска система и класа, от която зависи вземането на важни управленски решения;

• в нейни ръце са съсредоточени значителни властови ресурси и свръхконцентрация на власт“ [5].

Като използва основно два критерия за диференциация на елитите, а именно „обществен плурализъм“ и по-общ критерий за типологизация – „власт“, Георги Манолов предлага следната систематична класификация на елитите:

„I. Обща класификация на елитите в социален смисъл

1. Според характера на обществото:

- отворени (демократични) елити;
- затворени (недемократични) елити.

2. Според заслугите в обществото, или т.нар. меритократичен елит (М. Янч и Д. Бел):

- „наследствен елит“ (в доиндустриалните общества);
- „богат елит“ (в индустриалните общества);
- „елит на знанието“ (в постиндустриалните общества).

3. Според легитимността (законността) при формиране на елитите:

- легитимни (официални) елити;
- нелегитимни (неофициални) елити).

4. Според защитата на националните интереси на държавата и обществото:

- автентични (национално отговорни) елити;
- псевдоелити (национално безотговорни) елити.

5. Според типовете политическа система:

- демократични елити;
- авторитарни елити;
- тоталитарни елити.

6. Според различните обществени сфери:

а) политически елит:

- законодатели, депутати, министри, заместник-министри;
- президент и вицепрезидент;
- членове на ръководствата на съдебната власт – Върховен и Конституционен съд, прокуратура, следствие;
- щатни ръководители на парламентарни политически сили и на национални синдикати;
- кметове и шефове на съдебната и изпълнителната местна власт;
- дипломати, посланици, секретари на посолства в чужбина.

б) икономически (стопански) елит:

- собственици, директори, мениджъри, президенти и други ръководители на големи частни финансови, търговски, производствени и други фирми;
- директори, мениджъри и други ръководители на големи държавни финансови, търговски, производствени и други фирми;
- висши държавни служители – началник-отдели в министерства, икономически експерти в правителството и президентството;
- членове на управителни съвети, ръководители на бордове и експерти на големи частни и държавни фирми.

в) културен (интелектуален) елит:

- художественотворчески елит – писатели, продуценти, режисьори, композитори, главни директори и редактори на централни медии, водещи журналисти и др.;
- научно-преподавателски елит – от професор, доктор до академик;
- правен елит – водещи юристи;
- религиозен елит – религиозни лидери на основните вероизповедания.

г) военен елит (генерали):

- висш офицерски състав във ВО;
- висш офицерски състав в МВР;
- висши офицери в националните служби за сигурност, ДАНС, НСО и др.

7. Според използването на едни или други привилегии:

- привилегирани елити;
- непривилегирани елити.

II. Конкретна класификация на политическите елити

1. Според господството и влиянието (по класификацията на Макс Вебер за типовете господство):

- традиционен елит;
- легитимен (рационален) елит;
- харизматичен елит.

2. Според властта и влиянието:

- политически елит;
- административен елит;
- икономически елит;
- юридически елит;
- военен елит;
- други елити.

3. Според степента и размера на използваните привилегии:

- силно привилегировани елити;
- по-слабо привилегировани елити.

4. Според формата на взаимодействие между елитите (по типологията на Л. Филд и Дж. Хайли):

- разединен (на идеологическа основа) елит;
- обединен (на консенсусна и идейна основа) елит;

5. Според институционалната структура:

- парламентарен елит;
- правителствен елит;
- елит на съдебната система;
- лобистки политически елит (рекрутиран предимно от средите на парламентарния и правителствения елит).

6. Според участието в политически организации и организации на гражданското общество:

- партиен елит;
- непартиен елит (елит на политическите движения);

• елит на НПО.

7. Според спецификата на отделните политически системи:

- номенклатурен елит (в тоталитарни държави);
- ислямски елит (в авторитарни ислямски държави)“ [5].

Георги Манолов, осъзнал условния характер на представената класификация на елитите и на политическите елити, прави няколко важни уточнения, като се позовава и на мнението на друг политолог – Анна Кръстева, че „структурата на елита трябва да се изяснява като определен тип пряка връзка“, съобразена с използването на властовите ресурси.

Да, това е така, но не е достатъчно. Следващата уговорка, която ние ще направим, е свързана с факта, че независимо от „хлъзгавите“ критерии за принадлежност към елита и в частност към политическия „елит“ само „служебната позиция“, която заема лицето, не го прави елит, нужни са и други критерии, например творческо мислене, професионални постижения на национално и световно ниво, стратегическо мислене, мениджърски достижения и др. Освен това, както вече отбелязахме при движението на елитите, процесът на промяна в състава на ели-

тите е по-активен в демократичните отворени общества, където връзките между отделните нива, на които се реализират елитите, са по-здрави, но и по-„шарнирни“ в смисъл на подвижни, в зависимост от целите, които си поставят тези елити, и условията, необходими за тяхната реализация.

ОСОБЕНОСТИ НА АДМИНИСТРАТИВНИЯ ЕЛИТ

Като анализира възникването на административния елит и преминаването му през различните етапи на институционализиране, Александър Маринов отбелязва, че този процес е обусловен от два фактора. „От една страна – според него, – това е закономерната еволюция на дадения сектор или дейност, в случая публичната администрация, както и на нейните връзки с останалите сектори и техните елити. От друга страна, както е известно, ролята и промените на елитите по правило са свързани с потребностите от модернизация (първична, вторична, следкризисна и др.) на сектора или на обществото като цяло“ [6].

Според Александър Маринов анализът на историята на идеите и практиките, свързани с устройството и управлението на държавата, дава възможност да се разграничат три парадигми, разглеждани като три последователни стадия в развитието на публичната администрация. Осмислянето на тези парадигми е в основата на разбирането на съвременния административен елит. Тези три последователни стадия (парадигми) са:

„• традиционни публични администрации (класическа бюрокрация);

• публичен мениджмънт, преди всичко течението, известно като „нов публичен мениджмънт“ (new public management);

• публично управление, обозначаващо често като „отзивчиво управление“ (responsive governance)“ [6].

Независимо от хронологичната подреденост на трите парадигми те все пак се припокриват донякъде, особено в съдържателно отношение. Трябва да се има предвид и обстоятелството, че последната парадигма – „отзивчивото управление“, погледнато исторически, все още не е завършено. За по-голяма яснота на особеностите на трите парадигми Александър Маринов предлага таблица (табл. 1).

Предложената таблица представлява надеждна илюстрация на условията, при които протича развитието на публичната администрация. Възникването на традиционната публична администрация обикновено се свързва с втората половина на XIX в., когато се създават първите системи на държавната служба в бързо развиващите се индустриални държави. Тези системи най-често включват съвкупност от правила, които осигуряват прилагането на меритократичния подход към подбора и развитието на служителите в администрацията, особено тяхното кариерно развитие, което се из-

Таблица 1

Основни особености на трите парадигми на публичната администрация

	Публична администрация	Публичен мениджмънт	Отзивчиво управление
Отношение между гражданина и държавата	Подчинение	Оправомощаване	Овластяване
Пред кого се отчитат висшите държавни служители	Политици	Клиенти	Заинтересовани страни (граждани, политици, бизнес и др.)
Ръководни принципи	Строго спазване на правилата	Ефикасност, ефективност	Отчетност, прозрачност и участие
Критерии за успех	Извършена работа	Постигнат резултат	Качество на взаимодействието
Най-ценно качество	Неутралност	Професионализъм	Отзивчивост

гражда на принципа на конкурсното начало. Днес всичко това, тези процедури са установени под формата на закони и правила, които се прилагат макар и в различна степен в повечето съвременни държави. Възможност на практика чрез институционализирането на меритократичния принцип се постигна отстраняване на политиците от управлението на персонала в администрацията. Именно по тази причина сега при смяна на правителствата, съставени от представители на различни политически сили, се извършват все по-малко промени в администрацията по политически причини. Обикновено под натиск на политиците такива промени се извършват предимно във високите етажи на администрацията. Такава е практиката в повечето съвременни демократични държави.

„По отношение на обществото – отбелязва Александър Маринов – администрацията заема позицията на неутрален фактор, прилагащ действащите в момента закони и политики. Именно по този начин държавната служба завоюва статута на безпристрастен защитник на публичния интерес и се превръща в символ на стабилността и приемствеността“ [6].

Появата на новата тенденция на отделянето на политиката от администрацията се свързва с обособяването на фигурата на професионалния мениджър. По този начин новопоявилият се бизнес мениджмънт се превръща в привлекателен модел и средство за реформиране на публичния сектор. Публичният мениджмънт, погледнато исторически, се е развил и продължава да се развива върху основата на практиките, които са характерни за частния сектор. Като анализира този процес, Александър Маринов отбелязва, че „именно практиките, развили се в частния сектор, са били основният източник на модела на публичния мениджмънт,

често наричан още „мениджърски модел“. Основнополагаща е била идеята, че мениджмънтът е органична наука (или изкуство), приложима във всеки контекст – както в частния, така и в публичния сектор“ [6]. Основният акцент при мениджмънта е върху ефективността и ефикасността на постигнатите резултати. По този начин се извършва обръщането на мениджмънта към практическата сръчност и инициативност на мениджърите, освободени от сковаващите правила на типичната държавна служба. В литературата се появи и едно ново понятие – „нов публичен мениджмънт“. Ключовите моменти, свързани с неговото утвърждаване, се отнасят до стремежа към нормализиране на статута на държавния служител и до фокуса върху постигнатите резултати и ориентация към потребителите“ [6].

По-различен подход към изследването на публичния мениджмънт има Светослав Ставрев. В своето монографично изследване „Кризата на публичния мениджмънт“ (2007) той анализира проблемите, свързани с функционирането на публичния мениджмънт, и особено структурирането на публичния мениджмънт. Тук той търси отговор на въпроса как да подредим апарата за управление на държавата. Що се отнася до функционирането на публичния мениджмънт, защитаваната от него теза се изразява в следното: „Полезно би било да се представи функционирането на публичния мениджмънт като верига от логически свързани помежду си причини, проявления, последици, оценявани с набор от критерии за ефективност и индикатори за количеството и качеството на публичните блага, за да се прочистят напластените във времето заблуди, предубеждения и илюзии, изкривяващи образа му от неуместен априорен позитивизъм или пък негативизъм“ [7]. Тази теза

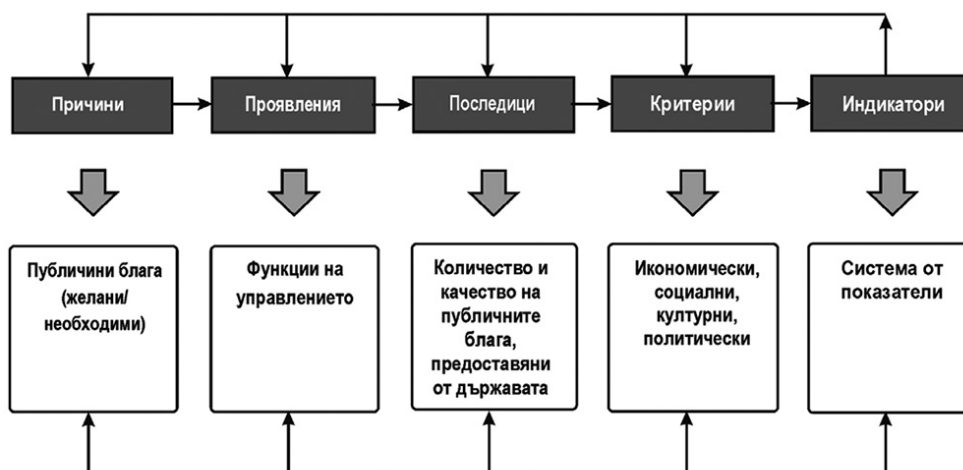

Схема 3. Логика на протичане на публичния мениджмънт [7, с. 58]

Светослав Ставрев илюстрира по убедителен начин на *Схема 3*. Неговата заслуга на учен тук е, че той създава общ модел на функционирането на публичния мениджмънт и търси отговор на въпроса как заедно да живеем по-добре. Подробният анализ на този евристичен модел надхвърля рамките на нашето монографично изследване и затова ще спрем дотук с представянето на социолога Светослав Ставрев. Ще отбележим само, че споделяме неговото мнение за причините, които правят необходим публичния мениджмънт. Според него „Причините, поради които публичният мениджмънт е необходим, са публичните блага, които държавата сама или по-често със съдействието на пазара и гражданското общество осигурява на гражданите и организациите. Следователно той е толкова нужен на съвместния живот на хората, колкото са и чистите и смесени публични блага в частта им, в която те са припознати като публични“ [7].

За да завършим тази част на нашето изложение, свързано с публичния мениджмънт, ще се върнем отново към разсъжденията на Александър Маринов за „отзивчивото публично управление“. След като посочихме предимствата на „новия публичен мениджмънт“, и особено тезата на Светослав Ставрев, накратко ще представим отзивчивото публично управление, като споменем факта, че през последните години се създаде нов модел на публичен мениджмънт, който акцентира върху създаването на „допълнителна публична стойност“. Този модел според Александър Маринов се противопоставя на „едноизмерността“ на повечето бизнес модели и отразява особеностите на отзивчивото управление. Според него „значението на посочения нов възглед за публичната администрация е в това, че той не само представлява разумна реакция на някои от крайностите на НПМ (новия публичен мениджмънт), но и носи в себе си зародиша на адекватност спрямо по-широк кръг съвременни промени в мисленето и практиката“ [6, с.79]. Като предим-

ство на този нов подход към функционирането на публичната администрация може да се посочи също така фактът, че реформите в публичната администрация, за които споменахме, ще позволят да се изградят нови връзки между държавата и обществото, и най-вече да се реализират на практика нови, многопластови и децентрализирани форми на управление, включително и на ниво институции на Европейския съюз. Именно чрез анализирания дотук възможности на публичния мениджмънт и свързаните с неговото функциониране реформи ще се постигне качествено ново равнище в развитието на административния елит, освободен от опека на политиките и подкрепян от структурите на гражданското общество.

Един възможен функционален модел на системата от стратегически елити във началото на XXI век

Този модел дава отговор на въпроса възможен ли е един общ концептуален знаменател на пъстрото множество от стратегически елити в началото на XXI век?

Основният методологически подход, който се използва в случая, се основава на функционалното предназначение на съвременните елити.

Функционално определение на елитите

От позициите на функционалния подход се защитава виждането, че елитите са: малцинства от хора, излъчени на основата на сравнително рядко срещани качества и способности. (Важно е да се подчертае, че не става въпрос само да се влезне в елита, а постоянно да се защитава правото да бъде заемана дадена елитна статусна позиция. Елитите са резултат на придобита легитимност. Не е достатъчно да си член на елитите, ако бъдеш избран чрез бюлетините в урните, нито да наследиш състояние, нито да си назначен на отговорен административен пост.)

Елитите са продукт на системна селекция, а не механичен сбор от самотни герои от пробили „нагоре“ индивидуалисти. Елитите винаги са се отличавали със специфична, исторически обусловена система на възпроизводство. Всеки елит си е извоювал някаква степен на свобода при определяне правилата на своето възпроизводство. Много често механизмите на селекция, които до определен момент са давали добри резултати, започват да блокират или стават неефективни.

Елитите са възплъщение на примерни модели (образци на подражание). Всеки елит в действителност проявява склонност да увековечи своя собствен модел, като губи чувствителност в контекста, в който действа и като отказва да приеме, че неговите рецепти може вече да са демодирани и влизат в разрез с действителността, особено когато обществото изпадне в тежка криза, изправено пред непознати предизвикателства.

Елитите излъчват индивидуалните лидери. Независимо от своята сила и влияние лидерите са в съществена степен творение на елитите, според Хигли и Пакулски, „елитите са конете на чийто гръб лидерите препускат към властта“. Отношението между лидерите и елитите търпи широки вариации, във всички случаи обаче лидерите действат в рамките на нормите и структурите на политиката, разработени от елитите (имат голяма свобода на действие или са ограничавани).

Жизненият цикъл на елитите

Те преминават през фазите на възникване, обособяване, институционализиране, утвърждаване, развитие и самообновление, за да стигнат рано или късно до изчерпване, залез и подмяна с други елити. Оспорването на елити настъпва, когато в своята цялост системата на елити стане непродуктивна, не може да направлява настоящето и особено бъдещето.

Поведението на елитите през призмата на общественото мнение

(Проведено в периода 17 – 24 януари 2019 г. от агенция „Сова Харис“)

Оценка за участие на партиите в изпълнителната власт. По данни на споменатото изследване близо 55 % от изследваните лица оценяват участието на Обединените патриоти в изпълнителната власт като „неуспешно“, а само 15 % като успешно, останалите изследвани лица не могат да преценят.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Маринов, Александър.* Обществени елити и лидерство в страните в преход. София: Сиби, 2004, с. 68-69. [*Marinov, Aleksandar.* Obshtestveni eliti i liderstvo v stranite v prehod. Sofia: Sibi, 2004, s. 68-69].

Оценка на решението на БСП и нейните депутати да напуснат парламента – близо 71 % от изследваните лица не одобряват напускането, а 22.9 % одобряват това напускане.

На въпроса кой печели от напускането на депутатите отговорите се разпределят по следния начин: 11.7 % БСП; 29.6 % ГЕРБ; по-малките партии 35.3 % и никой не печели 65.5 %.

На въпроса как оценявате промените в Избирателния кодекс, направени от управляващото мнозинство в навечерието на изборите, отговорите се разпределят по следния начин: одобрявам 13.8 %, не одобрявам 55.4 %.

Смятате ли, че ГЕРБ и ДПС са скрити партньори в управлението на страната? С „ДА“ отговарят 36.8 %, а 65.2 % отговарят „НЕ“.

В търсене на изход от сегашното положение на протести и натиск от улицата. На въпроса какво смятате, че е по-добре да се случи? Изследваните лица отговарят по следния начин: Да продължат протестите и натиска на улицата 25.2 %; Ситуацията да се нормализира и институциите да си поемат ролята 78.3 %.

Особено внимание заслужават отговорите на въпросите: според вас кой е най-добрият вариант за БСП – да се върнат в парламента 62.7 % и отговорът на въпроса: смятат ли, че възходът на националистическите движения в Европа ще допринесе за правилната посока на развитие на ЕС. Преобладават отговорите на онези лица, които отговарят с „НЕ“ – 61.1 % срещу отговорилите с „ДА“ – 20.4 %. (Данните са от национално представително изследване на агенция „Сова Харис“, проведено в периода 6 – 11 март 2019 г.)

За състоянията и предизвикателствата на българския политически елит наред с направените разсъждения дотук е достатъчно само да си припомним събитията от последните месеци: апартамент гейт; търговия с влияние; липса на решение от заседанието на Съвета за национална сигурност при президента от 8 април 2019 г.; безсилието и компрометирането на антикорупционния орган; кой крив, кой прав, взаимни обвинения и компромати в навечерието на изборите за европейски депутати.

Основният въпрос, който стои пред българските управляващи елити според нас, е дали не са изчерпали своите сили да реагират адекватно в кризисни за страната моменти, дали системата на елитите е непродуктивна и се нуждае от сериозна промяна предвид настоящето и бъдещото развитие на страната като членка на Европейския съюз.

2. *Дюверже, Морис.* Социология на властта. София: Кама, 1999, с. 167. [*Dyuverzhe, Moris.* Sotsiologia na vlastta. Sofia: Kama, 1999, s. 167].

3. *Ставрев, Светослав.* Скенерът. София: Парадигма, 2016, с. 278. [*Stavrev, Svetoslav.* Skenerat. Sofia: Paradigma, 2016, s. 278].

4. Михайлов, Стоян. Оптимално функциониране на социалното управление. София, 1987, с. 45. [Mihaylov, Stoyan. Optimalno funktsionirane na sotsialnoto upravlenie. Sofia, 1987, s. 45].
5. Манолов, Георги. Политическият елит – теория, история, лидерство. Пловдив: Паисий Хилендарски, 2012, с. 157-158. [Manolov, Georgi. Politicheskiyat elit – teoria, istoria, liderstvo. Plovdiv: Paisiy Hilendarski, 2012, s. 157-158].
6. Маринов, Александър. Административният елит на XX век. София: Сиби, 2010, с. 66. [Marinov, Aleksandar. Administrativniyat elit na XX vek. Sofia: Sibi, 2010, s. 66].
7. Ставрев, Светослав. Кризата в публичния мениджмънт. София: Класика и стил, 2017, с. 59. [Stavrev, Svetoslav. Krizata v publichnia menidzhmant. Sofia: Klasika i stil, 2017, s. 59].

Dimitre Dimitrov

THE POLITICAL ELITE AND ITS BEHAVIOUR

(Abstract)

The article discusses the essence and classification of the political elite as the theoretical phenomenon of contemporary political science and sociology. Special attention is paid to the peculiarities of the political elite in the context of its behaviour in the political life of society.

In the movement of the elites, the process of change in the composition of the elites is more active in the democratic open societies, where the relation between

the different levels at which the elites are realized is stronger but also more flexible, depending on the goals of these elites and the conditions necessary for their realization. Analyzed is the emergence of the administrative elite and its going through the various stages of institutionalization.

Key words: political elite, political oligarchy, social balance, elite movement, governing elite

Correspondence address:

Acad. Prof. Dimitre Dimitrov, DSc
Bulgarian Academy of Sciences
1, 15 Noemvri Str.
1040 Sofia, Bulgaria

Михаил Виденов

СТРАТЕГИИ С ПРАВИЛОТО ЗА ПРОМЕНЛИВОТО Я

Посвещава се на 150-ата годишнина на БАН

За да се навлезе в тематиката за променливото Я, т.е. за ятовия преглас (за прегласа на стб. ъ или казано популярно – *якането*), трябва да се имат предвид някои известни и убедително доказани от българското езикознание факти, публикувани в научния печат през периода от Възраждането до днес. Веднага ще подчертаем, че за нито една от гласните, характерни за старобългарския вокализъм (ѡ, ѡ, ѡ, ѡ, ѡ), а след това през вековете заглъхнали или прегласили се в други гласни, не е писано толкова много, колкото за въпросната ятова гласна [1]. Става дума не за звуковата ѝ същност, защото езиковедите с убедителни доводи са ни показали, че в периода IX – XI в. това е било особено широко [e], което в транскрипцията днес го отбелязваме с [ê], колкото за съдбата ѝ в българските диалекти [2]. В различните диалектни райони тя е имала своя специфика: на изток е била с по-широк гласеж и се е приближавала до характера на гласната [a], а на запад е била стеснена и повече се е приближавала до гласната обикновено [e]. През следващите векове в западните български райони тя изцяло съвпада по гласеж с предната гласна [e]. В Източна България обаче съдбата ѝ е доста разнообразна и е в зависимост от фонетичното обкръжение, т.е. от характера на следходната сричка и от мястото на ударението. В трудовете по българска диалектология и най-вече в *Българския диалектен атлас* днешното ѝ състояние е подробно документирано и по нейния изговор се определя границата между източните и западните говори. Старинният ѝ облик на широко [e] се пази, ако е под ударение (в рупските говори в Родопите) и ако е под ударение и пред мека сричка (в мизийските говори в Шуменско и в говора в Странджанско) [3].

Ще подчертаем още един всеизвестен факт: както вече посочихме, по днешните диалектни застъпници на старобългарската ятова гласна българското езиково землище се дели на две части: *източнобългарско наречие*, където в зависимост от фонетичните условия са възможни гласните [e], [a] или широко [ê], и *западнобългарско наречие*, където повсеместно без оглед на фонетичното обкръжение застъпник е гласната [e]. Пак ще повторим, че българските езиковеди са установили и документирали всички закономерности и изключения в многовековния развой на ятовата гласна в цялото българско езиково землище (в днешните

ни държавни граници и извън тях) и въз основа на това твърдят, че т.нар. *ятов преглас* в книжовния ни език се води по говорите на селищата в Североизточна България, наричани още *балкански говори*. За читателите нефилолози ще направим едно малко отклонение и ще поясним, че в българския правопис е въведена буквата **Я**, която по своята същност отразява гласната [a] с предходна мекост, т.е. съчетание от мека съгласна + [a] или *йа*, затова на популярен език говорим за променливо Я. И още нещо: с тази буква след специална уговорка (конвенция) отбелязваме и съчетание от мека съгласна + [ъ] или *йъ*, напр. в глаголните форми тип *вървя* или *стоя*, а също така и при членуване на имената от м. род, ед. число тип *коня* или *конят*. За нашата тема тук обаче това е страничен въпрос и ще му отделим място в друга наша работа.

Ще приведем всеизвестното правило за ятовия преглас, по което сега се ръководим в книжовния език. То, както вече се каза, не е езиковедска измислица, а съществува като обективна закономерност в речта на хората от българския североизток и е базирано върху две лесно наблюдаеми фонетични условия, които задължително трябва да бъдат отчитани от говорещите и пишещите. Правилото, прието в книжовния ни език, гласи: *старобългарската гласна ъ се произнася като [a] с предходна мекост и се изписва с буквата Я, когато са налице едновременно две условия: 1) върху тази гласна пада ударението на думата и 2) след гласната следва краят на думата или твърда сричка, т.е. следващата сричка не съдържа гласните [e] или [и], или не започва със съгласните [ж], [ч] и [ш], които в миналото също са били меки*. Дори и едно от тези условия да не е налице, старобългарската ятова гласна се произнася и се пише с **е**, т.е. настъпва **преглас**. Само за яснота ще приведем следния пример: стб. дума *млъко* в днешния ни книжовен език става *мляко*, но производните от тази дума, в които не са налице съответните условия, се прегласят, срв. *млекър*, *млѣчен*, *млѣчно*.

И тук, както при обясненията на древните граматици, е в сила принципът, че *nulla regula sine exceptione* (няма правило без изключения). Редица думи като *чловѣкъ*, *лѣкаръ*, *вѣкъ* и под. в книжовния ни език имат вид *човек*, *лекар*, *век*, т.е. не са якави, макар че отговарят на правилото да не са прегласени. Обясняват се като влияние на западни-

те говори. Изключения от правилото са и глаголните форми в минало свършено време (аорист), 1 и 2 лице, множествено число, срв. *живяхме, живяхте, вървахме, вървахте* и под., където би трябвало да има преглас, защото следва мека сричка (*-ме, -те*). Изключението се обяснява с изравняването по 3 лице, множествено число.

Западнобългарското наречие не е подвластно на правилото за променливо Я и там навсякъде е налице само екане. Поради тази особеност населението е наричано екавско.

Повтаряме тези всеизвестни неща, за да ни станат по-ясни следващите факти и разсъждения и да можем да обясним необходимостта от търсене на различни езиковедски стратегии, извиквани на живот през последните 150 години, през които имаме новобългарски книжовен език и полагаме грижи за неговия облик. В основата на всички стратегии е залегнал принципът за **единство на националния ни език** в цялото ни езиково землище. Водещ принцип е бил: единният език е залог за единна нация.

Първата стратегия се наблюдава още в практиката на правописните школи и реформи през Възраждането. **Запазена е буквата ъ** във всички проекти на възрожденските книжовници и това е било твърде удобно, защото (1) се следва традицията и (2) проектите са само **правописни** и не държат сметка за единството на произношението. На практика при четене всеки е можел да озвучава тази буква според диалекта си. Под понятието **национален книжовен език** възрожденските деятели са разбирали само и единствено **писмената** му форма на съществуване: за онова време и при ония условия това е било достатъчно.

След Освобождението обаче, когато се създава българска държавна администрация, когато страната се покрива с училища, масовизира се театралното дело и т.н., вече възниква необходимостта и от единство в **говоримата** форма на съществуване на представителния ни език. Тук вече нещата са по-сложни и могат да бъдат обяснени чрез постановките на българската социолингвистика.

Освобождението заварва положение на създаден книжовен език за писмените нужди на държавата. По обществено-исторически причини българският североизток е основа и доминанта и затова е наложил и езика си, но през 1879 г. с решение на Учредителното народно събрание столицата се премества от Търново в западнобългарския град София. По този начин се създава изключително интересно положение: цялото чиновничество и малобройната интелигенция идват в новата столица от североизточните райони и говорят на своите диалекти, смятайки ги за правилни и престижни, защото са близки до писмената форма на книжовния език. Местните софиянци си служат със западното наречие и са заети в обслужващата сфера и ниското им обществено положение ляга в основа-

та на негативното отношение и към речевото им поведение. Неговата непрестижност е подчертана с етнографското название *шопи*, в което се влага смисъл на изостанали и невъзприемчиви хора. Така в новата столица свободно шества езиковият изток, а в собствения си град местният човек е под сурдинка и речевото му поведение е повод за подигравки. За нас тук е важно да подчертаем, че придошлите от изток по принцип съблюдават правилото за якане и екане, докато местните хора и придошлите от западните райони повсеместно екат. Точно тази особеност е много важен пункт не само за столицата, но става съставна част на цялата българска етнопсихология. С известно чувство на инат западнобългарските носители на езика не желаят да се подчинят на източнобългарските рефлексии, смятайки, че те не са за предпочитане и водят до недопустимо отстъпление от завещаната им традиция (старите софиянци виждат в якавите форми някакво „лигавене с езика“).

Всички правописни реформи от Възраждането до 1945 г. запазват буквата ъ на нейното етимологическо място, водени от принципа за **следване на традицията**. Това е създавало големи практически неудобства: задължавало е хората да наизустяват думите, които се пишат с буква ъ. От историята знаем, че поетът П. П. Славейков по естетически подбуди е бил против този писмен знак, като се е мотивирал с това, че е грозен и стърчи над другите букви в редовете. Разговорната практика обаче търпи развитие и постепенно настъпва диглосия, което ще рече, че източната практика постепенно набира престижност. Въпреки официалното правило разглежданата тук буква през 30-те години на ХХ в. вече се тълкува от западнобългарската общност като разрешение да се произнася било като Я, било като Е в **зависимост от предпочитанията на говорещото лице**, а не според формулираното в граматиките и учебниците по български език правило. Буквата е наречена *е-двойно* и западнобългарската интелигенция в столицата смята, че ѝ е разрешено повсеместно да ека. Да си припомним, че на тази база поетът Н. Й. Вапцаров (родом от Банско) римува *пантера с вера; свиреп с хлѐб*, изписвани тогава като *вѐра* и *длѐбз*. Добра илюстрация на тази практика бе езикът на Симеон Сакскобургготски, на който бяхме свидетели след неговото завръщане в България през 90-те години на ХХ в., т.е. след половинвековното му изгнаничество. В един разговор с мене той потвърди, че формите *требѐва*, *верѐвайте*, *поверѐвайте* и под. са били напълно легални за София през 40-те години, когато той като дете е живеел тук. Затова сега, в края на века, първоначално той не е виждал никаква причина да не си служи с тях. Учудила го обаче негативната реакция на българската журналистика. По неговите думи и писателят Елин Пелин е имал подчертано екавско поведение и това се е смятало в реда на нещата.

Втората стратегия е плод на времето непосредствено след Втората световна война и на практика бе осъществена чрез т.нар. *Отечественофронтовска правописна реформа* от 1945 г. Правописната комисия, съставена от писатели и университетски професори, отчита, че в интерес на говорното единство и налагане на по-престижно речево поведение буквата ъ трябва да се изхвърли от азбуката и на нейно място да се изписва Я или Е според официално действащото правило. Смятало се е, че така се демократизират нещата, тъй като при четене няма да е необходимо да тълкуваме с какъв звук следва да заменим въпросната буква. Това решение е съпроводено и с изхвърлянето на безгласните крайни ерове, а също така и на буквата ж, наричана от хората *широко ъ*. Голяма част от българската интелигенция посреща крайно негативно тези решения и смята, че с това се отстъпва от традицията. Един от най-ревностните защитници на буквата ж е бил членът на правописната комисия писателят Елин Пелин. Университетските професори хвърлят много сили да го убедят, че в думите *вън* (от стб. *вънъ*) и *дъб* (от стб. *дъбъ*) в днешния български език звучи една и съща гласна [ъ]. Само за илюстрация на създалото се напрежение ще посочим, че акад. Вл. Георгиев като член на комисията по чисто байганьовски маниер получава анонимно заплашително писмо със закана за физическа разправа (ако паднат съответните букви от азбуката, ще падне главата му и ще се търкаля по софийския паваж!).

Правописната реформа е приета и писменият облик на думите става образец и за **говорната практика** на книжовния носител. Усвояването става една от задачите на всички степени на учебните заведения. В същата посока въздействат радиото, театрите, киното и т.н. Западнобългарският носител на книжовния език обаче се изправя пред още едно затруднение: в неговата фонетика има само 5 меки съгласни – *лъ, нь, къ, гъ* и *й*. Когато трябва да произнесе примерно думата *трябва* (на практика *трьабва*), той учленява нещо приблизително, което звучи като *трий'абва*!

Типични за някои западнобългарски носители на книжовния език и днес са свръхстарателните форми тип *голями, желязни, бяли, тяхни* и под. Мотивът е да се бяга от екавите форми, за да не се провинциализира речевото поведение. Тук има един чисто психологически момент: по-добре е да се яка в повече, вместо да се допусне екавска форма, която мнозина определят като злепоставяща ги и „шопска“!

Отечественофронтовската правописна кодификация цели да **унифицира** общобългарското произношение, т.е. нейната цел е да уеднакви разговорната практика на населението в държавните граници на страната. Ще изтъкнем, че при лансирането на тази стратегия не бяха взети предвид постановките на теорията на книжовните езици, т.е.

не бе отчетено, че към кодификация на езиковите явления се пристъпва тогава, когато практиката е узаконила определена норма [4]. Българските езиковеди правят една **преждевременна** кодификация, като целят чрез нея да повлияят на практиката и да я уеднаквят. И в много голяма степен – макар и с много усилия – успяват.

Тук отново ще се върнем към говорната практика на Симеон Саксбургготски: след няколко години живот сред своите сънародници в България той се отказва от екавите форми и прояви видим стремеж да се впише в групата на тези, които говорят според книжовното изискване. Много пъти обаче влиза в режим на свръхстарание и произнася като якави типични екави форми, срв. *тяхни, голями* и под., едно отклонение, което днес е типично за мнозина българи с първоначално екавско произношение.

Третата стратегия може да бъде наблюдавана през 80-те години на ХХ в., когато се даде възможност на българската наука свободно да се изказва по въпросите на езиковата ситуация на останалите извън държавните ни граници райони и най-вече в крайния югозапад. През 1944 г. там бе кодифициран един вариант на българския език като опит да се докаже, че е налице друг език. Видимата тенденция на тази кодификация е да се търсят различия с книжовната норма в България. Един от пунктовете ѝ е повсеместното екане. Като отговор на тази кодификаторска политика в поредното издание на *Правописния речник на българския език* (С., 1982, с. 20) бе вмъкнат текст, че в книжовния български език се допускат като равноправни на якавите форми и екави форми, т.е. на практика се допускаше дублетизъм. Ще подчертаем, че дублетизмът е един от способите за получаване на т.нар. *еластична* (пружинираща) норма тогава, когато практиката показва, че не е налице единство: дава се възможност на вариантите да се конкурират [5]. Външно погледнато, българските езиковеди бяха в унисон с теоретичните изисквания, но стратегията с налагането и на екавите форми не успя, защото *беше закъсняла* с 3 – 4 десетилетия. Българската интелигенция вече чувстваше екането като **провинциализъм** и не го допускаше в речевата си практика. В сила бе влязла диглосията, т.е. възприемането на екането като нисък стил, като липса на езикова култура [6]. Отличен пример за това са нападите срещу екавите форми в речта на Симеон Саксбургготски. Поради тази причина в следващите издания на посочения речник вече не бе включен текст, разрешаващ такъв дублетизъм.

През 70-те и 80-те години на ХХ в. бяха на мода езиковите бележки в различни вестници. Най-често автори бяха български писатели. Имаше такива искания за връщане в азбуката ни буквата ъ, но мотивът бе неубедителен: унифициране на говоримата практика. Не се правеха по-задълбочени

разсъждения как по-точно може да стане това с въвеждането на буква, символ на отхвърления правопис. Може би се търсеше легализация на западно-българското екане. С други думи казано, това беше субективно пожелание без реално покритие и ние не можем да го броим за някаква смислена друга стратегия.

Българската езикова политика показва, че с помощта на кодификацията може успешно да се въздейства на нормата в един книжовен език, но тази стратегия бе свързана с много затруднения за част от обществото. Днес сме свидетели на единство и неспазването на правилото за ятовия преглас се приема като белег на ниска езикова култура.

ЛИТЕРАТУРА

1. Стойков, Ст. Ятовият преглас в български език. – В: Български език, 1963, кн. 4-5, с. 313-332. [Stoykov, St. Yatoviyat preglas v balgarski ezik. – V: Balgarski ezik, 1963, kn. 4-5, s. 313-332].
2. Мирчев, К. Историческа граматика на българския език. София, 1958, с. 98. [Mirchev, K. Istoricheska gramatika na balgarskia ezik. Sofia, 1958, s. 98].
3. Български диалектен атлас. Т. I. София, 1964; т. II, София, 1966; Обобщителен том. София, Издателство на БАН, 1988. [Balgarski dialekten atlas. T. I. Sofia, 1964; t. II, Sofia, 1966; Obobshtitelen tom. Sofia, Izdatelstvo na BAN, 1988].
4. Havránek, B. Studie o spisovném jazyce, Praha 1962; Jedlička, Al. Spisovný jazyk v současné komunikaci, Praha 1972; Виденов, М. Българската езикова политика. София, Захарий Стоянов, 2015. [Videnov, M. Balgarskata ezikova politika. Sofia, Zahariy Stoyanov, 2015].
5. Виденов, М. Избрани студии. София, Захарий Стоянов, 2019, с. 95. [Videnov, M. Izbrani studii. Sofia, Zahariy Stoyanov, 2019, s. 95].
6. Виденов, М. Диглосията. София, Издателство на БАН, 2005. [Videnov, M. Diglosiyata. Sofia, Izdatelstvo na BAN, 2005].

Mihail Videnov

STRATEGIES WITH THE VARIABLE Ъ

(Abstract)

The article discusses the strategies used by Bulgarian linguists on mutation – and is the site of the old ъ-vowel. It is shown that the standard rule in us spelling on dialects in northeastern Bulgaria. The presence of this rule in the standard Bulgarian orthoepy has not

happened under the theory of literary languages, codification has acted on us.

Key words: *mutation, usus, codification, dialect*

Correspondence address:

Acad. Mihail Videnov, DSc
Sofia University “St. Kliment Ohridsky”
Bld. Tsar Osvoboditel 15
1504 Sofia, Bulgaria
E-mail: mihail_videnov@abv.bg

Васил Николов

РАННОНЕОЛИТНОТО СЕЛИЩЕ („СЕЛО“) СЛАТИНА-СОФИЯ

ВЪВЕДЕНИЕ

Преди повече от 8000 години в полето, където сега се намира София, се заселват едни от първите земеделци и скотовъдци на европейския континент, които в търсене на подходящи за уседнал живот природно-климатични условия, донасят от презморска Анатолия (Мала Азия) новия поминък.

Сред полето, край бреговете на днешната река Слатинска започва да кипи живот. Горите отстъпват пред плодородни ниви и пасища на домашни животни, сред които възниква и бързо се разширява едно от най-големите селища на първата европейска цивилизация, останките от което сега се обозначават като Слатина-София.

Днес мнозина свързват понятието „цивилизация“ с територии от Европа, в които не влизат българските земи. Но малцина знаят, че европейската цивилизация се ражда и развива в неголям регион от Европа, в който българските земи имат централно място. Това става през периода от края на VII до последните столетия на V хилядолетие пр.Хр. Първата цивилизация на нашия континент е свързана както със земеделието и скотовъдството като основни поминъци на хората, така и с редица специализирани производства – на сол, кремъчни сечива, добив на руда и металургия.

Особено място в живота на тази древна цивилизация заема архитектурата – строителство на къщи и други постройки, отбранителни и обредни съоръжения. Религиозно-митологичната ѝ система е изключително сложна, с богати представи за причинно-следствените връзки в ежегодния цикъл на живота и многобройните зависимости между реалностите, които сега определяме като общество и природа. В началото тези хора не познават металите, а произвежданите по-късно медни „сечива“ нямат реална производствена функция – заедно с най-старите златни предмети те са част от сферата на престижа, бележат социален статус и място в йерархичната структура на своите носители. Колелото и колата все още не са познати като транспортно средство, но са прилагани други, достатъчно ефективни начини за пренасяне на товари. Няма нужда и от писменост – информацията от всякакъв вид се предава като индивидуална и колективна памет. Първата европейска цивилизация оставя видими и не тол-

кова видими, но значими материални и ментални следи в българските земи.

Но кои са тези хора, които са създали първата европейска цивилизация и откъде са дошли? При проучването на останките от живота им през последните десетилетия за тях е извлечена обхватна информация. Те идват на почти ненаселените по това време Балкани от Южна Анатолия (Южна Мала Азия), прекосявайки Егейско море на салове и пренасяйки на тях култивирани житни семена и одомашнени животни [1]. Първите смели мигранти достигат Тесалия (Северна Гърция) в средата на VII хилядолетие пр.Хр., а през следващите няколко столетия новопристигащите поемат на север през Централните Балкани по долините на Струма, Места и Вардар. Струмският път [2; 3], който се оказва най-подходящ за първите земеделци и скотовъдци в търсенето на подходящи екологични ниши за новия живот, достига именно до Софийското поле, което заради географската си позиция придобива стратегическа значимост в праисторическите хилядолетия, а и във всички следващи епохи, ставайки пресечно място на пътища в четирите основни посоки!

Така в края на VII хилядолетие пр.Хр. мигрантска група усяда на левия бряг на Слатинска река и постепенно създава селище, в което се заселват и други преселници. Но този процес съвсем не е лек – ранните земеделци строят къщите си в Анатолия от кирпич и камък, с плосък покрив (заради минималните валежи), а на Балканите попадат в регион с друг климат, с няколко годишни сезона, включително и дъждовни, и с много гори. Налага се да създадат нова строителна техника – постройки със стени от масивна дървена конструкция от набити в земята стълбове и плет около тях, дебело измазана от двете страни с глина, и с двускатен покрив. Но защо не са харесали едно по-централно място в обширното Софийско поле, например край топлите минерални извори? Отговор на това дава много по-късното наименование на местността, където лежат останките от ранноземеделското селище – Слатина. Името е от славянски произход и идва от раннославянското название *слат* – сол. Солта е изключително важна за човека и животните – хората от земеделско-скотовъдните общности трябва

да се грижат за осигуряването на сол за себе си и за животните, защото без сол животът за тях е невъзможен. Пуснати на паша, животните сами намират мястото със солена трева край реката, а другите необходими условия за трайно заселване – плодородна и подходяща за древната техника на обработка земя за земеделие, гори за строителство и за горивен материал в домашните пещи, извори с чиста вода, както и подходяща за строителство и за производство на керамични съдове глина, са налични на това място и в околността му.

В стремежа да организират живота си на хора, уседнали в заетата от тях нова екологична ниша, новозаселилите се край Слатинска река земеделци и скотовъдци бързо усъвършенстват кремъчни, каменни и костени инструменти, създават нова схема на застрояване на селището си, включително и заради новата по вид архитектура от дърво и глина, принципите на която остават непроменени почти до новото време. В края на VII и началото на VI хилядолетие пр.Хр. засега няма друго селище на стария континент освен Слатина, което да е застроено с толкова големи по площ къщи – 117 м², 147 м², а може би и една с над 250 м², които (според извлечената от техните останки информация) днес удивляват с гениалните за времето си технически решения, подчинени на максимално използване на климатичните особености на района и на съобразяване със структурата на обществото – семейството и рода!

Създателите на първата европейска цивилизация „изповядват“ природна религиозно-митологична система, според която животът се възражда периодично с годишен цикъл, движен от взаимодействието на мъжкото и женското начало, персонифицирани като богът Бик и богинята Майка. Червена нишка в нея е очевидното сходство в ролите на раждащите „същества“ – земята и жената, които имат еднаква по продължителност бременност – девет месеца (от сеитба до жътва и съответно от зачеване до раждане).

Раннеолитната къща е не само покрив над главата, но е и място на почти всичко, което семейството притежава – инвентар, хранилищата за зърното, каменна мелница и куполна пещ за отопление и приготвяне на хляба и храната, вертикален тъкачен стан, керамични съдове. Къщата е замислена като дом на едно или повече семейства. В нея са неделимо вплетени всички „утилитарни“ аспекти на живота, религиозно-митологичните представи и обредността на древните земеделци и скотовъдци. Пример е куполната пещ, която всяка къща притежава – пещта е символ на раждащата утроба (или матка?) на богинята Майка, затова и понякога носи изображения, кодиращи тази ѝ митологична роля. В някои случаи обаче обредното съоръжение не предполага „утилитарни“ (по разбиранята на съвременния човек) аспекти, например алтар с две глинобитни колони с релефни изображения или обредна яма, вкопана в пода до

централните дървени колони, носещи покрива и тавана. Самата къща според древните представи е модел на космоса (на света), изоморфна на неговата структура.

Уседналият начин на живот на ранните земеделци и скотовъдци, заселили се край бреговете на Слатинска река, продължава повече от половин хилядолетие. Това е време на многостранни контакти със съседни селища и други човешки общности на Централните Балкани и в Тракия. Заради географското си положение слатинското селище, което през столетията се разраства или свива в обхвата на площ от около 300 дка, е не само медиатор в централната зона на Балканите, но вероятно и по тази причина жителите му са носители на активно иновативно мислене и двигател на културното развитие в региона.

В средата на VI хилядолетие пр.Хр. обитателите на неолитна Слатина се преселват някъде, вероятно по периферията на полето. От дългия им живот на това място край реката остава плодородна земя, която е предпочитана за обработка и от жителите на село Слатина през последните векове.

Но под този горен плодороден пласт на брега на Слатинска река се намира т.нар. културен пласт, т.е. пласт с останки от живота на човека в неолитното селище. Има дебелина до 4 метра и именно той е обект на изследователската дейност на археолога-праисторик, чиято крайна задача е да разкаже историята на хората, създали и живели в слатинското селище в един продължителен период от време – повече от половин хилядолетие. Това обаче е изключително бавна и трудоемка дейност, изисква много внимание, търпение, широки познания за всичко, което науката праистория е успяла да установи за живота на древните земеделци и скотовъдци на Балканите и в Предна Азия, откъдето тръгва новият поминък, хранещ и съвременните хора от региона. Много важно е включването на изследователските възможности и на други природни и технически науки, които извличат невидима за археолога информация за технологичните умения на неолитните хора и познанията им за природата, за техния космос. Това е задължително, защото праисторическите хора не използват писменост и съответно няма „жокери“ в работата на археолога, занимаващ се с т.нар. късна праистория. И нямат писменост не защото са „глурави“, а защото нямат нужда от нея – те носят в паметта си и ежедневно препредават на своите наследници цялата информация, която е необходима за техния живот и живота на обществото. Във всеки случай познанията им за света и технологичните им умения в периода преди появата на метални сечива в много случаи стряскат дори добре подготвения специалисти. Защото пластът с останки от неолита, а и от цялата късна праистория, крие непрестанни изненади за този, който умее да ги разгадава. Понякога с известно недоверие ни питат откъде знаем това, което разказваме за времето, отдале-

чено от нас на повече от 8000 години. Обикновено е трудно да обясним убедително на неизкушения човек, че като всяка истинска наука и праисторията има своя методология, в която уменията на специалиста, желанието и възможностите му да използват интердисциплинарния подход към останките от миналото имат основна роля за проникване във времето назад. Да разплетеш лабиринта от разноцветни петна и линии на натрупалите се като културен пласт останки от някогашното селище, да придадеш в съзнанието си, на белия лист или чрез компютърно моделиране обем на древните структури, да им вдъхнеш живот чрез комплексните си познания, да се опиташ да „влезеш“ в живота на древните предци и да погледнеш към света с техните очи – ето я целта, към която се стремим.

РАЗРУШАВАНЕ НА ОСТАНКИТЕ ОТ СЕЛИЩЕТО И АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ

Съвременните хора невинаги се отнасят с необходимия респект към следите от своите по-близки или по-далечни предходници. В случая, в средата на миналия век и през следващите три десетилетия, край Слатинска река, в землището на селото (становило по това време квартал на София) се появяват нови строители и за огромно съжаление унищожават значителната част от останките на неолитното селище. През 50-те години се изгражда комплексът на БАН – със собствена наземна и подземна инфраструктура, която разрушава големи части от територията с хилядолетен културен пласт. През 70-те години при изграждането на спортния комплекс „Червено знаме“ Слатинска река е вкарана в канал, а останките от неолитното селище в този голям участък са вандалски изринати с машини. При изкопни работи за прокаране на кабели през 1978 г. Лиляна Перничева успява да проучи доста неолитни обредни ями. Това са единствените научни проучвания преди нашият екип да започне работа. Иначе, при разрушаването на отделни части от пласта на селището през периода от 20-те до 60-те години на миналия век – тогава никой не е опазвал археологическото наследство – са събирани материали от един любител археолог, Неделчо Петков, пощенски служител. През 1928 г., когато е изградена околоръстната железница в района на Слатина, както през 50-те и 60-те години, той събира материали от строителни изкопи и публикува статии за тях в научни годишници и списания.

Археологически проучвания на неолитното селище Слатина започват през 1985 г. Тогава с машини е прокопан дълбок и широк изкоп за новия бул. „Шипченски проход“, по който е прокарана нова широка трамвайна линия. Макар и със закъснение, строителството е временно спряно и започват спасителни разкопки, които още същата

година преминават в редовни до 1997 г.¹ Първо е проучена малка площ с останки от т.нар. Голяма къща непосредствено над стерилната основа (пластът нагоре вече е унищожен с машини) [4]. От есента на същата година и през цялата втора половина на 80-те години на площ около 1400 м² са разкопани най-горните останки от един малък сектор на културния пласт на раннонеолитното селище, попадащ между бул. „Шипченски проход“ и североизточната ограда на Научен комплекс 1 на БАН [5]. През 90-те години проучваната площ е ограничена до около 500 м² в северозападната част на сектора; там са разкрити следващи надолу останки от същия по-късен период на обитаване на селището, характеризиращ се с тъмнорисувани керамични съдове [6; 7]. По финансови причини разкопките са прекъснати.

Кратки разкопки в най-западната част на сектора са правени през 2004 г.

Години по-късно, през 2013 г., по идея на ръководството на Столична община проучванията в северозападната част на сектора на площ около 500 м² са възобновени и през 2018 г. са завършени². Разкрити са останки от ранните фази на втория етап, както и са проучени напластяванията от първия етап на живота на селището на това място (характеризиращ се с керамични съдове, орнаментирани с бяла боя). През 2018 и 2019 г. се извършват спасителни проучвания в границите на няколко строителни парцела в източната периферия на селището, на изток от булеварда³.

Така след 21 полети сезона в рамките на 35 години е събрана обилна информация за материалната култура в ограничен участък от културния пласт на раннонеолитното селище, но както показва археологическият опит, тези данни в значителна степен могат да бъдат разглеждани като отнасящи се за цялото огромно по площ обитаване в края на VII и първата половина на VI хил. пр.Хр.

Вече споменах, че дебелината на културния пласт на слатинското раннонеолитно селище достига до 4 метра. Радиовъглеродните дати свидетелстват, че е натрупан като следствие от живот на това място с продължителност повече от половин хилядолетие. Колкото и консервативна да е, материалната култура на древните земеделци и скотовъдци се променя с времето. Проучването на тези промени в много селища от региона показва синхронност по отношение на някои от елемен-

¹ Ръководител е Васил Николов (Национален археологически институт и музей – БАН, НАИМ–БАН), зам.-ръководител – Емилия Сиракова (Национален исторически музей, НИМ).

² Под ръководството на Васил Николов (НАИМ–БАН), зам.-ръководители са Десислава Такорова (НАИМ–БАН) и Емилия Сиракова (НИМ).

³ Ръководители са Васил Николов и Десислава Такорова от НАИМ–БАН.

Фиг. 1. Слатина-София. Керамичен съд с бялорисувана орнаментация. Ранен неолит, около 6000 г. пр.Хр.

тите на материалната култура и преди всичко на най-податливите на древната „мода“ – формите и украсата на керамичните съдове. Това позволява синхронизиране във времето при проучване на ранненеолитни селища от долината на Струма, Софийското поле, западните части на Тракия и част от Централните Балкани, което е основание за определени исторически изводи. В смисъла на казаното дългото развитие на живота в Слатина прави това селище своеобразен хронологически репер по отношение на други, частично проучвани селища или такива, които ще бъдат проучвани в бъдеще. Затова наблюденията в развитието на Слатина и създаването на периодизация на промените в материалната култура е важен елемент от историята, която Слатина разказва. Тук само най-общо ще отбележа, че в началните фази от съществуването на селището тънкостенните керамични съдове са украсявани само с бяла земна боя (фиг. 1), по-късно, заедно с бялата се използва виненочервена боя, а в последните етапи господства орнаментацията с по-светла или по-тъмна кафява боя. Ето защо можем сравнително лесно да разграничаваме и конкретно да определяме етапите и фазите в развитието на Слатина.

РАННОНЕОЛИТНОТО СЕЛО

Възникващите в края на VII и началото на VI хилядолетие пр.Хр. постоянни местообитания на идващите през морето от Анатолия най-ранни земеделци на Балканите са феномен с огромно значение за праисторията на европейския континент. Структурите от уседнал тип се превръщат в най-важния елемент, във фокус на живота на принципно новото в икономически, социален, демографски, психологически и семантичен план състояние на човешкото общество. Ранненеолитните села на Централните Балкани възникват и израстват в екологични ниши (включително и в Софийското поле) като абсолютно ново явление в Европа.

Трансформирането на миграционните потоци в уседнала система от селищни структури при условията на икономическа и социална егалитарност е сложен и многоаспектен процес, който изисква специално внимание, но поради липса на достатъчна изворова база проучването му засега е много трудна изследователска задача.

Както по вид (свободно стоящи), по форма (квадратни, правоъгълни и трапецовидни) и според покрива (двускатен), така и според използваните строителни материали и техника на изграждане, къщите на ранните земеделци са също напълно ново явление за нашия континент в отношението човек – общество – природа. Възникването на неолитната архитектура отваря нова страница в самоосмислянето на човешките общности като част от подредения космос и в изграждането на модели на символични взаимовръзки с това, което днес наричаме природа. Схващана като символичен микрокосмос, обитаван по правило от едно семейство, къщата е „черупка“ на иновативно ядро, което непрестанно възражда живота в цялата му сложност. От друга страна, ранната неолитна архитектура придобива специфична и много съществена роля в изграждането и структурирането на социалното пространство. Къщата създава идентичност на своите обитатели и на домакинството като социална структура, която натрупва определена (обособена) част от информацията за предходното, пази паметта за предците и става медиатор на трансгенерационно пре(пре)даване на собственост, респективно на богатство. Въпреки някои локални особености, принципното единство в ранненеолитното жилищно строителство е белег за изградени и работещи системни връзки между селищните общности в процеса на усядане на определена територия, както и за господстваща егалитарност в ранноземеделските групи на Централните и Източните Балкани.

Селото като форма на съвместно живеене на ранни производители на храна в рамките на физически и символично ограничена територия формира нова културна среда, обособена и от останалото културно пространство. Селото става арена както на естествената социална и икономическа конкуренция, така и на социалното и икономическото взаимодействие, което в условията на задължителната вътрешна бинарна родова опозиция води до сложна хоризонтална социално-икономическа комплексност като основа на възможния за времето си селищен просперитет. Социално-икономическата комплексност трябва да се разбира като необходим и съответно задължителен вътрешно-селищен модел на взаимосвързаност във всички аспекти на живота с оглед осигуряване на възпроизводството на селото като социална структура. В смисъла на казаното, селото не е място на нечий необвързани по отношение на останалите жители решения и действия, особено отнасящи се до основните стопански дейности (поминьци), както

и до архитектурата в нейния технологичен и социален аспект – най-вероятно жителите, принадлежащи към една фамилия и съответно към един род, обитават предварително договорената част от селото, която се развива по свои, приети от всички правила. Въпреки индивидуалните особености на хората и несъмненото изпъкване на различия в техния личен престиж и статус, селото е социална структура на споделени идеи, общности и отговорности, които се проявяват в явления от различен ранг – от ползването на общия за всички жители извор на вода до общо създадения комплекс от концентрични оградни ровове, физически и символично обединяващи всички къщи и домакинства в една обща териториално-социална структура. Освен това, селото като социална общност може да съществува само тогава, когато следва обща стратегия и обща система на земеделските и скотовъдните дейности, превърнали се в икономическа основа на произвеждащото общество. Много от дейностите със сигурност имат и реален колективен характер. Раннонеолитното село на Централните и Източните Балкани е принципно нов за Европа социален организъм, който създава основите на европейската цивилизация.

Селищата на неолитните земеделци са разположени на удобни за тяхното стопанство места. Най-подходящи се оказват районите на преход от полето с плодородни ниви към съседните възвишения или ниски планини с пасища за домашните животни и гори за лов на диви животни. Това е най-често регистрираният случай в Тракия (днешна Южна България). Друг вид неолитни селища възникват и съществуват на речна тераса, а останките им постепенно я запълват, така че днес няма видима индикация за тяхното някогашно съществуване, макар че културният пласт често достига дебелина до 3 – 4 метра. Такъв е случаят и с раннонеолитното селище Слатина-София.

Важни условия за избора на място за заселване е наличието на вода – извор и река, подходяща глина и подходящ дървен строителен материал, т.е. дъбови гори. Без наличие на близко разположен водоизточник животът в едно селище е невъзможен. В обикновения случай, какъвто е и този със Слатина, търсено е и е намерено съчетание на извор и малка река. Изграждането на селището и периодичното преизграждане на къщите изискват значително количество подходяща за тази цел глина – пренасянето ѝ от по-далечно разстояние, при това без транспортни средства, е немислимо. Подходяща глина, също в голямо количество, е необходима и за изработката на керамичните съдове, както и за всички останали керамични предмети. Такива глини са налични по бреговете на Слатинска река. Наличието на подходящ за строителството дървен материал, т.е. наличие на дъбови гори с прави дървета, както и изобило наличието на дърва за горене, е друга важна предпоставка за съществуването на едно праисторическо селище

в региона. Изграждането на постройките изисква значителен брой прави дъбови дървета, а горивният материал за домакински нужди (приготвяне на храна и отопление) и производствени нужди (предимно за изпичане на керамичните съдове и други предмети) е необходим в голям обем. Тъй като при проучванията на Слатина е установено използването на подходящ дървен строителен материал, явно такъв е бил наличен в околността. По-малка, но все пак задължителна роля играе наличието и на всички останали суровини в праисторическото стопанство – предимно различни породи камък (за хромели, хавани, чукалки и огладени сечива), също кремък (за режещи, стържещи и пробиващи инструменти). Накрая ще повтора и другите две определящи причини за избор на селищно място и за следваща дълготрайност на селището: наличие на подходяща плодородна земя за земеделие (земята в района е била плодородна и в късно време) и подходящи пасища и гори за храна на животните и лов. Съчетанието на всички тези условия води до обитаване на това място в период от над пет столетия (дефинирани днес като ранен неолит) и съответно до натрупването на дебел до 4 м културен пласт.

Натрупването на културен пласт в обхвата на едно неолитно село, в случая Слатина, е следствие от дейността на неговите обитатели, от перманентния процес на създаване, използване и излизане от употреба на недвижими структури (предимно къщи), инвентар и храна. И докато в модерното време голямата част от отпадъците в селищата се изкарват извън техните очертания, в праисторическите села те остават в техните граници. При изгарянето/събарянето на една къща купчината от рушевините ѝ е впечатляващо обемна и съответно само по изключение е оставяна на място (има такъв пример в проучената част на раннонеолитна Слатина); купчината е „разстилана“ така, че рушевините да покрият както мястото на съборената къща, така и територията наоколо (до съседните къщи). Счупени керамични съдове, излезли от употреба сечива, и други предмети също попадат около къщите. Остатъците от храна едва ли са много и доколкото ги има вероятно стигат до кучетата и други животни, които „шетат“ между къщите. Костите от използваните за храна животни са често явление в отложените останки от живота на ранноземеделското село. Освен за строителството на къщите, в селото вероятно постоянно е внасяна глина и пръст за ремонт на постройки, създаване на временни съоръжения, подравняване на терени и т.н. Не бива да забравяме и значителното количество дървен материал, вкарван в селото за строителство на различни структури, но особено за изгаряне в домашните пещи и огнища с оглед приготвяне на храна, както и за отопляване на къщата; пепелта явно е разхвърляна наоколо навън – особено необходима е през „мокрите“ (снежни, дъждовни) периоди на годината,

когато със сигурност е използвана за подсушаване на калните „улички“ (междужилищните пространства). Всъщност за това са ползвани също фрагменти от керамични съдове и излезли от употреба сечива, животински кости, специално донесени отвън дребни и по-едри камъни, може би и „пътеки“ от подредени парчета дърво. Така постепенно се натрупва пласт (наречен културен) с останките от живота на хората на това място.

С това стигаме и до дискусията за т.нар. боклучни ями в селото. Обитателите му по различни поводи копаят в културния пласт дупки или малки ями, заривани след това с изкопаната пръст, в която могат да попаднат и по-късни останки. Това е съвсем нормално явление. Но при археологически проучвания на неолитни селища се установяват и други, по-големи ями, често запълнени със структуриран депонат, в който се откриват всички или почти всички елементи на материалната култура на обитателите на селото, но обикновено във фрагментарно състояние. Именно затова десетилетия наред тези структури са определяни от археолозите като боклучни. По-внимателните анализи през последните години дават основание да се мисли, че всъщност този вид ями са пълни с т.нар. сакрален отпадък (т.е. с останки от обред, който изисква депонирането им), а не с „боклук“. Казаното по-горе за начина на натрупване на културния пласт от дейностите в едно неолитно село не предполага специалното изкопаване на ями на неговата територия (доста трудоемка дейност!), в които да бъдат изсипвани „боклучи“ от вида на тези, които иначе съставляват същия този културен пласт, в който е изкопана ямата! Защо ще е необходимо да бъдат изкопавани отделни ями за „боклук“, когато същият този „боклук“ и то в много по-голям обем е преднамерено натрупван в обхвата на селото?

Установените и проучени обредни ями в разкопаваните сектори на слатинското селище са малобройни. Констатирани са по северозападната му периферия. Съдържат останки от фрагментирани керамични съдове, животински кости, парчета от хромелни камъни, кремъчни и костни сечива, изпечени стенни мазилки. Малко знаем обаче за смисъла и „сценария“ на обредността, която най-вероятно е свързана с предците и погребването на къщи; огънят е неин задължителен елемент.

Доколкото може да се съди по досегашните теренни проучвания, вероятно като следствие и от наличните в околността природни ресурси, неолитните селища се различават по броя на жителите си. Голямата заселена площ на слатинското село, сравнително плътното застрояване с къщи без дворове и дебелият културен пласт са свидетелство за обитаване на това място от много хора. За броя им можем само да спекулираме, но допускам, че във всеки момент след първоначалното стабилизиране на селищната структура той се движи между 1000 и 2000 души. Слатина-София се числи между най-големите раннеолитни се-

лища на Централните Балкани. Вътрешната социално-икономическа организация на такова голямо селище без съмнение е доста сложна, но за нейната структура и функциониране могат да се изкажат само предположения. Със сигурност обаче голямото селище достига и поддържа през столетията социална и вътрешноикономическа комплексност на егалитарната общност, която комплексност е следствие, но и необходимост от възходящ възпроизводителен (във всичките му аспекти) цикъл. Под социална комплексност разбирам задължителното съществуване на хоризонтална система на равнопоставени групи от хора (семейства, родове), а под икономическа – система на вътрешен обмен на отделни видове продукти на домашното стопанство. Имаме основание да приемем и съществуването на вътрешноселищна специализация на отделни хора, поне частично отделени от дейностите в домашното стопанство. Между тях със сигурност са майстори строители на къщи и майстори керамичници на „престижни“ съдове, може би също и на обредни структури и предмети.

Архитектурните структури в неолитните селища, включително и тези от късния период на обитаване на Слатина, са обикновено лошо запазени – много често могат да бъдат констатирани само дупките от забитите в земята (и после изгнили) дървени стълбове („колове“) от конструкцията на стените и по изключение могат да бъдат видяни цветови следи от вътрешната или двустранната обмазка на стените. Само в случаите на изгорели при пожар жилища, чиито стени в процеса на изграждането им са целенасочено изпичани (напр. Голямата къща от Слатина), са събрани повече данни за неолитната архитектура. И в тези случаи те се отнасят предимно за стените и вътрешното устройство, и само косвено за покрива (въз основа на разположението на дупки от вътрешните дървени подпори).

Архитектурата на раннеолитното село Слатина, особено през ранния му етап, е сравнително добре проучена в разкопания сектор. Постройките са свободно стоящи, едноетажни и наземни, т.е. построени са без вкопаване на нивото на пода. Между тях винаги е оставяно по-малко или по-голямо разстояние (обикновено един-два метра), обособявани са и малки празни пространства. Забелязва се известно планиране на селищното пространство, но без прилагане на строги норми. В най-късната фаза от живота на селото е констатирано подреждане на къщите в приблизително успоредни редове с посока североизток–югозапад, а между двата констатирани реда, съставени от единични или от две близко разположени къщи, е оставена тясна „улица“. Ориентацията на редовете от къщи е съобразена с постоянния в Софийското поле северозападен вятър и то така, че той да не духа по дължината на „улиците“, а напречно на тях. Няма следи и съответно няма основание да се предполага, че къщите са имали оградени дворо-

ве (дворчета), в които да са отглеждани домашни животни. Няма и никакви данни и за постройки в селището, които да са използвани с такава цел. Казаното се отнася всъщност за всички праисторически селища в Югоизточна Европа.

Най-вероятно оборите на едрите преживни (говедата), кошарите на дребните преживни (предимно овце, по-малко кози), както и загражденията за прасетата са разполагани в близост до селото, но извън него. Вероятно през топлите периоди стадата овце и кози са изкарвани на паша и са оставали по-далече от селото, ношували са извън зимните си кошари. Може би и свинете са оставяни подалече навън. Вероятно само едрият добитък е прибиран в оборите си. Тези предположения се базират както на особеностите и жизнените нужди на съответните одомашнени животни, така и на необходимостта техните екскременти да бъдат използвани за наторяване на нивите чрез постоянното преместване на мястото им за почивка през горещите части на деня и за ношуване.

Може би в покрити заграждения в същия район извън селото са съхранявани слама и плява от отглежданите зърнени култури (останали след жътвата и вършитбата), използвани за храна на домашните животни през зимата, а също и други растителни „продукти“, подготвени предварително през лятото със същата цел (напр. тънки клони с листна маса – за козите). Археологически проучвания извън обхвата на едно праисторическо селище обикновено не се предприемат, затова конкретни данни по засегнатата тема няма. Но освен това трябва да се има предвид, че останките от такива временни конструкции са трудно установими. Вероятно полезни ще бъдат специализирани лабораторни изследвания, но това ще е тема в усъвършенстването на методологията на теренните селищни проучвания.

Във всеки случай, край неолитното селище, в случая и край Слатина, със сигурност има стопански комплекс, който е постоянното местобитание на домашните животни и място за осигурената и чрез земеделското производство храна за тях. В смисъла на казаното, неолитното село не трябва да се схваща само като обиталище на създалите го и живеещите в него хора, а като единна двусъставна структура, състояща се от селище и стопански комплекс.

По правило раннеолитните села не са укрепявани, може би защото земеделско-скотовъдният производствен цикъл не е оставял големи излишъци, които да доведат до натрупване на съблазняващо съседите богатство. Все пак поне първото селище на Слатина е оградено с два успоредни рова, малко по-късно в близост се появява и дървена стена, но очевидно рововете имат предимно символични и ритуални функции. Те обаче е физически очертават границите на селището, извън които разширяването му в този момент не би могло да се състои.

Разплитането на механизма на натрупване на културния пласт от съществуването на едно неолитно селище е сложна изследователска задача, която изисква комплексни наблюдения в процеса на деструктивната теренна работа. Проучванията в някои селища, включително и в Слатина, показват, че лансираната от десетилетия представа за едновременно цялостно изграждане и след това за едновременно цялостно събаряне на остарелите постройки на едно праисторическо село с цел ново цялостно изграждане на селището на същото място, е твърде опростена, нереалистична и невярна. Заради необходимостта от огромно количество строителни материали (главно глина, обработени прави дъбови стълбове, греди и други дървени елементи, лескови пръчки, слама и камъни), както и заради значителния обем необходим труд в единствено възможния за строителна дейност кратък отрязък от време на прехода между два земеделски цикъла, този вариант е само теоретично възможен. Наблюденията при теренните археологически проучвания през последните десетилетия свидетелстват за друго, а именно, развитието на селищната структура върви не скокообразно, а постепенно, с ежегоден (най-вероятно) събаряне и изграждане на единични къщи. След появата на необходимите причини за целенасочено събаряне (изгаряне) на вече остаряла постройка, тя обикновено е подновявана на същото или на приблизително същото място. В други случаи може би е разчистван терена на две-три съборени (изгорени) къщи, но новите постройки на тази ограничена площ не следват задължително предходния застроителен план, макар че новата концепция по необходимост не е много различна. Последното се налага заради спазване на обусловения от климатични причини принцип за ориентация на дългата ос на къщата в посока приблизително север–юг, както вероятно и заради спазване на предполагаеми правила на застрояване на роднинската „махала“.

Представените констатации са валидни и за многослойните неолитни селища в дн. Западна България, включително за Слатина-София. Останките от една изгоряла голяма къща от втория етап в живота на селото се оказват доста висок масивен насип, изнасянето на който е било сложно и много трудоемко или пък е имало друга причина да не бъде направено. Затова той е оставен така, както се е получил след пожара, а животът и преизграждането на съседните около него постройки продължават. Едва когато околният културен пласт се натрупва до горното ниво на рушевините от голямата изгоряла къща, тогава върху нейните останки отново е издигната постройка. Това се случва обаче след две или три генерации обитатели на селото. Става дума за къща с площ около 100 м².

Трябва да се има предвид обаче, че процесът на непрекъснато преизграждане на постройките в неолитното село, както и обусловеното от различни фактори увеличаване или намаляване на броя на

жителите му предполага възможност и за неговото постепенно изместване, евентуално разширяване или свиване, което е в унисон с теренните констатации за „пулсиране“ на обхвата на селището или за преместването му в границите на застроявания район. От това следва теоретичната невъзможност за регистриране на всички негови етапи при археологически проучвания само в една неголяма, особено ако е и периферна, зона на културния пласт.

КОНЦЕНТРИЧНИ (ОБРЕДНИ?) РОВОВЕ ОКОЛО СЕЛОТО

Праисторическите селища в Балкано-Анатолския регион обикновено са оградени (по разбираеми причини) с отбранителни съоръжения – ровове, палисади, дървени или каменни стени. Най-често целта е осъществявана от съоръжения, които представляват здрава физическа преграда. В балканския неолит обаче, доколкото мога да се аргументирам с липсата на достатъчно сигурни данни за съоръжения от този вид, необходимите оградно-охранителни функции вероятно са изпълнявани от концентрични приблизително кръгови ровове и евентуално от някакви дървени структури към тях. Сами за себе си сравнително плитките

те ровове едва ли са някакво особено физическо препятствие, по-скоро са създавани като обредни структури с магическо-охранителна роля, очертаващи границите на селото. В това отношение селището Слатина предлага някои особености и предизвикателства за размисъл.

През последните археологически сезони в северозападната периферия на най-ранното слатинско селище са проучени два концентрични рова (фиг. 2а, 2б). Установената им дължина в сектора е над 25 метра, но предполагам, че те са продължавали на югоизток и с двата си края са достигали до Слатинска река, която е отстояла тогава на 100 – 150 м по права линия от вече разкритата им част. Би било логично, ако селото е заемало територия и на десния бряг на реката, те също да са продължавали нататък, обграждайки и този му дял. Двата рова са успоредни, по-всяка вероятност са изкопани приблизително едновременно или поне в кратък времеви интервал, заграждайки територията на най-ранното слатинско селище (обозначено като ниво VIII); вътрешният ров може би е малко по-ранен от външния. Разстоянието между тях е 2 – 3 метра [8; 9].

Източният ров (вътрешният) преминава през цялата площ на проучвания сектор в посока север-юг, като дъгата му затваря територията на юго-

2а

26

Фиг. 2а, 2б. Слатина-София. Въздушни снимки на вкопани структури, ограждащи най-ранното селище – ровове и строителна траншея за дървена стена. Ранен неолит, около 6000 г. пр.Хр.

изток от него. Вкопан е в стерилната основа. Ширината му варира от 2,40 до 3,50 м, а дълбочината му е между 0,80 и 1 м. Западната стена на рова е отвесна, а източната – полегата. Непосредствено край западната стена на структурата, в дъното е вкопана тясна траншея, която се развива по цялата ѝ проучена дължина. В нея са установени дупки от забити на малко разстояние дебели стълбове. Дървеното съоръжение е част от самия ров.

Западният ров (външният) също преминава през целия сектор в посока север-юг, като дъгата му затваря площта на югоизток. Вкопан е в стерилната основа. Ширината му е около 3 м, а дълбочината му е между 0,80 и 1 м. Стените на рова са отвесни в горната част, като към дъното са полегати.

На 4 – 5 метра югоизточно от вътрешния ров е установена строителна траншея за масивна дървена стена (фиг. 2а, 2б). Общата ѝ дължина в проучения сектор е около 25 м; тя има слабоизразена дъговидна форма, затваряща пространството на югоизток. Приблизител-

но в средата на траншеята има прекъсване с дължина около 2 м (вход?). Ширината на вкопаването горе е 80 – 90 см, дълбочината му е около 90 см, има V-образно сечение – дъното е тясно. На дъното се очертават дупки от много дебели дървени стълбове, намиращи се на разстояние десетина сантиметра една от друга. Траншеята прерязва останките от най-ранното селище – ниво VIII, т.е. тя е по-късна от двата рова, които са го ограждали, но е покрита от селището с големите постройки (VII), т.е. по-ранна е от него. Засега остава загадка какво охранява тази дървена стена, която е успоредна на двата рова и се намира навътре от тях – като имаме предвид, че е изградена от много дебели стълбове, които при този диаметър долу биха могли да бъдат и доста високи, резонен би бил въпросът, дали тя не предпазва селото и особено близко разположените до нея периферни къщи от силния северозападен вятър и особено от силните снеговалежи? Във всеки случай е очевидно, че по това време селището се е

„отдръпнало“ малко надолу към реката, без това непременно да означава, че броят на жителите му е намалял. Скоро след това обаче обхващат му пулсира в обратна посока и споменатите големи

къщи лягат върху двата рова, които са били вече запълнени, т.е. територията на селището в този следващ (трети?) период надхвърля границите на най-ранното обитаване.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] *Nikolov, V.* Beiträge zu den Beziehungen zwischen Vorderasien und Südosteuropa aufgrund der frühneolithischen bemalten Keramik aus dem Zentralbalkan. – *Acta praehistorica et archaeologica*, 19, 1987, 7-18.
- [2] *Николов, В.* Струмският път през ранния неолит. – *Векове*, 1987, 2, 39-47. [*Nikolov, V.* Strumskiyat pat prez rannia neolit. – *Vekove*, 1987, 2, 39-47].
- [3] *Nikolov, V.* Das Flusstal der Struma als Teil der Strasse von Anatolien nach Mitteleuropa. – In: S. Bökönyi (ed.). *Neolithic of Southeastern Europe and its Near Eastern Connections* (*Varia archaeologica Hungarica*, II), Budapest, 1989, 191-199.
- [4] *Nikolov, V.* Das frühneolithische Haus von Sofia-Slatina. Eine Untersuchung zur vorgeschichtlichen Bautechnik. – *Germania*, 67, 1989, 1-49.
- [5] *Nikolov, V., K. Grigorova, E. Sirakova.* Die Ausgrabungen in der frühneolithischen Siedlung von Sofia-Slatina, Bulgarien, in den Jahren 1985-1988. – *Acta praehistorica et archaeologica*, 24, 1992, 221-233.
- [6] *Николов, В.* Раннеолитно селище Слатина: втори строителен хоризонт (предварително съобщение, част I). – *Археология*, 2004, 1-2, 5-14. [*Nikolov, V.* Rannoneolitno selishte Slatina: vtori stroitelien horizont (predvaritelno saobshtenie, chast I). – *Arheologia*, 2004, 1-2, 5-14].
- [7] *Nikolov, V., E. Sirakova.* Zwei frühneolithische Wohnhäuser aus Slatina-Sofia. – In: Beiträge zu jungsteinzeitlichen Forschungen in Bulgarien (*Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde*, 74) (Hrsg. M. Lichardus-Ippen, J. Lichardus u. V. Nikolov). Bonn, 2002, 165-189.
- [8] *Николов, В., Д. Такорова, Е. Сиракова, Т. Дяков, В. Стоицова, К. Митов.* Археологически проучвания на раннеолитното селище Слатина-София. – В: Археологически открития и разкопки през 2017 г. София, 2018, 24-26. [*Nikolov, V., D. Takorova, E. Sirakova, T. Dyakov, V. Stoitsova, K. Mitov.* Arheologicheski prouchvania na rannoneolitnoto selishte Slatina-Sofia. – V: *Arheologicheski otkritia i razkopki prez 2017 g. Sofia*, 2018, 24-26].
- [9] *Николов, В., Д. Такорова, Е. Сиракова, Т. Дяков, В. Стоицова, К. Митов.* Археологически проучвания на раннеолитното селище Слатина-София. – В: Археологически открития и разкопки през 2018 г. София, 2019, 21-24. [*Nikolov, V., D. Takorova, E. Sirakova, T. Dyakov, V. Stoitsova, K. Mitov.* Arheologicheski prouchvania na rannoneolitnoto selishte Slatina-Sofia. – V: *Arheologicheski otkritia i razkopki prez 2018 g. Sofia*, 2019, 21-24].

Vassil Nikolov

THE EARLY NEOLITHIC SETTLEMENT SITE (VILLAGE) OF SLATINA-SOFIA

(Abstract)

More than 8,000 years ago, some of the earliest farmers in Europe settled in the field where Sofia is now located and brought a new livelihood from overseas Anatolia (Asia Minor). They founded a village, the houses of which had a gabled roof and walls of a solid wooden framework thickly dubbed on both sides with clay.

All structures were free-standing, single-story, and above-ground. They were always divided by a smaller or greater distance. In the early period, there was certain planning of the settlement area but no strict pattern has been identified. In the later phase of the village, houses were built in roughly parallel rows with narrow alleys between them. No domestic animals were raised there. No evidence is available of buildings used for such purposes.

The sheds for large ruminants (cattle), the pens for small ruminants (mostly sheep, fewer goats), and

the pigsties seem to have been situated next to but outside the village. Straw and chaff of the cereal crops that were cultivated could have been kept in covered enclosures in the same outer area to be used as fodder in the winter as well as other plant ‘products’ prepared for the same purpose in the summer. In any case, the village of Slatina was a bipartite site consisting of a settlement and a farming area.

As a rule, early Neolithic villages were not fortified. Still, at least the earliest settlement of Slatina was enclosed by two parallel ditches and a bit later, a wooden wall appeared, but the ditches seem to have had mostly symbolic and ritual use, and the wall protected the village against strong winds and rainfall.

Key words: early Neolithic, settlement site, ritual ditches, social relations

Correspondence address:

Corr. Memb. Prof. Vassil Nikolov, DSc
National Archaeological Institute with Museum
Bulgarian Academy of Sciences
2 Saborna Str.
1000 Sofia, Bulgaria
E-mail: vassil.nikolov@abv.bg

Теодоричка Готовска-Хенце

ПЪТЯТ НА КОНСТАНТИН ИРЕЧЕК КЪМ БЪЛГАРИЯ

(По случай 130 години от идването му в България)

Константин Иречек (1854 – 1918) е записал името си сред първите и най-предни строители на съвременна България. Главен секретар на Министерството на народното просвещение, негов министър (1881 – 1882), по-късно председател на Учебния съвет към Министерството. Неоченим е приносът му за възобновяване на Българското книжовно дружество, за Народния музей и за Народната библиотека като нейн директор. Само за пет години (1879 – 1884) той полага основите на най-важните духовни институции на третата българска държава. Заслугите му са високо оценени от княз Александър I Батенберг, който през ноември 1883 г. го отличава със златен медал „За наука и изкуство“, а през август на следващата година и с ордена „Св. Александър“ III степен.

Както е известно, Иречек идва у нас по покана на приятеля си Марин Дринов. Идването на чеха обаче маркира не началото на свързването му с България, а по-скоро логическия резултат на един по-продължителен процес от няколко години, през които славянофилът се претворява в българофил. Затова задачата на това кратко изследване ще бъде да проследи пътя на Иречек към българите и България.

СЕМЕЙНА СРЕДА И ПЪРВОНАЧАЛНА ОРИЕНТАЦИЯ

Иречек се появява на белия свят в семейство с дълга традиция, свързана с южното славянство. Дядо му по майчина линия – Павел Йозеф Шафарик – е един от най-известните чешки слависти на XIX в. Доайен на славистиката, благодарение на него за първи път българите са включени в състава на славянската общност [1].

Семейството живее във Виена. Домът е място за среща на видни учени слависти. Шафарик е дългогодишен приятел на реформатора на сръбския език, известния фолклорист Вук Караджич. Тук могат да се срещнат и унгарецът Феликс Каниц, и словенецът проф. Миклошич, френският пътешественик Ами Буе. Най-многобройни, естествено, са чешките посетители: старочешкият политик и доайен на националната историография Франтишек Палацки и неговият именит зет, автор на многотомния речник, Франтишек Ригер, видни-

ят книжовник и сътрудник на Народния музей в Прага Адолф Патера и др. Малкото момче от най-ранна възраст слуша различна славянска реч.

Немалка роля за оформяне на интересите му изиграва и неговият баща. Йозеф Иречек до 1867 г. е секретар в Министерството на просвещението. Като референт по православните въпроси в империята той има широки връзки със сръбското духовенство във Войводина. Видният чиновник (като представител на Старочешката партия през 1871 г., макар и за кратко, заема и министерски пост!) същевременно е автор и на изследвания върху културната и образователната политика сред южнославянското население в Дунавската монархия. Тук публикува и доста от изследванията на своя тъст Шафарик, посветени на това население.

В такава славянофилска среда малкият Константин¹ от ранна възраст умело борави и с чешкия, и с немския. По-нататъшният му път трябва да го подготви за висшите етажи на управлението: от 1864 г. той учи в Терезианума, където се подготвят бъдещите дипломати и висши чиновници в империята. Образованието е класическо, така че познанията на младежа по древните езици са много солидни. В елитния виенски лицей той общува с представители на южнославянските народи и още по това време вече владее сръбохърватския език. Що се отнася до българите – във Виена младежът се запознава с някои представители на търговската ни колония и тогава за първи път чува езика ни и вижда издания на новобългарската книжнина. По това време той се сбличава и с бъдещия съосновател на Българското книжовно дружество Васил Д. Стоянов, който от своя страна посредничи за свързването на Иречек с Марин Дринов. От 1871 г. двамата млади учени започват да си кореспондират [2].

Иречек остава до 1872 г. във Виена. След като завършил с отличие престижния колеж, младият талантилив чех се премества в Прага, където записва история във Философския факултет на Карло-Фердинандовия университет.

¹ Иречек е роден като Йозеф Херменегилд, но през целия си живот предпочита да използва името Константин, което получава по време на католическата си конфирмация.

КЪДЕ ОПОЗНАВА ИРЕЧЕК БЪЛГАРИТЕ?

Още с преместването си в Прага, поради интересите си най-активно се включва в работата на студентското дружество „Славия“. Скоро след идването си, през 1873 г., той е избран за председател на това дружество, което работи на полето на славянската взаимност. Тук се представя фолклорът на отделните народи, правят се преводи от един език на друг. От 1873 г. вече се изявява и като преводач – но още не от български – и като съиздател и редактор на „Китка от славянски народни песни“. Дружеството поддържа и библиотека, в която се намират и български книги. „Славия беше едно народоучно дружество“, спомня си един от членовете ѝ по това време [3].

За отбелязване е обстоятелството, че измежду редките чуждестранни членове на дружеството има и малко, но доста активни българи. В рамките на културния обмен на „Славия“ Иречек се сближава с Атанас Илиев, който по това време посещава лекции по славянска филология в университета. Двамата се срещат често в и извън „Славия“, за да обсъждат книжовни въпроси. И докато чехът намира в лицето на приятеля си незаменим информатор за състоянието на тогавашната българска литература², то българинът е силно впечатлен от езиковата подготовка на виенския чех, който от гръцки, латински и източни езици превежда свободно без речник и чете френски, немски, английски и италиански, като естествено борава добре и със славянските езици [3, с. 125].

Атанас Илиев и неговият земляк Георги Бенев участват активно в дейността на книжовната секция и на друго младежко дружество – „Художествена беседа“, което има по-широко поле на интереси от „Славия“. Представят се и произведения на западноевропейската литература, но някои от сборките са посветени и на книжни новости, свързани с българите. Тук например за първи път на чешки са представени преводи на някои песни от стихосбирката на братя Миладинови в превод на Й. Холечек. Скаски, посветени на новобългарската литература и на националното ни възраждане, изнася и самият Иречек. Неговите интереси към българската книжовност са задълбочени и системни: неслучайно първата негова публикация е книгописът с български заглавия.³

Въпреки че още от Виена датират първите му познанства с българи, в Прага неговите контакти се разширяват. Той има лични връзки с дейци [4], свързани както с книжовната дейност, така и с революционната борба (Георги Бенев, Константин Помянов, Андрей Захирев, Петър Берковски, Иван Драсов, Симеон Христов и др.). Благодарение на това, той вече свободно говори езика ни⁴, и дори познава неговите регионални особености [3, с. 125].

При все, че Иречек вече показва интересите си в областта на българската книжовност и език, в

Прага той започва да събира материали и за нашето минало. Добросъвестният млад учен се опитва да събере информация от всички възможни източници, в това число и от участници в неотдавнашни събития. „Един твърде наклонен към нашия народ чех, именно Константин Иречек... сега пише и българска история, която подир малко време ще издаде под печат на чешки“ – съобщава в писмото си от 15 май 1876 г. Иван Драсов на Панайот Хитов, като моли войводата да му даде информация от първа ръка за акциите на националното движение през 1868 г. [5]. Иречек подготвя един непрекъснат разказ за българското минало. В написването на този труд обаче, най-големи са заслугите на друг негов приятел и колега – Марин Дринов [6].

През 1874 г. за първи път той решава да се отпрати лично към Балканите, но посещава единствено Белград и Нови Сад. Младежът върви по стъпките на дядо си, сам прекарал 14 години от живота си като учител в Новосадската сръбска гимназия. Той се интересува и от богатото литературно наследство на южните славяни, грижливо събрано от слависта.⁵ По това време е решен и да го публикува, макар че осъществява една малка част от намерението си.⁶

Традицията на семейството както на журналистическото поле, така и в областта на балканистичните проблеми Константин продължава през 1875 г. и с включването си в редакцията на културно-литературното списание „Светозор“. С това издание някога също се е ангажирал именитият му дядо през далечната 1834 г. Особеното при внука обаче е това, че той привлича в списването на изданието сърби и българи. С това се разширява не само кръгът от списващите автори, но и тематичният фокус. В началото на 1876 г. благодарение на младия редактор в няколко броя са публикувани част от спомените на войводата Панайот Хитов и литография с образа на славния комита, както

² „Жива енциклопедия за дотогавашната българска литература“, както сам го нарича.

³ Неговото първо българистично изследване „Книгопис на новобългарската книжнина 1806 – 1872“ е публикувано през 1872 г. във Виена, но още същата година е отпечатано като приложение към кн. 7 и 8 на „Периодическо списание на БКД“.

⁴ Както полунашега споделил с Илиев, за илюстрация на северобългарските говори му служел Гр. Начович, за южнобългарските – Ат. Илиев, а за западнобългарските/македонските – К. Помянов.

⁵ Писмовното наследство на Шафарик се съхранява в Литературния музей, а старопечатните книги – в Народния музей в Прага.

⁶ През 1874 в „Гласник на Сръбското научно дружество“ той публикува материал от личния архив на Павел Шафарик – става въпрос за сръбски документ от времето на св. Сава, намерен от дядо му в манастира Студеница в Фрушка гора.

и портрети на други български герои (Ф. Тотю, Х. Димитър, Ст. Караджа). Тези образи също приобщават чешката общественост към национално-освободителната борба на българите.

ИЗТОЧНАТА КРИЗА И БЪЛГАРСКАТА КАУЗА (1875 – 1876)

През 1875 г. Балканите отново привличат интереса на Европа: избухва въстанието в Босна и Херцеговина. С изострянето на Източната криза се открива едно, все още неразработено поле за Иречек – политическата журналистика. Ако първите две години след идването му в Прага са изпълнени с интензивни контакти с българите в книжовната област, то от 1875 г. той вече се ангажира и за защита на националната ни кауза пред сънародниците си.

Благодарение на географската близост и медийния интерес, а не на последно място и на потока бежанци, който се отправя към Дунавската монархия, чехите са добре осведомени за освободителната борба на южните славяни и им съчувстват. За това свидетелстват многобройните акции за събиране на помощи, средства, дрехи, превързочни материали за ранените и пр. Нека мимоходом отбележим, че австро-унгарското правителство не препяства чешката подкрепа за босненци и херцеговинци, но забранява подобни акции в подкрепа на българите, защото според тайната договореност с Русия, те трябва да останат в нейната сфера на влияние. Освен това, поради непродължителното си времетраене и почти мигновено си потушаване, известията за Старозагорското въстание от 1875 г. не „пробиват“ медийната завеса и новините за въоръженото надигане на българите почти не достигат до чехите.

От пролетта на 1875 г. младият чех вече редовно пише материали за две издания на старочешките кръгове, с които е политически свързан неговият баща. Това са вестниците „Напредък“⁷ и „Политика“. Особено активен е на страниците на „Политика“, където отразява различни аспекти на българския въпрос [7]. Информацията изхожда от тамошните българи, неговии познати и приятели, а те от своя страна били информирани, защото поддържали тесни връзки с родината си, или пък сами участват в подготовката на нови въоръжени надигания. Така например още в началото на 1876 г. от Иван Драсов Иречек знае за подготовката на Априлското въстание [8].

Той получава информация и от Тодор Пеев и Петър Берковски. Но сътрудникът на вестника не само е в течение на развитието на конкретните събития, младият историк предлага на читателите и по-обобщени наблюдения върху цялостния упадък на турската държава и на този фон представя националния подем на българите [9, с. 47]. Като се има предвид, че голяма част от вестниците в монархията, особено излизашите във Виена, по това

време се задоволяват да препечатват официалните известия, идващи от столицата на Босфора, то заслугите на този вестник за информирането на чешката общественост за истинското положение в българските земи са неоченими. Благодарение на Иречек „Политика“ става най-компетентния познавач на този въпрос. Сведенията често са препечатвани в други чешки издания. Нещо повече: поради обстоятелството, че „Политика“ излиза на немски – официалния език на империята, тя служи за осведомяване и на другите народи, населяващи многонационалната държава.

От ноември 1875 г. Иречек се сдобива с още един български информатор – в Прага пристига Марин Дринов. По време на тримесечното пребиваване на панагюреца в столицата на Бохемия те се срещат почти всеки ден, за да обменят идеи. На първо време ги сближават сходните им научни интереси в областта на славистиката и българистиката. По-възрастният Дринов вече е магистър с дисертацията си „Заселването на славяните на Балканския полуостров“, Иречек разработва подобни проблеми. През 1874 г. се появява и първото му историческо изследване, посветено на българите – „Завладяването на България от турците“. През следващата година отново разработва една историческа тема [10], но същевременно не изоставя и езиковите си изследвания [11].

По същото време активно работи върху докторската си работа, посветена на българското минало. През 1875 г. той вече е доктор по философия на Карловия университет. Веднага след това започва да работи в същия университет.

Неговата „История на българите“ се появява през 1876 г. на чешки и на немски език, през 1878 е публикуван руският ѝ превод, през 1885 е преведена на български, а през 1889 – и на унгарски. Иречковата история служи като информативна база на множество учебници. Благодарение на труда на младия чех, българите били включени в общоевропейското развитие с дългата си историческа традиция [12, с 46]. Заслугите на чеха са незабавно оценени от сънародниците ни и зад граница: през 1877 г. Николай Хр. Палаузов изпраща от името на одеските българи специален поздравителен адрес до младия учен, като е направен превод и на руски език [13].

Но колкото и интензивни да изглеждат научните занимания на Иречек, не по-малко внимание по време на Балканската криза той отделя на журналистиката и то – на българската кауза. В това отношение Дринов се оказва много ценен източник на информация, тъй като наскоро се бил завърнал от родината си. Лятото на 1875 г. руският възпитаник прекарва около месец в родния си град, а след това и в Пловдив. Той е отдаден на професионални

⁷ Йозеф Иречек в младите си години се изявява като журналист на страниците на в. „Напредък/Pokrok“.

занимания, но му прави впечатление и общата тягостна обстановка, подозрението на турските власти, затаеното напрежение, предвещаващо близко ново надигане на сънародниците му. За последното Дринов получава информация от първа ръка: брат му Найдено участва още от 1870 г. в основания от Васил Левски местен революционен комитет, в националноосвободителната борба участва и другият му брат Пейо. В семейството се обсъждат актуални политически въпроси, въстанието в Босна и Херцеговина, международната политика и линията на Русия [14, с. 272].

Естествено, че пристигнал в Прага, панагюрецът споделя всичко това с чешкия си приятел, който пък преработва сведенията и ги предлага на читателите на „Политика“.

Новината за избухването на Априлското въстание Иречек научава от друг свой близък български приятел – пиротчанина Симеон Христов. Това става около месец след потъпкването на въстанието. Спокойният и иначе уравновесен по характер чех е разтърсен от събитията и в тези критични дни се среща почти ежедневно с тамошните си приятели, за да пита има ли новини от българските земи. Сведения му дават и виенските българи, най-вече Григор Начович. Новините той предлага като мним „цариградски“ кореспондент на читателите на „Политика“ в рубриката „от Долен Дунав“. Заслугата на дописника на „Политика“ и на „Напредък“ е и в това, че опровергава твърденията, разпространявани от виенските вестници, че ставало въпрос не за масово въстание, а за случаен метеж, възникнал при събирането на данъците. Иречек убедително доказва, че е избухнало широко и повсеместно народно въстание с освободителна цел. Трябвало да минат месеци обаче, докато новините за кървавото потъпкване на това най-голямо българско въстание достигнат до чешките земи. Дори най-добре осведоменият сред чехите Иречек през юли 1876 г. продължава да твърди, че въстанието е в отстъпление, но не е окончателно потушено...

Лятото на 1876 г. бележи и пика на неговата журналистическа активност в защита на българите. „Турският фанатизъм и варварство ще изуми и дългогодишния познавач на Турция!“, „Който иска да добие представа за Европа по време на варварите и хуните, нека иде в Турция“ – това са някои от изобличенията на младия журналист [15].

Между 10 юни и 19 юли 1876 г. в рамките на задграничната си командировка в Прага отново идва М. Дринов. Притеснението за съдбата на двамата му братя, както и за Панагюрище не му дават покой за работа по библиотеките. Дринов през юли е във Виена, през август пак в Прага и през цялото време отчаяно се опитва да получи новини от българските земи. За трагичната съдба на родния си град той разбира от Никола Ковачев и от Христо Г. Данов [16]. През тези тревожни дни чешките му приятели и преди всичко Иречек споделят изцяло вълненията му.

Нека подчертаем, че заслугите на Иречек като журналист не се състоят в конкретното представяне на Априлското въстание. В края на краищата Иречек не е репортер – този анонимен „дописник“ не се намира на „Долния Дунав“, а в „Златна Прага“ – и днешният изследовател ще бъде силно разочарован да открие, че известията, които публикува в „Напредък“ и „Политика“, са или много закъснели, или не съвсем достоверни. Въпреки това обаче информацията на този „дописник“ по същество представя истината за събитията. Иречек познава добре националните тежнени на българите и ги представя на своите читатели. Нещо повече: той убедително защитава българската кауза срещу внушенията на някои виенски вестници, подели твърденията на германския печат за някакво „панславистко съзаклатие“. Не само той, но цялата чешка преса желае победа за българите и дълго отказва да съобщи за потушаването на въстанието. А когато това става известно, цели страници на чешките ежедневници са изпълнени с описания на ужасните зверства над цивилното население, извършени от турците.

Избухването на Сръбско-турската война от 1876 г. бележи нов момент в развитието на Източната криза. С малки изключения, всички намиращи се в чешките земи български ученици се записват доброволци във войната. И тъй като повечето от тях нямат необходимите средства за екипировката си, тази грижа поема родолюбивата чешка общественост. Редакциите на чешките вестници подели подписка за финансовото подпомагане на пътуването на доброволците. Те се превръщат в своеобразни благотворителни комитети, подпомагачи материално доброволците. Подобни акции провеждат и частни лица, между които и самият Иречек. Както се разбира от дневника на баща му от това време [17], той сам събрал сред приятелите си 18 златни монети, с които подпомогнал заминването за сръбския фронт на приятеля си пиротчанина Симеон Христов.

След краткото и неуспешно за сърбите военно начинание, големите европейски държави решават, че най-доброто лекарство за „болния човек“ на Босфора е „хомеопатичното“ – организирана е Цариградската конференция. Защитникът на българската кауза споделя мнението на мнозинството чешки вестници, които смятат, че каквато и да било реформена акция в Османската империя е невъзможна и нереална. От страниците на „Политика“ той открито заявява: „Без европейска окупация на тези земи, турците няма да се откажат от властта си!“ [18].

Към края на съдбовната година журналистическата активност на Иречек секва. Той се чувства съкрушен и уморен от напрежението, продължило месеци наред. Не на последно място сянка върху сътрудничеството му с „Политика“ хвърля конфликтът на баща му с издателя на вестника. Иречек се завръща към научните си занимания

със средновековна история [19]. От 1877 г. до идването си в Българското княжество през ноември 1879 г. той е доцент по история на източните народи в Чешкия университет в Прага.

Всъщност петгодишното пребиваване на К. Иречек в новоосвободената ни държава се оказва единственото практически „интермецо“ в дългата му и успешна кариера на учен от европейски калибър.⁸ Освен член на Българското книжовно дружество/БАН, той е редовен член на Чешката академия на науките в Прага и извънреден член на Кралското чешко общество на науките, дописен член на академиите във Виена, Санкт Петербург, Загреб и Белград, почетен член на Матица Сръбска, член на Императорския архивен съвет при Министерството на просвещението във Виена, почетен член на Славянското благотворително общество в София.

В заключение нека подчертаем, че любовта и симпатиите към южните славяни се формират в сърцето на Константин Иречек от най-ранна възраст. Възприел славистичните интереси и славянофилските пристрастия на две поколения в семейството си, още с идването си в Прага студентът става водеща фигура на две младежки организации, работещи на полето на славянската взаимност: „Славия“ и „Художествена беседа“. Той е особено активен на книжовното поле: пише, превежда, публикува, издава брошури. В рамките на дейността си в тези дружества той се сближава с български студенти и най-вече с Ат. Илиев. Благодарение на многобройните си контакти овладява езика ни, като проявява и по-сериозни интереси към нашата книжовност: първото изследване на 18-годишния младеж е посветено на новобългарската книга. По това време, 1874 г., за първи път посещава Балканите лично, но българските земи не са включени в плана на пътуването. Интересът му тогава е трайно свързан с южните славяни, в това число и с българите. Източната криза приковава вниманието на чешката общественост към Балканите. За разлика от събитията в Босна и Хер-

цеговина, за които се пише и знае достатъчно, за борбите на българите информацията е повече от оскъдна. Благодарение на контактите си с „моите българчета“, както ги нарича, К. Иречек е сред най-компетентните по този въпрос в чешките земи. През 1875 г. се появяват първите му дописки в старочешкия „Напредък“ и в немскоезичната „Политика“. Борбата на българите и техните национални герои той пропагандира и по страниците на художественото списание „Светозор“. Става въпрос за една вече силна емоционална привързаност: „Този млад свободолюбив славянофил неизмерно обича народа ни“ – отбелязва Иван Драсов в писмото си до П. Хитов [20].

По това време се появяват и първите научни изследвания на българската история на Иречек. Най-значителният му труд „История на българите“ е първото академично изследване на нашето вековно развитие. Отпечатано през съдбовната за българите 1876 г., то се превръща и в основната ни „визитна“ картичка пред Европа, която представя българите като модерен народ с дълга културна и историческа традиция.

Източната криза започва като Балканска и Южнославянска, но поставя като неотложен за решаване и българският въпрос. Иречек продължава да следи и отразява с журналистически материали събитията, същевременно се включва и в хуманитарните акции на подкрепа. Ако първите две години след идването на Иречек в Прага са изпълнени с интензивни контакти с българите на книжовното поле, с избухването на Балканската криза 1875 г. той вече се ангажира и за защита на националната ни кауза пред сънародниците си. Когато идва развръзката на българския въпрос – освобождението на България – той най-сетне потегля и лично за „Долния Дунав“ и се захваща да гради институциите на новосъздадената държава, защото, както споделя в една по-ранна дописка в „Политика“, той е възхитен от „стремителния възход на българите в течение на един човешки живот“ [21].

ЛИТЕРАТУРА

1. *Готовска-Хенце, Т.* Кирилският код: славистиката и преоткриването на българите (до 1848 г.). София, 2018. [*Gotovska-Henze, T.* Kirilskiyat kod: slavistikata i preotkrivaneto na bulgariite (do 1848). Sofia, 2018].
2. *Сис, Вл.* Кореспонденцията на д-р Константин Йос. Иречек с Марин Дринов. – Годишник на НБКМ в София за 1923 г. София, 1924, с. 121-181. [*Sis, V.* Korespondenciyata na dr. Konstantin Jos. Jireček s Marin Drinov. – Godishnik na NBKM v Sofia za 1923. Sofia, 1924, p. 121-181].
3. *Илиев, Ат.* Спомени. София, 1926. [*Iliev, At.* Spomeni. Sofia, 1926].
4. Из архива на Константин Иречек (кореспонденция с българите). Т. 1-2. Ред. П. Миятев. София, 1953-1959. [Из архива на Konstantin Jireček (korespondenciya s balkari). Vol. I-II. P. Miyatev (ed.) Sofia, 1953-1959].
5. НБКМ-БИА. ПА 8511, п. 1-2. [NBKM-BIA, PA 8511, p. 1-2].
6. НБКМ-БИА, ф. 111, а.е. 2, п. 156-172. [NBKM-BIA, f. 111, a.e. 2, p. 156-172].
7. Politik 05.10.1875, 21.10.1875, 26.10.1875, 04.11.1875.
8. Politik 21.01.1876.
9. *Хавранкова, Р.* Откликът на Априлското въстание през 1876 г. сред чешкото общество. – Исторически преглед, 1959, кн. 6, с. 35-47. [*Havranková, R.* Otklikat na Aprilskoto vastanie prez 1876 sred cheshkoto obshchestvo. – J. Istoricheski pregled, 1959, N 6, p. 35-47].

⁸ През 1884 г. той се завръща в Прага, за да поеме редовна професура в Чешкия университет, а от 1893 е редовен професор по славянско езикознание и славянски древности във Втората славянска катедра на Виенския университет.

10. *Jireček, K.* Jezerní osady v starém Bulharsku. Praha, 1875.
11. *Jireček, K.* Starobulharské nosovky. Praha, 1875.
12. *Ганев, Сп.* Константин Иречек по случай 50-годишния му юбилей. – В: Българска сбирка, XI, 1904, бр. 7, с. 43-46. [*Ganev, Sp.* Konstantin Jireček posluchaj 50-godishnija mu yubiley. – J. Balgarska sbirka, XI, 1904, N. 7, p. 43-46].
13. *Иречек, К.* История болгар. Одесса, 1878. [*Jireček, K.* Istoriya bolgar. Odesa, 1878].
14. *Косев, К., Н. Жечев, Д. Доинов.* История на Априлското въстание 1876. София, 1996. [*Kossev, K., N. Zhechev, D. Doynov.* Istoriya na Aprilskoto vastanie 1876. Sofia, 1996].
15. Politik 27.06.1876, 10.07.1876.
16. НБКМ-БИА, ф. 111, а.е. 78, л. 72. [NBKM-BIA, f. 111, a.e. 78, p. 72.]
17. LA-PNP. Pozústalost Josefa Jirečka. Dennik z let 1875-1877, 21-22.05, 18.06 1876.
18. Politik 10.10.1876.
19. *Jireček, K.* Die Heerstrasse von Belgrad nach Konstantinopel und die Balkanpässe. Prag, 1877.
20. НБКМ-БИА. ПА 8511, л. 1-2. [NBKM-BIA, ПА 8511, p. 1-2.]
21. Politik, 08.04.1875.

Teodoritschka Gotovska-Henze

THE WAY OF KONSTNTIN JIREČEK TO BULGARIA

(On occasion of the 130th Anniversary of his Coming to Bulgaria)

(Abstract)

The article presents the early life and the scientific development of one of the most prominent Czechs, who came to the newly liberated Bulgaria in 1879. Invited by his friend and Minister Marin Drinov, Konstantin Jireček occupied high situated positions in the Ministry of Education in Sofia and as a Head of the National library contributed a lot for the development of the culture in the country. He was engaged also in the foundation of the National Museum.

The author traces and analyses all the factors and circumstances, which contributed to the affiliation of K. Jireček with the Bulgarians. It states, that the coming to Sofia completed a longer process of orientation in this direction. It started during the early years in Vienna, where the family was visited by many scholars of Slav origin, who communicated with his grandfather, the prominent founder of the Czech Slavonic Studies Pavel Joseph Safarik. Also his father, a high situated Austrian official maintained a vital exchange with the representatives of the South Slavs within the Empire. Already during his Vienna stay, the young Konstantin spoke Serb-Croatian language and got to know some young Bulgarians.

The pro-Slav feeling grew further after Jireček coming to Prag in 1872. As a student at the Faculty of Philosophy, he was very active as a translator in the field of Slav language, folklore and literature. Soon after his coming to Prague, he was elected for a head of the student union “Slavia”. There were also few

members of Bulgarian origin within this organization and the young student came closer to them, especially to Atanas Iliev, who was supporting the further interest of Jireček in the modern Bulgarian literature. And since the Czech slavophil had very many Bulgarian friends (among them for egz. Peter Berkovski, Ivan Drassov, George Benev, Konstantin Pomyanov, Marin Drinov, Simeon Hristov etc.) he learned their language. At the same time grew his interest in the Bulgarian past and he was gathering information for its reconstruction. In his research the Czech student was assisted by his closest friend, the first Bulgarian professional historian Marin Drinov. As a result the first Bulgarian history, written by a foreigner came into existence.

The article presents also less known details about the life of K. Jireček during these years: his activity as a journalist. The young Czech was writing for the newspapers “Progress” and “Politics”, for the cultural magazine “World View” and in all of them was covering the Bulgarian theme. His competence on this question was of very significant importance for the proper information of the vast Czech circles, especially during 1876.

The author resumes all favorite factors, which brought K. Jireček to Bulgaria at the end of the article.

Key words: Bulgarian culture, literature, history, new Bulgarian state

Correspondence address:

Assoc. Prof. Teodoritschka Gotovska-Henze, PhD
 Institute for Historical Studies
 Bulgarian Academy of Sciences
 52 Shipchenski prochod St., 17 Bl.
 1113 Sofia, Bulgaria
 E-mail: tgotovska@abv.bg

Илия Д. Христов

ВЛИЯНИЕ НА ВОДНИЯ И ХРАНИТЕЛНИЯ СТАТУС НА ПОЧВАТА ВЪРХУ КАЧЕСТВОТО И КОЛИЧЕСТВОТО НА ДОБИВА ОТ ЗЕМЕДЕЛСКАТА КУЛТУРА

ВЪВЕДЕНИЕ

Качеството и количеството на продукцията, получена от агроecosистемите (земеделските полета), се определят от множество различни физични, химични и биологични фактори. Постиженията на *биофизиката на растителните популации* създават възможност за поливното земеделие да се развива върху нова екобиологична научна основа. Две научни постижения в биофизиката на растителните популации на високо ниво са регистрирани в България. Те са оценени както от Съюза на учените в България, Българската академия на науките и Софийския университет, така и от световната научна общественост.

Тези постижения са: откриването на *нов енергетичен показател за оценка на водния статус* на агроecosистемите и метод за определянето му при поливни и неполивни условия [1]; и разработването на *комплексна биофизична основа* [2], и базирана върху нея, включваща този показател, *екотехнология за компютърен мониторинг, оценка и текущо съставяне на график за напояване* с оглед създаване на *енергетично равнище на почвена влага и реално получаване на научно планиран добив* при променящите се метеорологични условия [3].

С помощта на новата текуща дигитална оценка и екотехнологията, земеделските производители лесно и бързо ще отчитат текущо както *физиологичните особености на културата* за постигане на необходимото качество и количество на добива от културите като суровини на висококачествени храни на човека, така и *екологичните изисквания* при отглеждане на растенията в многобройните полета (агроecosистеми).

МАТЕРИАЛ И МЕТОДИ

Проведохме 30-годишни полски експерименти с царевица (*H-708*) в полето на Комплексна опитна станция на Института по почвознание и агротехнологии и защита на растенията „Н. Пушкаров“, разположено 10 km на юг от град Лом.

През периода 1986 – 1988 г. реализирахме четири варианта на торене с азот (*N*, kg/da активно вещество, а.в.), фосфор (*P*, kg/da а.в.) за посочения период, и калий (*K*, kg/da а.в.), а именно: (а) Вариант 1 – $N_0 P_{0(3)} K_0$; (б) Вариант 2 – $N_{22} P_{23(3)} K_8$; (в) Вариант 3 – $N_{28} P_{32(3)} K_{12}$; и (г) Вариант 4 – $N_{34} P_{45(3)} K_{16}$. Азотът и калият се внасят всяка година, докато фосфорът е внесен веднъж за три години. Данните са в килограми на декар (kg/da).

В зависимост от водния и хранителния статус разглеждаме качествените показатели на добива: съдържание на полезни макро- и микроелементи като азот *N*, фосфор *P* и цинк *Zn* в царевично зърно, а също така и количеството на добива. Известно е, че азотът участва в изграждането на *молекулите на протеини и аминокиселини*. Количеството на азот в царевичното зърно определя *съдържанието им* в добива.

Създадохме различни енергетични равнища на почвена влага в царевичната агроecosистема, които бяха оценени с помощта на нововъведения от нас метод и нов интегрален показател за количествена оценка на този статус както при неполивни, така и при поливни условия. Разработената *нова научна биофизична основа* за управление на водния статус на земеделските култури създава възможност за управление на качеството и количеството на добива от земеделските култури. С помощта на *комплексна екологична технология, създадена върху тази научна основа*, са образувани в полски условия избрани енергетични равнища на почвена влага през целия вегетационен период в редица години [1, 2, 3].

РЕЗУЛТАТИ И ОБСЪЖДАНЕ

Динамика на азота в добива от царевично зърно

В табл. 1 са сравнени изчислените и експерименталните количества на азот (kgN/da), натрупан в добивите от царевично зърно при различни водни статуси на агроecosистемата, оценени с помощта на интегралния биофизичен показател *L* ($J^{1/2}$)

Таблица 1

Изчислени (N_{cal}) и експериментални (N_{exp}) количества на азот, натрупан в добивите от царевично зърно (хибрид *H-708*) при различни водни статуси, оценени с L , $J^{1/2}/kg^{1/2}$. При $L = 32 J^{1/2}/kg^{1/2}$, добивът е силно угнетен не само поради изключително оскъден воден статус, но и поради влошени други фактори като силно повишена твърдост на почвата. При $L = 5 J^{1/2}/kg^{1/2}$, водният статус осигурява генетично-заложен добив на хибрида. Препоръчваме на земеделските производители да създават воден статус, съответстващ на $L = 15 J^{1/2}/kg^{1/2}$

L (Дж ^{1/2} /кг ^{1/2})	Азот, натрупан в зърното (кг N / дка)	
	Изчислителни стойности (N_{cal})	Експериментални стойности (N_{exp})
5	22.36	21.72
10	18.67	18.45
15	14.31	14.77
16	13.60	14.83
20	10.78	13.41
25	7.71	8.73
32	2.66	0.91

кг^{1/2}) на енергетични равнища на почвена влага. Количествата са получени чрез масата на добива от царевично зърно и съответното съдържание (C_n , %) на азот (N) в него, които са измерени експериментално.

Експерименталното количество N_{exp} (кг N/да) на азот в царевичното зърно е равно на производението от масата на получения добив Y_{exp} (кг/да) и съдържанието (C_n , %) на азот в него, които съответстват на определен воден статус, както следва:

$$(1) \quad N_{exp} = C_n Y_{exp}, \text{ kg N/da.}$$

Изчисленото количество N_{cal} (кг N/да) на азот в царевичното зърно е произведение на масата на добива Y_{cal} (кг/да), определена с помощта на получено уравнение, и средното съдържание (C_n , %) на азот в него:

$$(2) \quad N_{cal} = C_n Y_{cal}, \text{ kg N/da.}$$

Масата (Y_{cal}) на добива от царевично зърно е изчислена с помощта на следното уравнение:

$$(3) \quad Y_{cal} = 1944.6 - 55.1 L, \text{ kg/da,}$$

където L ($J^{1/2}/kg^{1/2}$) е енергетичното равнище на почвена влага, което представлява количествена оценка на водния статус на агроecosистемата, създаден в полето.

Таблица 2 показва средните добиви в килограми от декар (kg/da) от царевично зърно, получени при различни норми на хранене на растенията през 1986, 1987 и 1988 г., в зависимост от енергетичното равнище L ($J^{1/2}/kg^{1/2}$) на воден статус. Добивът

Таблица 2

Средни добиви, изразени в килограми на декар (kg/da) от царевично зърно (H-708), получени при различни норми на хранене на растенията през 1986, 1987 и 1988 г., в зависимост от енергетичното равнище L ($J^{1/2}/kg^{1/2}$) за воден статус в условията на карбонатен чернозем, Лом

Норми на торене	Равнища на воден статус				
	L = 5	L = 10	L = 15	L = 22	L = 26
N ₃₄ P ₄₅ (3) K ₁₆	1621 Генетично заложен добив	1461	1296	990	587
N ₂₈ P ₃₂ (3) K ₁₂	1563	1371	1191 Препоръчителен добив в практиката	971	560
N ₂₂ P ₂₃ (3) K ₈	1500	1256	1146	870	677
N ₀ P ₀ (3) K ₀	1208	1003	946	754	597

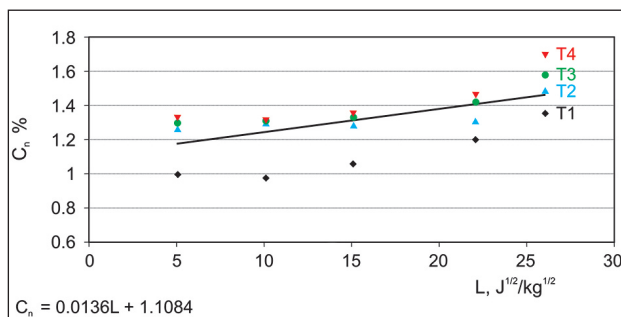
1621 kg/da е генетично заложената продуктивност на изследвания хибрид. При реализиране на воден статус с $L = 5 J^{1/2}/kg^{1/2}$ в полето, *създателите на нови сортове и хибриди* ще могат да определят количествено тази заложена в тях продуктивност при *биологичния оптимум на воден комфорт*, за първи път както в аграрната наука и практика, така в биофизиката на растителните популации.

От научна, екологична и икономическа гледна точка за зърнопроизводствена практика препоръчваме при всички видове почви създаването на универсалното енергетично равнище $L = 15 J^{1/2}/kg^{1/2}$.

На фиг. 1 е представено съдържанието (C_n , %) на азот (N) в зависимост от водния статус на агроecosистемата, оценен чрез показателя L ($J^{1/2}/kg^{1/2}$) на енергетичните равнища. Наблюдава се относително нарастване, което се дължи на значителното намаление на масата на добива от зърно при нарастване на показателя L , т.е. при намаляване на равнището на водния статус през вегетацията [4].

Забелязва се добро съвпадение между изчисления и експерименталните количества на натрупания азот в царевичното зърно във вид на азотсъдържащи белтъчини. С нарастване на интегралния показател с L от 5 до 32 $J^{1/2}/kg^{1/2}$ (т.е. с влошаване на водния статус на агроecosистемата), общото количество на натрупания азот в добива от царевично зърно като белтъчно вещество намалява един порядък (10 пъти). Най-голямо количество полезни азотсъдържащи белтъчни вещества се натрупват в царевичното зърно при *биологически оптимален воден статус* с $L = 5 J^{1/2}/kg^{1/2}$. При $L = 15 J^{1/2}/kg^{1/2}$ се натрупва 64 – 68 % от възможното максимално количество на тези белтъчни вещества в добива от зърно (табл. 1).

Водният статус с $L = 15 J^{1/2}/kg^{1/2}$ е икономически и практически достижим за широката растениевъдна практика у нас и в Европейския съюз и се

Фиг. 1. Зависимости на съдържанието (C_n , %) на азот в царевичното зърно от показателя L на водния статус при различни норми на торене, изразени в kg/da , както следва: **T1** – $N_0 P_{0(3)} K_0$; **T2** – $N_{22} P_{23(3)} K_8$; **T3** – $N_{28} P_{32(3)} K_{12}$; и **T4** – $N_{34} P_{45(3)} K_{16}$

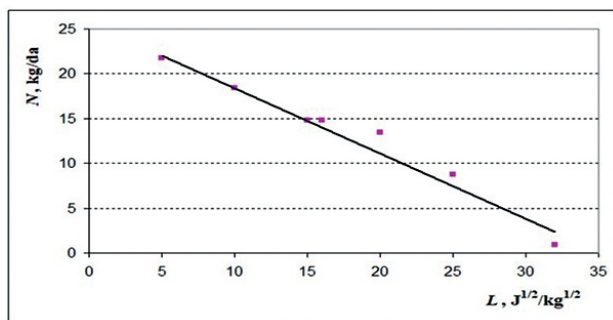
препоръчва от нас в модерното екологосъобразно земеделие.

Установихме, че зависимостта на общото количество на натрупан азот N_{exp} (kg/da) в добива от водния статус на агроecosистемата се описва много добре с помощта на линейното уравнение:

$$(4) \quad N_{\text{exp}} = -0.7362 L + 26.196,$$

където L ($\text{J}^{1/2}/\text{kg}^{1/2}$) (фиг. 2). Коефициентът на детерминация е $r^2 = 0.9684$, а коефициентът на корелация е $r = 0.984$. Уравнение (4) може да се прилага при решаване на научни и практически задачи, свързани с производството на царевично зърно при условията на карбонатен чернозем, разположен в Северозападна България.

Средното съдържание на азот в царевичното зърно, получено от нас при условията на различни енергетични равнища на почвена влага и норми на торене, е равно на 1.322 %.

Фиг. 2. Изчислени (N_{cal}), представени с права линия, и експериментални (N_{exp}), представени с отделните точки, количества на азот (N), натрупан в добива от царевично зърно (хибрид *H-708*), което е получено при различен воден статус на агроecosистемата, оценен с помощта на L , $\text{J}^{1/2}/\text{kg}^{1/2}$

Измерените величини се намират в долната половина на диапазона на азотно съдържание в зърното, установен от различни изследователи [5, 6]. При други почвени и климатични условия с други сортове и хибриди, Каталымова и др. [7] установяват, че това съдържание се изменя от 1.3 до 2.3 %.

Важно е да отбележим, че *средното съдържание на азот в зърното* при всички осъществени водни статуси (т.е. по L), което е натрупано при трите норми на торене (Варианти 2, 3 и 4), превишава съответно с 19.3, 26.2 и 25.8 % съдържанието на азот в зърното, получено при Вариант 1 (без торене). Следователно по отношение на натрупването на белтък в зърно на царевичната при условията на разглежданата почва, оптимален вариант на хранене на растенията е Вариант 3 ($N_{28} P_{32(3)} K_{12}$).

Ако условно съпоставим тези изменения на промените, предизвикани от 1 kgN/da активно вещество азот, може да заключим, че съдържанието на азот в царевичното зърно се увеличава средно с 0.877, 0.936 и 0.759 % за Вариантите 2, 3 и 4, съответно при добавяне на 1 kgN/da азот.

Зависимостите на съдържанието (C_n , %) на азот в зърното на царевичната от показателя (L) на енергетични равнища на почвена влага при различните варианти на торене се характеризират с бавно нарастване, но общата маса (Y , kg/da) на добива намалява съществено и нежелателно.

Установяваме, че оптималното съчетание на съдържанието (C_n , %) на азотсъдържащи белтъци в царевичното зърно и общата маса (Y , kg/da) на добива се получават при воден статус на агроecosистемата с енергетично равнище $L = 15 \text{ J}^{1/2}/\text{kg}^{1/2}$.

Препоръчваме на производителите на царевично зърно да реализират *универсалното за всички почвени различия енергетично равнище* $L = 15 \text{ J}^{1/2}/\text{kg}^{1/2}$ в земеделските полета, за което е необходима предлаганата от нас екотехнология.

Зависимостите на средните стойности на съдържанието (C_n , %) на азот в царевичното зърно за разглежданите години от водния статус на почвата при различните варианти на торене в изследвания интервал на L се описват с помощта на следните регресионни уравнения:

- (5) $C_n^1 = 0.84 + 0.018 L$ за Вариант 1,
- (6) $C_n^2 = 1.21 + 0.008 L$ за Вариант 2,
- (7) $C_n^3 = 1.15 + 0.017 L$ за Вариант 3,
- (8) $C_n^4 = 1.22 + 0.012 L$ за Вариант 4.

Коефициентите на корелация са равни съответно на 0.938, 0.768, 0.856 и 0.919.

Съвместното обработване на средните съдържания на азот от всички варианти на торене, съответстващи на определена стойност на показателя L , доведе до следното уравнение:

$$(9) \quad C_n = 1.11 + 0.0136 L \quad \text{за всички варианти.}$$

Коефициентът на корелация е равен на 0.607. Статистическата обработка на данните по отделни години показва, че този коефициент се променя

значително. Това се дължи на влиянието на останалите динамични фактори (като температура, слънчева радиация, интензивност на евапотранспирацията и др.) през вегетацията в отделните години върху фотосинтезния процес и натрупването на азот в зърното.

В зависимост от повишението на показателя L от 5 до $26 \text{ J}^{1/2}/\text{kg}^{1/2}$ (т.е. от влошаването на водния статус), съдържанието на азот се увеличава средно от 1.226 до 1.540 %, но общото количество на азот в добива намалява поради значителното намаление на масата му. Преходът на водния статус на почвата към съседно по-ниско равнище на почвена влага (т.е. увеличение на L с $\Delta L = 1 \text{ J}^{1/2}/\text{kg}^{1/2}$) предизвиква средно 1.6 пъти по-голямо нежелателно относително нарастване на съдържанието на азот в царевичното зърно, отколкото добавянето на 1 kg активно вещество азот за растенията.

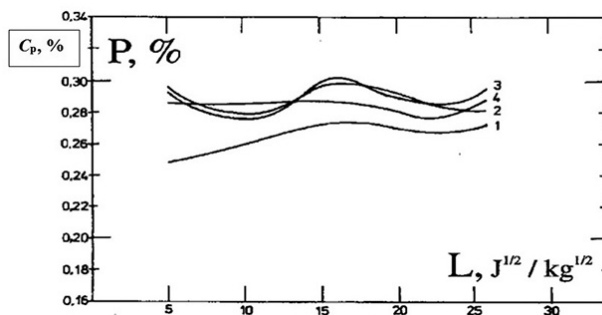
Следва да се подчертае, че повишението $\Delta L = 1 \text{ J}^{1/2}/\text{kg}^{1/2}$ съответства средно на намаление на предполивната влажност на изследваната почва с 0.42 % от масата на твърдата ѝ фаза, или с 0.53 % от обема ѝ, или с 1.93 % от пределната полска влагоемност (ППВ) на почвата.

Фосфор в царевичното зърно

На **фиг. 3** е представена зависимостта на съдържанието (C_p , %) на фосфор P в царевичното зърно, което е получено при различен воден статус на агроecosистемата, оценен с помощта на интегралния биофизически показател L ($\text{J}^{1/2}/\text{kg}^{1/2}$) при същите норми на хранене на растенията. Наблюдават се ясно изразени максимуми на C_p (%) при $L = 15-17 \text{ J}^{1/2}/\text{kg}^{1/2}$ както при отглеждане на царевичката без торене за три последователни години (Вариант 1 – $N_0 P_{0(3)} K_0$), така и при трите варианта на торене с азот, фосфор и калий (Вариант 2 – $N_{22} P_{23(3)} K_8$; Вариант 3 – $N_{28} P_{32(3)} K_{12}$; и Вариант 4 – $N_{34} P_{45(3)} K_{16}$).

Максимумите показват, че фосфорът (P) се натрупва в царевичното зърно с по-висока интензивност при посочените енергетични равнища на почвена влага ($L = 15-17 \text{ J}^{1/2}/\text{kg}^{1/2}$) в сравнение с тази при останалите равнища. Този ефект може да се обясни със специфичната подвижност на фосфора и свойството му да се фиксира на почвените частици. Като начало на засушаване за практиката на зърнопроизводство, предлагаме установяването на воден статус с енергетично равнище $L = 15 \text{ J}^{1/2}/\text{kg}^{1/2}$ на почвена влага.

При Вариант 1 (без торене), съдържанието на фосфор в царевичното зърно нараства с *увеличение на интегралния показател L* от 5 до $15 \text{ J}^{1/2}/\text{kg}^{1/2}$ средно с 9.7 % от минималното съдържание. При Вариантите 2 и 3 (с нарастващи норми на торене) се наблюдава ясно изразен максимум при $L = 15-17 \text{ J}^{1/2}/\text{kg}^{1/2}$. При Вариант 4 с най-висока норма на торене, съдържанието на фосфор е по-ниско в сравнение с това при Вариантите 2 и 3, но по-ви-

Фиг. 3. Съдържание (C_p , %) на фосфор P в царевичното зърно, получено при различни водни статуси на агроecosистемата, които са оценени с помощта на показателя L при същите норми на хранене на растенията, представени на фиг. 1

соко от това при Вариант 1. Средното съдържание (0.287 %) на фосфор от всички варианти с торене превишава с 8.7 % съдържанието (0.264 %) на този елемент в царевичното зърно, получено при Вариант 1 без торене.

С *увеличение на изследваните норми на хранене на растенията*, внесени в почвата, средното съдържание на фосфор в царевичното зърно достига до максимум, равен на 0.290 %, при Вариант 3 ($N_{28} P_{32(3)} K_{12}$). Стойността на максимума превишава с 9.8 % съдържанието на фосфора в зърното, получено при Вариант 1 (без торене), и с 2.1 % това в царевичното зърно, получено при Вариант 4 ($N_{34} P_{45(3)} K_{16}$).

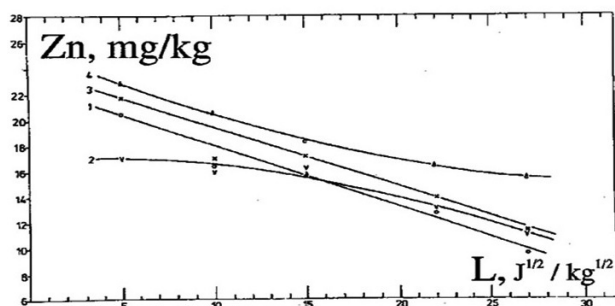
Енергетическите равнища $L = 15-17 \text{ J}^{1/2}/\text{kg}^{1/2}$ на почвена влага и нормите на хранене с азот, фосфор и калий ($N_{28} P_{32(3)} K_{12}$) при Вариант 3 са най-благоприятни за натрупване на фосфор в царевичното зърно при почвено-климатичните условия на разглеждания район в Северозападна България.

Средното съдържание на фосфор в зърното на царевичка *H-708* от всички изследвани от нас варианти е равно на 0.282 %. Тази стойност е с 13.2 % по-висока от съдържанието на фосфор, измерено в други сортове при други условия [7] и съвпада със средното съдържание (0.28 %), измерено от други изследователи [6]. В нашето изследване, отделни измервания на тази величина варират в интервал от 0.230 до 0.319 %.

Цинк в царевичното зърно

Установихме силна зависимост на натрупването на цинк (Zn) в зърното на царевичката от водния статус на агроecosистемата, оценен с помощта на показателя L ($\text{J}^{1/2}/\text{kg}^{1/2}$), без провеждане на листен подхранване и без внасяне на този хранителен микроелемент в почвата.

На **фиг. 4** са представени зависимостите на съдържанието (C_{zn} , mg/kg) на цинк в царевичното зърно от показателя L на водния статус на почва-

Фиг. 4. Съдържание на цинк (C_{Zn} , mg/kg) в царевичното зърно, което е получено при различни водни статуси на агроecosистемата, оценени с помощта на L ($J^{1/2}/kg^{1/2}$) при същите норми на хранене на растенията, представени на фиг. 1

та при посочените четири варианта на хранене на растенията с азот, фосфор и калий.

Определихме, че зависимостите на средните от трите години съдържания (C_{Zn} , mg/kg) на цинк в царевичното зърно от водния статус се описват чрез следните уравнения:

$$(10) C_{Zn1} = 23.02 - 0.481L \text{ за Вариант 1,}$$

$$(11) C_{Zn2} = 19.20 - 0.290L \text{ за Вариант 2,}$$

$$(12) C_{Zn3} = 23.22 - 0.451L \text{ за Вариант 3,}$$

$$(13) C_{Zn4} = 23.70 - 0.345L \text{ за Вариант 4.}$$

Коефициентите на корелация са равни съответно на 0.927, 0.942, 0.962 и 0.880.

С увеличение на L от 5 до 26 $J^{1/2}/kg^{1/2}$ (т.е. с понижение на енергетичното равнище на почвена влага), средното съдържание на цинк намалява от 1.5 до 2.2 пъти при различните варианти на хранене на растенията с азот, фосфор и калий.

Съвместното обработване на съдържанията на цинк от всички варианти на хранене, съответстващи на определена стойност на показателя L , доведе до следното уравнение:

$$(14) C_{Zn} = 22.32 - 0.345L \text{ за всички варианти.}$$

В този случай, коефициентът на корелация е равен на 0.987, а стандартното отклонение (St. D.) на оценката е 0.62 mg/kg. Данните по отделни години показват по-ниски стойности на коефициента на корелация (от 0.489 до 0.776).

Натрупването на многогодишни данни за съдържанието на цинк (и други елементи) в царевичното зърно, във връзка с интегралния показател L на енергетични равнища на почвена влага, показва ясно изразена зависимост между тях. Отделните години внасят своята специфика в тази зависимост, която се формира от влиянието на други фактори.

С увеличение на нормите на торене с азот, фосфор и калий, се наблюдава нарастване на съдържанието на цинк в царевичното зърно. Това съдържание, осреднено върху всички осъществени водни

статуси (по L) при трите норми на торене, е равно на 15.2, 16.2 и 18.3 mg/kg съответно. Този показател нараства съответно с 6.6 и 20.4 % при Вариантите 3 и 4 в сравнение със стойността му при Вариант 2. Средното съдържание на цинк за Вариант 1 (без торене при различни водни статуси) е равно на 15.5 mg/kg и почти съвпада с това, което е получено при най-ниската норма на торене.

Следва да отбележим, че цинковият дефицит намалява жизнеспособността на цветния прашец в царевичните растения (*Zea mays* L.). Той може да настъпи в разглежданата почва при воден недостиг в нея. При възстановяване на нормалния цинков запас в цинк дефицитни растения при воден комфорт и запас на цинк в почвата или третиране с разтвор на цинкови соли преди фазата на образуване на майчините клетки и цветния прашец и развитието на прашниковите торбички, плодовитостта на цветния прашец и добивът от растенията може да се възстановят до определена степен. Водният комфорт или възстановителното третиране не са ефективни, когато се случват след освобождаването на микроспорите.

ИЗВОДИ

Установено е влиянието на водния и хранителния статус на агроecosистемата, оценени за първи път с помощта на нов интегрален биофизичен показател на енергетични равнища на почвена влага, върху съдържанията на азот, фосфор и цинк в царевичното зърно (*H-708*), които определят както качеството, така и количеството на добива.

Получихме линейни регресионни уравнения за съдържанието на азот в зависимост от показателя на енергетичните равнища на водния статус на агроecosистемата.

С увеличение на нормите на минерално хранене на растенията с азот, фосфор и калий се наблюдава увеличение на средното съдържание на азот в зърното.

Съдържанието на фосфор в царевичното зърно, получено при вариантите без торене, нараства с увеличение на показателя L от 5 до 15 $J^{1/2}/kg^{1/2}$ средно с 9.7 % от минималното съдържание. Наблюдава се максимум при $L = 15-17 J^{1/2}/kg^{1/2}$.

С увеличение на нормите на хранене, съдържанието на фосфор в зърното достига най-висок максимум, който е равен на 0.29 % при $N_{28} P_{32(3)} K_{12}$. Този максимум превишава с 9.8 % съдържанието на фосфор в зърното, получено без торене, и с 2.1 % съдържанието на зърното, получено при най-високата норма на торене, а именно: $N_{34} P_{45(3)} K_{16}$.

С понижението на енергетичното равнище на почвена влага, т.е. с увеличение на L от 5 до 26 $J^{1/2}/kg^{1/2}$, средното съдържание на цинк в царевичното зърно намалява от 1.5 до 2.2 пъти при различните норми на хранене с азот, фосфор и калий. Намерени са линейни регресионни зависимости на

съдържанието на цинк от новия показател, който определя водния статус на агроecosystema.

Благодарности: Настоящото изследване е проведено във връзка с изпълнението на Национална

научна програма „Опазване на околната среда и намаляване на риска от неблагоприятни явления и природни бедствия“, одобрена с Решение на МС № 577/17.08.2018 г. и финансирана от МОН (Споразумение № Д01-230/06.12.2018 г.).

ЛИТЕРАТУРА

1. Христов, И. Д. Оценка на водния статус на агроecosystemите. София, ПъблишСайСет-Еко, 2004, с. 216. [Christov, I. D. Otsenka na vodnia status na agroecosistemite. Sofia, PabliShSaySet-Eko, 2004, s. 216]. ISBN 954-749-044-3.
2. Христов, И. Д. Мониторинг и управление на водния статус на агроecosystemите. София, ПъблишСайСет-Еко, 2012, с. 262. [Christov, I. D. Monitoring i upravlenie na vodnia status na agroecosistemite. Sofia, PabliShSaySet-Eko, 2012, s. 262]. ISBN 978-954-749-098.
3. Христов, И. Д. Екотехнология за управление на водния статус на агроecosystemите. – Водно дело, Научно-технически съюз по водно дело, ФНТС, София, 2015, № 5/6, с. 19-25. [Christov, I. D. Ekotehnologia za upravlenie na vodnia status na agroecosistemite. – Vodno delo, Nauchno-tehnicheski sayuz po vodno delo, FNTS, Sofia, 2015, No. 5/6, s. 19-25].
4. Christov, I. D. Effects of Agroecosystem Water Status on Maize Yield Quality. – Journal of Balkan Ecology, volume 13, 2010, No. 1, 5-16.
5. Bergmann, W., P. Neuberg. Pflanzendiagnose und Pflanzenanalyse. – WEB Gustav Fischer Verlag, Jena, 1976.
6. Левин, Ф. И., Р. С. Дзимистаршвили. Биологическият круговорот на азота и зольните елементи в посевите на соя и кукуруза на тежките подзолисто-глебовите почви на Колхидската низменност. – Агрохимия, 1981, 10, 25-30. [Levin, F. I., R. S. Dzimistarshvili. Biologicheskij krugovorot azota i zol'nyh jelementov v posevov soi i kukuruzy na tjazhelyh podzolisto-gleevykh pochvah Kolhidskoj nizmennosti. – Agrohimiya, 1981, 10, 25-30].
7. Катальмова, М. В. и др. Справочник по минералните удобрения. Теория и практика на приложението. Москва, Государственное издательство сельскохозяйственной литературы, 1960. 550 с. [Katalymova, M. V. i dr. Spravochnik po mineral'nyh udobrenijam. Teorija i praktika primenenija. Moskva, Gosudarstvennoe izdatel'stvo sel'skhozjajstvennoj literatury, 1960. 550 s.].

Ilija D. Christov

INFLUENCE OF WATER AND NUTRIENT STATUSES OF SOIL ON THE QUALITY AND AMOUNT OF CROP YIELD

(Abstract)

The paper deals with the influence of water-nutrient status on the quality and amount of maize grain. New universal estimation index of water status and ecological technology for current computerized monitoring the water deficit in soil root layer are developed and applied. Fundamental physical and biological laws and recent Bulgarian and foreign top scientific achievements were aggregated and applied to be created the new scientific basis of ecological technology. The new index and technology are universal for all soils and crops. They can be used both to produce crop yields of high quality of doubled

amount yield and to control the farmer activities for protecting the environment (underground water, surface water basins, soil, etc.) under the changing climate.

We established significant regularities between plant nutrients and agroecosystem water status, which can be applied in agriculture of north-western Bulgaria.

Key words: quality and amount of crop yield, agroecosystem water status, energy level of soil moisture, quality of human food, efficient economic and ecological control

Correspondence address:

Prof. Ilija D Christov, PhD and DSc
Institute for Soil Science,
Agrotechnology and Plant Protection
7 Shosse Bankya Str.
1331 Sofia, Bulgaria
E-mail: ichristow@gmail.com

Николай Борисов

„ИГРАТА Е НАЙ-ВИСШАТА ФОРМА НА НАУЧНА РАБОТА“ [1]

УВОДНИ БЕЛЕЖКИ

За „играта“, представляваща обект на този малко познат и още по-слабо прилаган афоризъм на Алберт Айнщайн [1], избран като заглавие, съществува цяло множество от дефиниции в широк философски обхват: от „форма на свободна себеизява“ – до „език на трансценденцията“ (М. Хайдегер) и др. Най-същественният принос на [1] е, че за първи път в литературата игрите се третират като научни изяви.

„Играта“ като научна работа може да бъде анализирана и обсъждана „надълго“ и „нашироко“ в много аспекти и по отношение на: нейните видове; качества, стратегия и тактика; начало, развитие и финал; победители и победени и т.н. Освен това, валидно е и обратното твърдение: всеки научен труд е носител на игрови качества и даже – сам представлява игра [2] като познавателна категория.

По-нататък, дискусиата за играта като форма на научна работа ще бъде ограничена само в рамките на контекста на заглавния афоризъм на Айнщайн.

ИГРАТА КАТО НАУЧНА РАБОТА

Като за начало обръщаме внимание, че обектите на всяка игра не са напълно еднозначно детерминирани, а имат и вероятностни характеристики. Ето защо, заглавният афоризъм може да се лиши от суперлативната си форма и да се ограничи до фразата: „*Играта е форма на научна работа*“, наричана по-нататък теза А (на Айнщайн).

Прозорливостта на Айнщайн се изразява в съзрялата за първи път от него възможност, на едно лекомислено и несериозно на пръв поглед понятие каквото е „играта“, да се придаде значение на научен труд. Разширяването на понятието „научна работа“ до множеството игри означава, че всички съпътстващи действия при изготвянето на един научен труд са в сила и за участието във всеки вид игра, включително и хазартните. Тук пък, отклонявайки мимоходом вниманието към проблемите на хазартните игри, напомняме за сведение [3], че известните математици Клод Шенън и Едуард Торп още преди един век са успели да използват възможностите на един портативен аналогов ми-

никомпютър, за да подобрят шансовете за печалба при игра на рулетка.

По-долу обаче ще обърнем внимание на съвсем друга възможност за приложение на понятието „игра“ и на афоризма на Айнщайн в неговата теза А. Подобна възможност е изследвана на основа на следната авторска информация по отношение на афоризмите.

ИНТЕГРАЛНИЯТ АФОРИЗЪМ КАТО ИГРА

Полиафоризмите (интегралните афоризми) представляват нови градивни афористични компоненти върху електронен или книжен носител, които обединяват (интегрират) цяло множество от класически (единични) афоризми – моноафоризми, всички предварително подбрани и подходящо подредени около ключови думи в една обща интегрална афористична система, наричана за краткост „интеграл“. Интегралните афоризми в сравнение с единичните афоризми имат редица предимства, които са описани и обсъдени подробно, например в [4]. Организацията и архитектурата на интегралите позволява желано увеличаване на достоверността им, чрез адитивно присъединяване към техния тип на достатъчно много на брой моноафоризми, целящо издигане на нивото на достоверност на полиафоризма произволно близо до стопроцентова истина (без, разбира се, тази стойност да може да бъде достигната). Това придава на полиафоризмите качествата на „игри“, успехът в които се определя от количеството и качеството на съставлящите ги моноафоризми.

Така че чрез своите съставни компоненти – моноафоризмите, самите полиафоризми се превръщат в обекти на игра: когато моноафоризмите се варират по брой и по вид, може да се достигне всяко желано ниво на вероятностната истина, характеризираща интегралния афоризъм и поясняваща все по-пълно ключовата дума. В подобен смисъл става възможно да се формира още един текст за дефиниция на полиафоризъм: *Като „игра“, полиафоризмът е форма на научна работа – теза Б (на автора).*

Тъй като полиафоризмът представлява игра от нов тип, може да се постави въпросът: „Кога полиафоризмите игри ще се превърнат в обект на

национални и международни срещи, колоквиуми, конференции, конгреси и други, както е при обикновените научни трудове?“. Един отговор, който сега може да се даде е следният.

Интегралите като нови градивни компоненти на интегралната афористика се „появиха на бял свят“ едва преди 10 години [4] – върху тях досега са публикувани няколко на брой печатни труда. Убедени сме обаче, че в бъдеще броят на публикациите върху интегрални афоризми непрекъснато ще нараства, заедно с необходимостта от тяхното обсъждане – на национални и международни научни срещи.

Например неотдавна излезе от печат последната книга на автора за полиафоризмите [5], която потвърждава очакването за значението на полиафоризмите, отнасящи се до всички сфери на битовото и трудовото ежедневие на хората.

КАКВО ДРУГО ЗА ИГРАТА, ОЩЕ ПО-НАТАТЪК?

На този етап от развитие на възможностите за изследване на игрите като научни проекти не е ясно, дали някой ден няма да се наложи да се моделират и изследват такива „непривични игри“

ЛИТЕРАТУРА

1. *Айнщайн, А.* Никой не ме разбира, но всеки ме харесва... София, Пергамент Прес, 2018, 33. [*Aynshtayn, A. Nikoy ne me razbira, no vseki me haresva...* Sofia, Pergament Pres, 2018, 33].
2. *Арnaudов, Б.* Софийски университет „Св. Кл. Охридски“, Частно съобщение, 2018. [*Arnaudov, B. Sofiyski universitet "Sv. Kl. Ohridski", Chastno saobshtenie, 2018*].
3. *Александрова, С.* Светът на физиката, 1, 80. [*Aleksandrova, S. Svetat na fizikata, 1, 80*].

Nickolay Borissov

“GAME IS THE HIGHEST FORM OF SCIENTIFIC WORK”

(Abstract)

Various possibilities for study of the game as a scientific work are presented. Two theses are discussed in the paper: the first is a corrected thesis of Albert

за човешкото съзнание, каквито са например: футболни, волейболни и баскетболни срещи, провеждани с повече от една топка; снукър, развиван от един и същ играч едновременно на повече от една маса; хокей мачове, играни с виртуална шайба (невидима за публиката, но видима през специални очила само от играчите) и т.н.

Подобни игрови събития могат да се окажат толкова отместени в бъдещото време, че да станат възможни за реализация едва след овладяването на „игрища“ върху други планети, но и сега е удачно подобни фантастични проекти да бъдат загатнати – предвид известната мечтателност на Айнщайн, в случая като „съавтор“ в тази статия.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Бяха представени различни възможности за изследване на „играта“ в качеството ѝ на научен проект. Обсъдени са две афористични тези, отнасящи се до съвременната научна дейност в областта на „игрите“. Първата теза А принадлежи на Алберт Айнщайн и се отнася за афористиката като цяло, а втората Б е на автора и е в сила главно за интегралната афористика. Подобна теза се очертава за основа на бъдеща широка творческа дейност.

4. *Велчев, Н.* Моноафоризми и полиафоризми. Пловдив, Университетско издателство „П. Хилендарски“, 2012. [*Velchev, N. Monoaforizmi i poliaforizmi. Plovdiv, Universitetsko izdatelstvo "P. Hilendarski", 2012*].
5. *Борисов, Н.* Умозрения, размисления и настроения с полиафоризми и мноафоризми. София, КОТИ ЕООД, 2018. [*Borisov, N. Umozrenia, razmishlenia i nastroyenia s poliaforizmi i mnoaforizmi. Sofia, KOTI EOOD, 2018*].

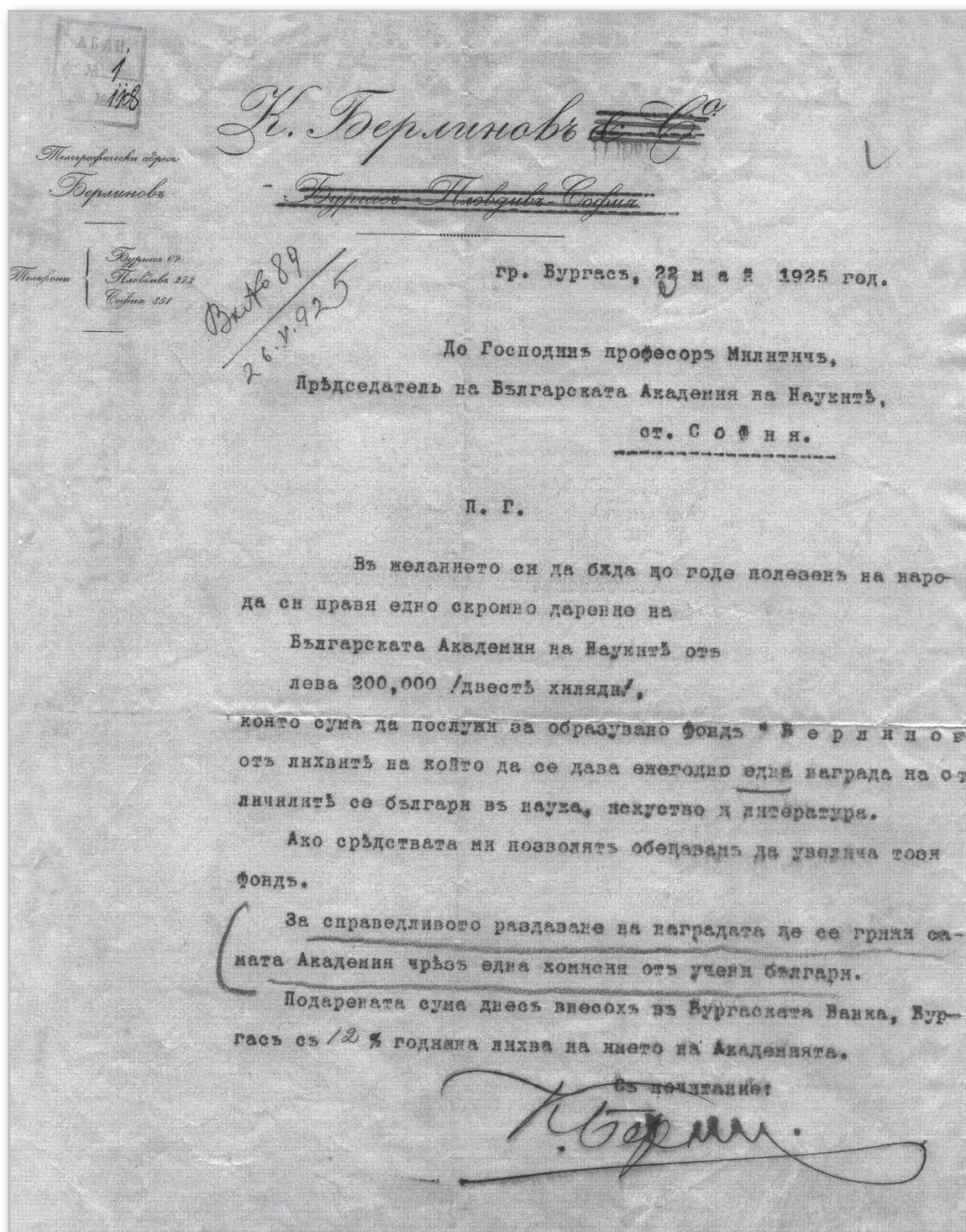
Einstein, while the second one is the author's thesis, which is connected with the appearance of integrated aphoristic during the last decade.

Correspondence address:

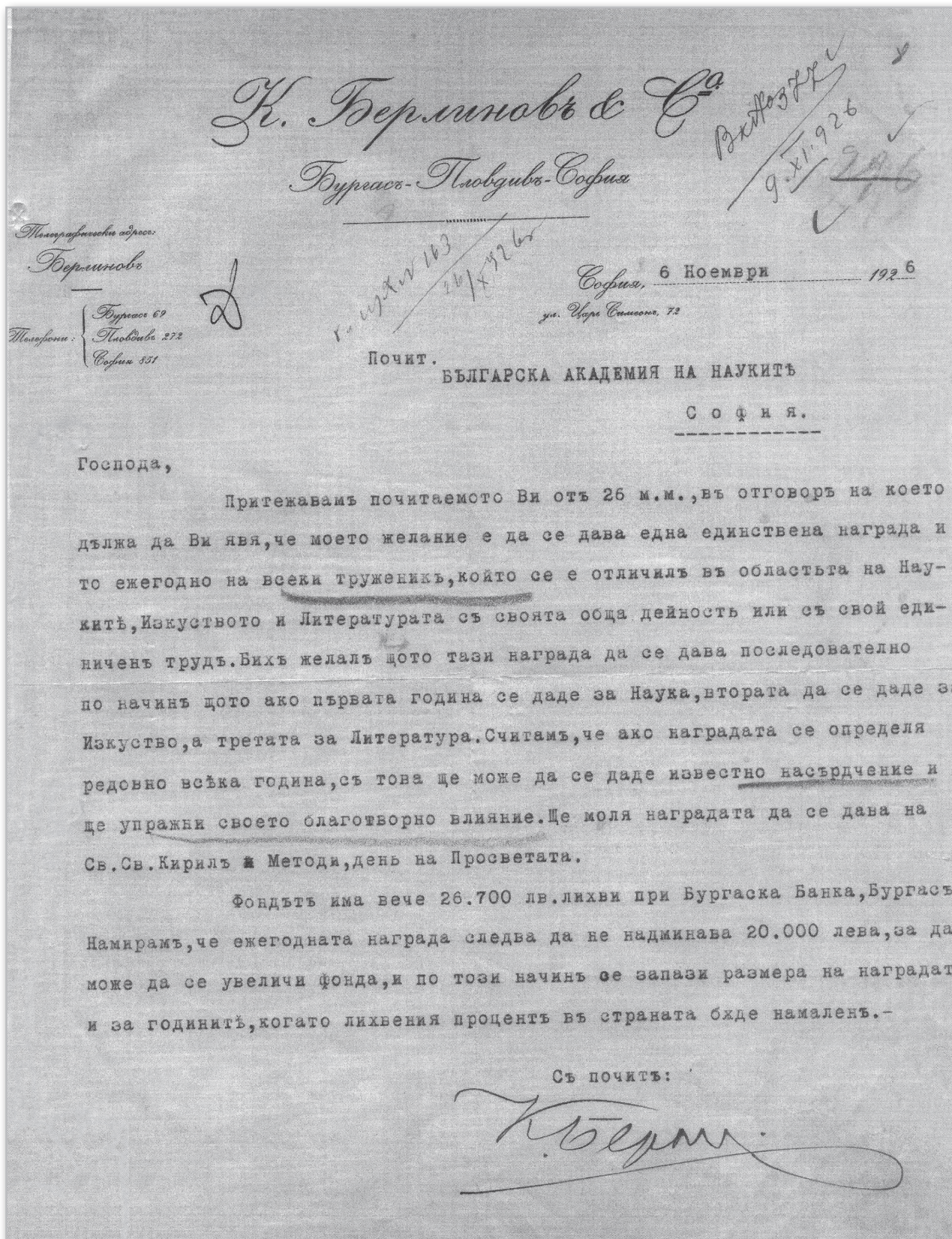
Prof. Nickolay Borissov, DSc
1424 Sofia, Bulgaria

E-mail: nickborvel@gmail.com

ПИСМО ДО БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ ЗА ДАРИТЕЛСТВО С ЦЕЛ ОБРАЗУВАНЕ НА ФОНД „КИРИЛ БЕРЛИНОВ“

ПИСМО ЗА ДАВАНЕ НА ЕЖЕГОДНА НАГРАДА
ОТ ФОНД „КИРИЛ БЕРЛИНОВ“

Дамян Дамянов

150 ГОДИНИ БАН

МЯСТОТО НА АКАДЕМИЧНАТА ОБЩНОСТ В СЪОТВЕТСТВИЕ С НАЦИОНАЛНИЯ И МЕЖДУНАРОДНИЯ ОПИТ

През 1635 г. в Париж е създадена първата институция с название „академия“ – Френската академия за усъвършенстване на френски език и литература. Кралската френска академия на науките е формирана през 1666 г. По-рано, през 1652 г., в Германия възниква Немската национална академия на науките „Леополдина“. Лондонското кралско общество е основано през 1662 г. Петър I е родоначалник на Руската академия на науките, създадена с царски указ през 1724 г.

През 1866 г. в Румъния възниква Румънското литературно дружество, което на следващата година става родоначалник на Румънската академия на науките. Тези събития и институции са известни на много българи, обучаващи се, работещи, търгуващи или само пътуващи в западноевропейските страни. Затова не е изненада, че по инициатива на просветени и родолюбиви българи през 1869 г. в Браила е създадено Българското книжовно дружество. През 1911 г. то прераства в Българска академия на науките, основната организация за наука, научни изследвания и нови технологии. През изминалите 150 години в страната двукратно се променя политическият строй. Представлява интерес как това се отразява върху Българската академия на науките.

Първият устав на БКД е от 1869 г., написан на ръка от Васил Друмев, и е приет единодушно от Учредителното събрание на 29 септември, състояло се от 26 до 29 септември в Браила. В глава III. Състав на дружеството се уточнява, че „дружеството се съставява от четири вида членове: действителни, дописни, спомагателни и почетни“. Описват се изискванията, на които трябва да отговарят те. Върховен орган на дружеството е Общото събрание, което се събира веднъж годишно.

Като действителни членове през 1869 г. са регистрирани само трима души – Марин Дринов, Васил Друмев и Васил Д. Стоянов. Утвърдени са 17 спомагателни членове. Още през следващата 1870 г. са приети първите 7 дописни членове. Броят на новоизбраните постепенно нараства, но има години, в които се приемат нови членове в доста масивни групи. Така през 1881 г. са утвърдени 32 дописни членове, през 1884 – 57 действителни и

12 дописни членове, през 1898 – 10 действителни и 31 дописни, през 1900 г. – 27 действителни членове.

Втори устав на БКД се подготвя едва в средата на 1884 г., поради бавното структуриране на новата българска държава. Подготвен е с важното участие на д-р Константин Иречек. Общо събрание заседава с всички редовни членове и гости, като е открито тържествено на 29 юли със слово на княз Александър Батенберг и в присъствието на всички министри. Уставът е приет на 7 август 1884 г. По това време БКД има вече 64 редовни, 9 дописни, 40 почетни и 320 благодетелни членове. Посочено е, че Главното събрание заседава един път годишно. Освен главното събрание се предвижда още провеждането на книжовни – за клоновете, и общи – за управляващия съвет. Създадени са три клона: Историко-филологически, Природни и математически и Държавни науки.

Следващият устав на БКД е приет в София през 1899 г. и е утвърден от Министерството на народното просвещение в началото на следващата година. Членовете са същите, клоновете са три, като третият е преименуван на Философско-обществено. БКД има главно и тържествени събрания.

Членове на Българското книжовно дружество в тези първи десетилетия са видни дейци на Освободителното движение, първите представители на науката и образованието, на лекарското съсловие, на църковния елит като Васил Берон, Райко Жинзифов, Васил Икономов, Драган Цанков, Константин Иречек, Тодор Бурмов, Георги Вълкович, митрополитите Натанаил, Милетий, Григорий, Симеон, Теодосий, Петко Славейков, Марко Балабанов, Йордан Бредел, Найдан Геров, Иван Гешов, Константин Величков, Петко Каравелов, Христо Данов, Сава Доброплодни, Димитър Моллов, Григор Начович, Иван Вазов, Стефан Стамболов, Александър Балан, Васил Радославов, Любомир Милетич, Стоян Михайловски, Тодор Влайков, Кръстьо Кръстев, Иван Шишманов и др.

През 1911 г. Българското книжовно дружество се преименува в Българска академия на науките. Приет е нов вариант на устава, в който е записано, че „академията е самостоятелно и независимо учреж-

дение, но под високото покровителство на царя на българите“. Фиксирана е точна дата на общото събрание и една седмица по-късно – на тържествено събрание. Включени са и художествени институции. Уточнено е, че действителните членове, напускащи София, стават дописни. Уставът е последван от първия закон за БАН от 1912 г., приет с Указ на Народното събрание и съставен от 7 члена. В чл. 5 е посочена минимална държавна помощ от бюджета за академията, а с чл. 6 „всички имоти на БАН се освобождават от всякакви държавни, окръжни и общински данъци и берии“.

През 1940 г. има нов Закон за Българската академия на науките и изкуствата. Към задачите на академията се добавя и развитието на изкуствата „в полза на българската народностна култура и на висшата духовна култура“. В последвалия устав названието „действителни членове“ е променено в „редовни“ и се ограничава тяхната бройка до 48, а дописните членове се наричат „извънредни“ и техният брой е неограничен. Административната работа се поверява на секретар, подчинен на министъра. Общите събрания на членовете на академията са формулирани като редовни, които се провеждат 2 пъти годишно, но са предвидени още извънредни и тържествени (публични). В събранията участват всички редовни членове, а присъстват и вземат участие в разискванията извънредните, респ. дописните.

През периода от 1911 до 1944 г. БАН запазва характера си на дружество – общество на учени. През този период приемът на нови членове е относително системен и регулиран. Сред членовете на академията преобладават известни имена от областта на науката и изкуствата като Михаил Арнаудов, Иван-Вацлав Мърквичка, Боян Пенев, Богдан Филов, Карел Шкорпил, Димитър Михалчев, Иван Бурин, Васил Моллов, Иван Странски, Любомир Чакалов, Петко Стайнов, Елин Пелин и много други.

През периода след 1944 г. БАН постепенно променя своя облик и структура, като преминава от модел „общество на учени“ към модел „общество на учени, съвместно с научни институти“. През 1947 г. е приет нов Закон за БАН, който премахва названието БАНИ. В структурата се предвижда създаването на собствени научни институти и станции. Оставени са два отдела – Философско-обществен и Природо-математичен. В състава на академията се предвиждат редовни членове (академици) – до 72-ма и дописни членове (член-кореспонденти), работещи в страната и чужбина – до 80, както и почетни членове. Избори се провеждат в отделенията. През 1947 г. е приет и нов устав на БАН, който запазва двата отдела, но предвижда формирането на три клона към Философско-обществения отдел и четири – към Природо-математичния. Формите на общите събрания са редовни, провеждани 3 пъти годишно, и извънредни. Предвиждат се тържествени събрания, свързани с го-

дишнината на БАН, при лекции на новоизбрани академици и при тържества на научни институти. Институти са с ръководител академик и са подчинени на Управителния съвет и Централното ръководство.

През 1949 г. е приет следващият нов Закон за БАН, в който са формулирани социалистическите насоки в развитието ѝ. Няма нов устав, а управлението се осъществява само с правилници. Внедрени са опитът и моделът на Академията на науките на СССР. БАН е подчинена на Министерския съвет, който утвърждава нейните отчети и бюджет. Създават се седем отделения. 1. Физико-математически и технически науки; 2. Геолого-географски и химически науки; 3. Биологически и медицински науки; 4. История, археология и философия; 5. Правни и икономически науки; 6. Езикознание, етнография и литература; 7. Изобразителни изкуства и култура. Следващият нов устав на академията е от 1957 г. и отразява решенията на Априлския пленум на ЦК на БКП от 1956 г. Отделенията нарастват на 8. Формулират се 19 задачи на академията. В състава на академията има академици, член-кореспонденти, почетни членове, чуждестранни и чуждестранни почетни членове. Уточнени са правата и задълженията на членския състав. Общото събрание на академията се състои от академици и член-кореспонденти, но се предвижда участието на български и чуждестранни почетни членове и директори на институти със съвещателен глас.

През 1961 – 1962 г. се лансира идеята БАН да бъде разформирана и по съветския модел да се създадат академии по селскостопански, медицински, технически и естествени науки. През 1961 г. е създадена Академия по селскостопански науки, обединяваща научна и учебна дейност. Едва през 1972 г. се формира Медицинска академия, която постепенно включва всички ВМИ от София, Варна, Пловдив, Плевен, Стара Загора, както и други медицински научни центрове и институти. През същата година в политическите среди се прокрадва идеята за сливане на БАН с АН на СССР, на която остро възразяват и акад. А. Балевски, и акад. Мстислав Келдиш. Скоро след това 19-те членове на Академията по селскостопански науки (академици и член-кореспонденти) са прехвърлени в състава на БАН. През 1981 г. ССА е изведена отново със самостоятелен статут, но академиците и член-кореспондентите остават в академичната общност на БАН. През 2015 г. бе обособено самостоятелно Отделение по аграрни и лесовъдни науки на САЧК.

През 1973 г. в поредния нов устав на БАН се набляга на научно-техническия прогрес и модернизацията на научната информация. Пред академията са поставени 14 задачи, създадени са единни научни центрове съвместно със СУ „Св. Климент Охридски“. Основните членове са академици и член-кореспонденти, като пред вторите се поставя ограничение до 60-годишна възраст. Поставя се

ограничение от 70-годишна възраст за заемане на щатна длъжност, след което членовете на академията могат да водят проблемни групи, научни задачи, научни групи и др. Общото събрание на академията включва академици и член-кореспонденти и до 30% представители от другия академичен състав. Допустимо е участието на чуждестранни членове. Предвиден е разширен състав на Общото събрание с участието на партийни, държавни и стопански ръководители, представители на висшите училища, на творчески съюзи и на други научни служби.

През периода 1944 – 1989 г. отново не липсват години с по-масивен прием на нови членове на академията, без да достигат цифрите от времето на БКД. Така през 1952 г. са обявени конкурси за 8 академици и 13 член-кореспонденти; през 1961 – за 16 академици и 26 член-кореспонденти; през 1967 – за 11 академици и 20 член-кореспонденти; през 1974 – за 11 академици и 19 член-кореспонденти; през 1984 – за 9 академици и 27 член-кореспонденти и през 1989 г. – за 10 академици и 25 член-кореспонденти. В състава на академията има водещи учени от почти всички области на науката като Георги Наджаков, Никола Обрешков, Дончо Костов, Даки Йорданов, Методий Попов, Ростислав Каишев, Асен Хаджиолов, Константин Чилов, Ангел Балеvски, Емил Джаков, Панталей Зарев, Любомир Илиев, Азаря Поликаров, Радой Попиванов, Благовест Долапчиев, Дечко Узунов, Ташо Ташев, Благовест Сендов, Румен Цанев, Богомил Райнов, Кирил Серафимов, Александър Янков и др. За член на академията е избран патриархът на Българската православна църква Кирил.

Фактически понятието „действителен член“ е валидно в Българското книжовно дружество и в БАН през периодите 1869 – 1884 г.; 1898 – 1940 и от 1999 г. досега. През времето от 1884 до 1898 г. и от 1940 до 1947 г. то е заместено с понятието „редовен член“. По същия начин през 1869 до 1940 г. и от 1999 г. досега битува названието „дописен член“, а само през периода 1940 – 1947 г. то е заменено с понятието „извънреден член“. Названието „академик“ има неофициална гражданственост и в други европейски страни като нарицателно за членовете на европейските академии. Официално то е утвърдено първоначално в Академията на Съветския съюз, а през 1947 г. в поредния устав е възприето и в Българската академия на науките. Същото се отнася и за званието „член-кореспондент“. То съществува и в уставите на много европейски академии на науките. В него се влага двупосочен смисъл: от една страна, то се е отнасяло до членове на академията, които не са териториално работещи в столичните градове, а в някои случаи дори и в съответната европейска страна, но в повечето страни то се утвърждава като първата степен на академичен растеж в академиите и най-често е предпоставка за последващ избор на академици.

В БКД и в БАН почти през всички изминали периоди е спазвано правилото, че за председател на дружеството се избира действителен или редовен член, респективно академик. Чест за САЧК е водещата позиция на проф. Марин Дринов през 1869 – 1882 и през 1884 – 1898 г. Начело на дружеството през 1882 – 1884 г. стои Васил Стоянов, а през 1898 г. Васил Друев (митрополит Климент). Следва преходният период от 1898 до 1924 г., когато начело на БКД и новосъздадената БАН застава Иван Евстратиев Гешов. Той е последван от проф. Любомир Милетич през 1924 – 1937 г. и от проф. Богдан Филев през 1937 – 1944 г. След 9 септември 1944 г. за три години начело на академията стои проф. Димитър Михалчев. След това академията е оглавявана от 1947 до 1968 г. от акад. Тодор Павлов, от 1962 до 1968 г. – от акад. Любомир Кръстанов и 1968 до 1988 г. – от акад. Ангел Балеvски. Отново има преходен период от 1988 до 1991 г., когато академията се ръководи от акад. Благовест Сендов. В нашето съвремие на председателския пост бяха акад. Йордан Малиновски (1991 – 1996), акад. Иван Юхновски (1996 – 2008), акад. Никола Съботинов (2008 – 2012). Следват два кратки мандата на акад. Стефан Додунеков и на проф. Евгений Николов (и.д. председател) до ноември 2012 г. В края на 2012 г. е избран акад. Стефан Воденичаров (2012 – 2016), последван от акад. Юлиан Ревалски от 2017 г.

Достигахме до динамичния период на съвременните промени. През 1988 г. под натиска на назрящото желание за политически и икономически промени уважаваният акад. Ангел Балеvски е сменен като председател на БАН от сравнително младия 56-годишен академик Благовест Сендов, безпартиен, с авторитетна биография като учен и университетски преподавател. Независимо от усилията му следва относително скорошната му смяна през 1991 г. Преди това обаче ОС на академиците и член-кореспондентите обсъжда концепция за преустройство на БАН, като се подготвя и нов устав, но разглеждането им през април 1989 г. е спряно. За да се преодолее настроението против БАН, ръководството на академията предприема изпреварващи действия за децентрализация. Създават се Временни правила и се подготвя по-голяма самостоятелност и автономия на институтите. Междувременно единните центрове между БАН и СУ са закрити. Към средата на 1989 г. се провеждат избори за нови ръководства на 64 от общо 70 научни института, като 34 от директорите са нови. За първи път повечето от новоизбраните не са академици и член-кореспонденти. Започва експериментално програмно-целево финансиране на научните изследвания на пазарен принцип. От 1990 г. се поставя искането институтите да работват сами около 50 % от издръжката си. През същата година се провеждат избори, в които участват 230 кандидати, а са избрани 11 нови академици и 28 член-кореспонденти.

Събитията от 10 ноември 1989 г. дават своя отпечатък и върху БАН. През 1990 г. в състава на Великото НС 20 депутати са от академията, а акад. Н. Тодоров е избран за негов председател. В ръководството на БАН влиза чл.-кор. Иван Юхновски. Той оказва важно влияние за приемането на нов закон за БАН от ВНС, изпреварващ агресивните тенденции за пряка намеса в съдбата и развитието на академията. Сформирано е ново Общо събрание от хабилиитирани учени, избрани от академичните звена. Така структурата на академията се променя. БАН се разделя на две – научни институти и академичен корпус. Институтите стават юридически лица. Ръководството на БАН загубва програмно-управленските си функции върху институтите. САЧК загубва връзка с научните институти и на практика остава без управленски функции, освен върху собствения си организационен живот. Остава задължението в ръководството на академията да бъдат избирани академици, евентуално член-кореспонденти. През 1999 г. с нови промени в закона и устава на БАН на ОС са делегирани разширени управленски функции. В отговор на нарастващ управленски и обществен натиск БАН осъществява международна оценка с полезен за нея резултат. През 2010 г. е осъществена атестация на научните институти, последвана от структурна реформа и намаляване на броя им от 67 на 42. Със следващи промени в Закона за БАН изрично ѝ се възлага приоритетно развитие на приложните науки. Създава се Съвет на настоятелите на академията с участието на министри. През 2013 г. с указ № 23 на Народното събрание бюджетът на БАН вече не е самостоятелен, а тя има право „да съставя, изпълнява и отчита бюджет“. Със Закона за държавния бюджет за 2019 г., правомерно или не, бяха формулирани начинът на формиране на приходи на БАН и основните дейности, за които е разрешено да се изразходват те. Уставът на БАН също е предмет на по-големи или по-малки изменения през 2003, 2007, 2010, 2011 и 2018 г.

След 1990 г. приемът на нови членове на Събранието на академиците и член-кореспондентите не върви равномерно и през уставните времеви интервали. През 1995 г. са приети 12 академици и 25 член-кореспонденти; през 2003 – 29 академици, а през 2004 г. още 6 академици и 57 член-кореспонденти. Сред членовете на академията присъстват достойни наши колеги и съвременници, но ще си позволя да изброя само имената на починали академици и член-кореспонденти като Йордан Малиновски, Тончо Жечев, Николай Генчев, Дечко Павлов, Евгени Будевски, Емил Наджаков, Николай Хайтов, Вера Мутафчиева, Чудомир Начев, Марко Семов, Светлин Русев, Валери Петров, Христо Недялков и други.

Може да се каже, че Българската академия на науките плаща данък на политиката. За периода на съществуването на БКД присъствието на политически дейци е логично и оправдано от времето, тъй

като това са както дейци на Българското възраждане и участници в освободителното движение, така и цветът на неголямата по брой българска интелигенция. През целия период на съществуване на БАН от нейни членове са излъчени 8 председатели на Народното събрание, 7 министър-председатели, а 7 нейни членове са били последователно и председатели на Народното събрание, и министър-председатели. Немалък е броят на членовете на академията, избирани за народни представители и министри. Дори първият чуждестранен член на БАН Константин Иречек заема министерски пост. Убийството на Стефан Стамболов бележи и този неблагоприятен факт, засегнал член на Книжовното дружество. Все пак едва управлението на проф. Богдан Филев бележи драстична връзка между политиката и съдбата на академията. За период от около 5 – 6 години той е едновременно и председател на академията, и министър-председател и налага определени свои политически схващания в дневния ред на Събранието на действителните и дописните членове. По негово настояване през 1938 г. за почетен член на академията е приет цар Борис III. През времето от 1944 г. до 1989 г. в членския състав на академията присъстват политически дейци от ранга на Васил Коларов (1946), Сава Гановски (1952), дълготрайно председателстващи академ. Тодор Павлов, останал почетен председател до смъртта си. Този период е белязан и от още един неприятен факт, свързан с изключването на няколко академици по политически причини след Девети септември, но все пак тяхното членство е възстановено след период от 7 до 10 години. След 1990 г. САЧК е допуснало еднократно залитане с политически характер с приемането за почетен член през 1999 г. на Димитрий-Иван Паница (отказал почетното звание).

Въпреки формално съществуващата автономия БАН остава подчинена на държавното управление. Това се проявява драстично за първи път по време на управлението на проф. Богдан Филев, който налага нейното преименуване в Българска академия на науките и изкуствата. През 1946 г. е създадена политическа комисия „За реорганизация на научния фронт“, но нейните действия са спрени от Георги Димитров. През периода от 1947 до 1956 г. БАН се управлява основно чрез правилници. През 1949 г. е приета Програма за максимално приближаване на структурата и дейността на академията към тази на Академията на науките на СССР. В документите на БАН навлиза социалистическата терминология. През 1956 г. са предприети мерки за преодоляване недостатъците на култа към личността. През 1972 г. съобразно програмата и решенията на БКП е наложено създаването на единни научни центрове. През 1988 г. единните центрове и някои научни обединения са закрити.

В съответствие с нововъзникналата политическа ситуация през 1991 и 1994 г. са осъществявани нови промени в структурата и устава на БАН.

Опити за политическо въздействие върху академията не липсват и в следващите години, особено драстично по времето на Симеон Дянков и Сергей Игнатов, продиктувани основно от апетити към нейни имоти. Не бих сбъркал, ако добавя към решенията, които имат политическа окраска, и отделянето на НИМХ от структурата на БАН.

Интересно е какво е мястото на БАН в международната картина. Вероятно на членовете на САЧК е добре известно, че в света има два вида академии. Първият вид са научни клубове или общества, в които участието на учените е персонално. Те биват **общии**, когато включват членове от всички науки и изкуства или **специализирани** – по науки, научни направления или изкуства. Представители на този тип са Френската академия на науките, Немската национална академия на науките „Леополдина“, Лондонското кралско общество, Хърватската академия на науките и изкуствата, Словенската академия на науките и изкуствата, Чешката академия на науките, Кралската ирландска академия, Кралската датска академия на науките и книжнината, Кралската шведска академия на науките, Норвежката академия на науките и др. Вторият вид са научни академии, в които има съчетание на персонално участие на учени с функционирането на научни институти. От този тип са Румънската академия, Сръбската академия на науките и изкуствата, националните академии на науките в Украйна, Беларус, Азербайджан, Латвия, Литва, Естония, Полша, Австрия, както и Кралската холандска академия на изкуствата и науките и др. Към този модел се приближава Турската академия на науките. Чешката и Руската академия на науките са променили своя дизайн през последните десетилетия с решение на правителствата си, преминавайки от втория тип към типа на персоналните академии или общества на учените.

Трябва да се отбележи, че в доста държави има повече от една академия. Така във Великобритания наред с основното Лондонско кралско общество, насочено към естествените и техническите науки и имащо 1400 членове, се добавят специализираните Британска академия, насочена към хуманитарните и обществени науки, основана 1902 г. и Кралско общество за изкуства, създадено през 1754 г. Във Франция всички академии са включени в т.нар. Френски институт, създаден през 1795 г., който обединява общата Френска академия на науките от 1666 г. със специализираните Френска академия за усъвършенстването на френския език и литература от 1635 г., както и Академията за надписи и изящна словесност, основана 1663 г., Академията за изящни изкуства и Академията за морални и политически науки, основани 1803 г. Френската академия на науките с нови закони от 2000 г. стимулира увеличаването на членовете си и подмладяването на научния потенциал. След обединението на Германия основна позиция заема Немската национална академия на науките

„Леополдина“ с 1600 свои членове и вливане на част от членската маса отпреди това съществуващите академии в ГДР. Руската академия на науките, преименувана през 1925 г. в Академия на науките на СССР, съществува като персонална до 1935 г. Тогава към Обществото на изследователите се добавят научни институти и учреждения. През 1998 г. се връща названието РАН. По това време тя има 62 000 изследователи, 450 научни института и учреждения, 1200 академици и член-кореспонденти. През 2013 г. РАН е отделена с решение на правителството от научните институти и е обединена със специализираните Руска академия на медицинските науки и Руска академия на селскостопанските науки. Връща се персоналният ѝ статут, като в момента има 1907 членове.

Интерес представлява фактът, че в САЩ Националната академия на науките е създадена през 1863 г. с акт на Конгреса. Тя обаче представлява частно общество на изтъкнати учени, има около 2350 членове и 485 чуждестранни асоциирани членове, като включва 190 Нобелови лауреати. Освен това в САЩ има специализирани Национална инженерна академия (1964) с повече от 2000 академици и член-кореспонденти, и Национална медицинска академия (1970) с над 1800 членове. Китайската академия на науките е създадена през 1949 г. и естествено впечатлява със стандартите си. В нея се включват 104 научни института, 12 браншови академии, 3 университета, 11 научни организации, 100 национални ключови лаборатории и инженерни центъра и близо 200 регионални. В академията работят 67 900 души, от които 56 000 учени, а сред тях 22 800 професори и доценти. Китайската академия на науките има три части: изследователска мрежа, академична общност и система за висше образование. В академичната общност има пълни, почетни и чуждестранни членове, разпределени в 6 големи отдела. Общото събрание включва всички членове с академични звания. Наред с това има Китайска академия за обществени науки, Китайска академия за инженерни науки, както и други структури, насочени към науката. За пълнота ще отбележа, че Японската академия на науките е от първия тип и включва персонално участие на видни научни представители, а в Корея е налице Академия на науките и технологиите.

Членството и в двата вида академии е диференцирано, като се използват понятията „академик“ и „член-кореспондент“, наред с понятията „редовни“ и „пълни членове“. Всички академии допускат чуждестранно членство. В Хърватската, Турската и Австрийската академия има специални подразделения за млади учени, които най-често са със статут на асоциирани и представляват резерв за бъдещо попълване на академията. Във всички посочени академии на науките членството е пожизнено, като статутът на членовете се запазва, независимо че в някои от тях се поставя възрастово ограничение за активно членство (Словенска академия – до

75 години, Латвийска академия – до 70 години, Холандска академия – 67 години, Шведска академия – 65 години). В Чехия и Словения са премахнати званията „академик“ и „член-кореспондент“, но в Словения досегашните членове запазват званията и статута си.

Общите събрания на всички академии (с изключение на особено многолюдните) се състоят от всички редовни и дописни членове, респективно академици и член-кореспонденти. Тези събрания са запазили ръководна позиция в академиите и от техния състав се излъчват ръководствата. В част от академиите от втория тип се допуска участие на външни членове – директори на институти или на кадри с други управленски позиции. Общото събрание в академиите от първия и втория тип се събира средно 1 – 2 пъти годишно, с изключение на Шведската академия на науките, където събранията са ежемесечни, но имат научен характер, сходен с нашия Академичен семинар. Задачите на общото събрание са да приема годишния отчет, финансов отчет и бюджет, както и планове по научната политика, научните изследвания и проектите. Почти всички академии се ползват със статут на съветници на държавното управление, изпълняват национални съветнически задачи, получават държавно финансиране, допълвано със собствени приходи.

В Италия и Испания науката и научните изследвания се ръководят от специални държавни структури, сходни на академията от втория тип. За Италия названието е Национален съвет за изследвания, основан през 1923 г. През 1945 г. става държавна институция, като през 2003 г. има последна редакция на закон за нея. Под ръководството на този национален съвет се намират 7 научни департамента, 96 научни института, 20 регионални изследователски звена и около 4000 изследователи. Получава 70 % държавно финансиране и 30 % финансиране от собствени дейности, дарения и др. В Испания ръководната структура се нарича Висш съвет за научни изследвания. Основан е през 1939 г. като автономна научна организация, наследила Съвета за разпространение на образованието и науката от 1907 г. Винаги има статут на автономна обществена научна организация, свързана с МОН. Ръководи 8 секции, 147 научноизследователски института, 11 000 учени и специалисти и 4100 души помощен персонал. 76 % от финансирането ѝ идва от държавния бюджет.

Търсенето на плодотворна структура за наука и научни изследвания има дълголетна история в света. В САЩ е достигнато ефективно съчетаване на частната инициатива с държавните интереси и преплитане на държавно финансиране с частно спонсориране както по конкретни задачи, така и по научни проекти, сред които не липсват и нови инициативи с фундаментален характер. Принципиален път за съчетаване на преподавателската и изследователската работа, предложен от Александър фон Хумболт, се възприема като полезен ход в известен

етап от развитието на университетите в Европа. През миналия век търсенията обаче продължават, поради което в света могат да бъдат намерени названия за изследователски, преподавателски, преподавателски университети и др. Между другото, именно колебанията в достатъчността на университетите да извършват комплексни, резултатни и достатъчни научни изследвания са стимул за създаването на големи научни обединения от рода на Националния център за научни изследвания на Франция (CNRS), на обществото „Макс Планк“ в Германия и др. Следващият по-висок етап е постигнат при съчетаването на изследователската работа в университетите с индустрията и със задачите, поставени от централна или регионална власт. Те формираха университетите от т.нар. „трето поколение“. Сега се налага схващането за т.нар. „четворна спирала“, която трябва да доведе до съчетаване на академични научни структури, университети, представители на индустрията и бизнеса и на местната власт. Израз на това схващане е създаването на Технопарка в София, както и на други технопаркове в света.

През изминалите 150 години в БАН са избирани 338 действителни и редовни членове, респективно академици; 232 дописни или извънредни членове, респ. член-кореспонденти. Цифрата на чуждестранните членове достига около 300, а почетните членове са 32. Към 2019 г. САЧК има общо 163-ма членове, от които 62-ма академици и 101 член-кореспонденти. Те са разпределени в 7 отделения: Отделение по природо-математически науки, Отделение по инженерни науки (отделено от него на 01.06.2011 г.), Отделение по биологически науки, Отделение по медицински науки (отделено като самостоятелно на 01.06.2011 г.), Отделение по хуманитарни и обществени науки, Отделение „Творци на изкуството и изкуствознание“, и Отделение „Аграрни и лесовъдни науки“ (създадено на 12.06.2014 г.). В състава на САЧК има 20 жени (12,3 %), от които две са академици и 18 – член-кореспонденти. Работещи по трудов договор са 58 от членовете на нашето събрание – 28 академици и 30 член-кореспонденти. При това в БАН работят 4 академици и 24 член-кореспонденти, а в университети и други структури – 8 академици и 22 член-кореспонденти. Академиците, които са извън структурата на БАН, работят в университетски болници (6), СУ „Св. Кл. Охридски“ (1) и Софийска опера (1), а сред член-кореспондентите 7 души работят в университетски болници, 8 в СУ „Св. Кл. Охридски“, по 2-ма в Лесотехническият университет и в Университета по хранителни технологии, Пловдив и по един в Техническият университет, Русенския университет, Аграрния университет в Пловдив, Художествената академия, НАТФИЗ и Издателство „Захарий Стоянов“. Един член на САЧК е народен представител. Средната възраст на академиците е 78,7 години, а на член-кореспондентите – 72,1. Навършили 70 години са

97 души, от които 50 академици и 47 член-кореспонденти. Повечето от тях са с активно участие в научните и обществените процеси, като изпълняват задачи към институти, университети и други структури на граждански договор, работят по научни проекти и договори, имат творческо присъствие в областта на изкуствата, помагат като консултанти и експерти. Малка част от нашите членове са в чужбина или са имобилизирани от болести.

През периода 1869 – 1911 г. в Българското книжовно дружество са избрани 95 действителни и 15 дописни членове – общо 110. Пред периода 1912 – 1944 г. като нови членове на Българската академия на науките са избрани 29 действителни и 15 дописни членове, общо 44 души. След 1945 г. за следващите 73 години са избрани 214 академици и 202 член-кореспонденти – общо 416 души. Според рожденото им място 123 членове на академията са родени в София, 40 – във Велико Търново, 36 – в Пловдив, 34 – в Стара Загора, 32 – в Сливен, 30 – във Враца. В този списък на последно място се нарежда Кърджали с 1 член на академията, Силистра с 2-ма и Добрич с 3-ма. За членове на академията са избрани 59 родени в чужбина членове, от които 38 са включени в състава на Българското книжовно дружество, а 21 – в БАН. Най-много са от Македония (13) и Бесарабия (10). След това се нареждат Гърция (8), Сърбия (6), Русия и Украйна (по 5), Турция и Чехия (по 3), Беларус (2-ма), Австрия, Германия, Хърватия (по 1). За тази информация благодаря на акад. Ячко Иванов.

От своя страна в съвременния **състав на Общото събрание на БАН** са включени 101 членове. От тях академици са 3-ма, един от които е председател на академията. Член-кореспондентите са 11, от които 3-ма са в ръководството на академията. Професори са 42, доценти са 44, само доктор е 1. От членския състав на Общото събрание без директорите с научното звание „доктор“ са 48, носители на званието „доктор на науките“ са 23-ма, а ако се включат и членуващите в състава му директорите, докторите достигат 64, а докторите на науките – 37.

В Академията има 43 института и 7 самостоятелни звена – лаборатории, Кирило-Методиевски център, Природонаучен музей, Ботаническа градина. Сред директорите на институтите 1 е академик, 3-ма – член-кореспонденти, 27 са професори, а 12 – доценти. Седемте специализирани звена се оглавяват от двама професори и пет доценти. А в други допълнителни звена на академията участват също 1 член-кореспондент и 3-ма професори, а 5 са без научни степени. 12 от директорите са доктори на науките, а 38 са носители на образователната и научна степен „доктор“. Тези данни за пореден път поставят въпроса за бъдещето на научната степен „доктор на науките“, която започва да става рядкост и в БАН, а остава залежала като изискване при избора на академици и член-кореспонденти.

Събранието на академиците и член-кореспондентите в преобладаващия брой академии в света стои в центъра на живота им, изпълнявайки логично функцията на ОС. Независимо от сравнително изолирания си статут нашето събрание води активен организационен живот, полезен и надяваме се забележим и за обществото, и за работещите в БАН. Всички членове имат по-малко или повече забележимо присъствие. През последните пет години (2014 – 2019) членовете на САЧК са автори в 2666 научни статии и студии и около 2860 научни доклада, над 1/3 от които са пленарни пред научните прояви. Академици и член-кореспонденти са автори и съавтори в 365 монографии и научни книги и 1199 научнопопулярни статии. Те участват в създаването на средно 30 патентовани приложения и технологични продукта годишно, включени са между 110 и 215 научни проекта годишно, от които между 75 и 99 са международни. Членове на събранието ни има в между 167 до 223 редколегии у нас и между 188 до 210 – в чужбина. Годишно участваме в средно над 300 научни журита и подготвяме средно 850 рецензии. Академици и член-кореспонденти са научни ръководители на около 150 до 190 докторанти. Изнасят се около 350 лекционни курса от наши членове всяка година, а лекционните часове надвишават 2000 ежегодно. Годишно САЧК провежда 8 редовни заседания, ако не се наложат и извънредни. Академичният семинар провежда 10 – 11 сбирки, по правило отворени за присъствие за външни участници, които се включват в дискусиите. През 2014 г. Събранието на академиците и Ръководството на БАН организираха и проведеха избори за член-кореспонденти, през 2015 г. – за академици, а през 2018 г. – общ конкурс.

Членовете на САЧК участват в над 150 международни научни и други организации. Годишно се провеждат 25 – 30 публични изложби, около 40 концерта, юбилейни чествания за събития и личности. САЧК със свои членове участва в организирането на Международната година на светлината (2015), Топ 10 „Научни чудеса на България“ (2015), „Млади откриватели“ (2015), 1100 години от успението на св. Кл. Охридски (2016), придружено с международна конференция и изложба съвместно със СУ. Участвахме в отбелязването на 145, а сега – и на 150 години от създаването на БАН. Академиците подкрепят активно Ученическият институт на БАН и съвместния проект с МОН за подпомагане на млади учени. Членовете на САЧК се включват в събитията по програмата „БАН представя своите институти“. Започнахме активни контакти с МАНУ, включително научни проекти, полезни за страната. БАН, а и членове на САЧК, се включиха в събитията по Европейското председателство на България. Ежегодно се разгръща дарителска кампания, в която членовете на събранието даряват десетки хиляди лева за млади учени, за своите институти, за библиотеката,

за Ученическия институт и пр. От наши членове излезе идеята за създаването, а и участват активно в развитието на Националната академична мрежа в цялата страна. Наши членове са редактори и членове на редколегиите на „Списание на БАН“, „Доклади на БАН“, „Papers of BAS“, „Природа“, „Техносфера“, „Информационен бюлетин“. Трудно е да изброя провокираните научни и международни събития, инициирани от нас. Забележителни и забележими за обществеността са изявиите на членовете на Отделението по изкуствата и изкуствознание. Впечатляващи са публикуваните

научни книги на български и английски език, художествена литература с международно и национално признание, изложби, музикални произведения и представления у нас и по света. Значителен е броят на нашите членове, станали носители на държавни и други награди.

Може да обобщим, че САЧК има значим и самостоятелен образ, който представлява гордост за БАН и страната, за непредубедените приятели, но и за критици, медии и управленци.

Да ни е честита 150-ата годишнина и да пребъде БАН и нейният академичен корпус!

Дамян Дамянов

75 ГОДИНИ СЪЮЗ НА УЧЕНИТЕ В БЪЛГАРИЯ. А СЛЕД ТОВА?

Честваме 75 години от създаването на СУБ. Идеята за обединение на дейците на мисълта, науката и образованието се обсъжда още през 30-те и началото на 40-те години на миналия век. Но се реализира на 30 октомври 1944 г. с възникването на Съюза на научните работници в България (СНРБ). Инициатори и основатели са 19 български културни и научни дейци, сред които са Дончо Костов, Георги Павлов, Кирил Братанов, Асен Хаджиолов, Михаил Геновски, Пейчо Поппетров, Никола Долапчиев, Ангел Ангелов, Александър Бурмов, Вера Златарева, Никола Агънски и др. Тези ентузиастични принадлежат към всички политически партии и движения, допуснати в политическото пространство в следвоенното време на динамични политически и икономически промени в страната. Само след 2 – 3 години организацията на учените попада под контрола на управляващата комунистическа партия, както и всичко останало в държавата.

С какъв знак да отбележим това време? Можем ли да го оценим еднозначно? Трудно. СНРБ получава благосклонна подкрепа, но и контрол. Членството в съюза създава поле за научна изява, носи полезни дивиденди за научен растеж, подпомага публикационната и лекционната активност на своите членове. След начален период на предимно просветителска дейност нараства броят на научните прояви с национален и международен характер, в които структурите на СНРБ са организатори или съорганизатори. Членският състав постепенно достига 13 – 15 хиляди редовни членове от всички възрасти, а от 70-те години свои инициативи развива специално създадената Комисия за млади научни работници. Успоредно с нарастващия брой висши училища (ВУ) и научни организации (НО) се откриват клонове в 29 окръжни и университетски града в страната, а в София броят на секции-

те по науки достига 30 и се оформя допълнителен Софийски регионален клон. С държавна подкрепа и с международна помощ от Чехословакия, Полша, ГДР и Световната федерация на научните работници (СФНР) през 1964 – 1966 г. е построен Международният дом на учените (МДУ) „Фредерик Жолио-Кюри“ в курорта „Дружба“ край Варна, открит тържествено в присъствието на Рене Майо – генерален директор на ЮНЕСКО и на световноизвестни учени от 19 страни от Европа, Азия и Африка.

Същевременно не може да се отрече политическият контрол върху избора на ръководство на съюза, върху годишните планове, а дори и върху отделни прояви. Съюзът, както и цялата страна, се съобразяват с програмите и решенията от партийните пленуми и конгреси. Плащаме данък на политическата система и на студената война с наложени ограничения и контрол върху международните пътувания и контакти, върху достъпа до информация, върху реалистичната оценка и използването на научни и приложни постижения в ограничения и благосклонен пазар на Съюза за икономическа взаимопомощ (СИВ) и при дирижирана конкуренция. През 80-те години контролните действия бяха по-завоалирани, а в научните среди нарастваше усещането за по-голяма свобода. Още повече, че голямата маса университетски преподаватели и дейци на науката и културата винаги са били носители на по-свободен дух, на по-реалистично осмисляне на действителността, на по-широки международни контакти и информираност, на открити критични и дори сатирични настроения. Още цар Фердинанд при своето управление казва: „Най-опасните граждани в една държава са хората, които знаят добре да пишат и които са надарени с естествените дарби на наблюдатели“.

Независимо от политическия привкус в дейността на СНРБ членството и активността в него носеше много положителни резултати и емоции, свързани със стимулирането на творческия дух, с провеждането на стотици научни прояви, от съвместната дейност с ВУ, НО и местната власт, с реализирането на безспорни научни и научноприложни успехи.

Монтен казва, че „свободата е възможността сам да избираш робството си“. Ето защо еднозначна оценка за посоченото време няма. Тя преминава през личното усещане и преживявания. Но за дейността на СНРБ до 1989 г. според мен оценката трябва да бъде с преобладаващо положителен знак. Защото отразява работата и изявиите през този период на българските учени – млади и възрастни.

В последвалите до днес 30 години Съюзът като неправителствена организация се промени в духа на времето. А нашето поколение показва, че е годно да оцелява и работи в настоящата реалност. СНРБ се преименува в Съюз на учените в България. Отпаднаха всички елементи на държавна подкрепа за учените, за науката, а и за тяхната организация. Повсеместно в страната се закриха ведомствени институти, научни организации и центрове към промишлени предприятия и селскостопански структури, към университети и висши училища. СУБ бе принуден да закрие своите клонове в Перник (1990), Михайловград/Монтана (1991), Пазарджик (1996), Силистра (2000), Видин (2010), Враца (2014), както и Софийския регионален клон (2015). Предадените за ползване от учените общински имоти във Варна, Видин, Добрич, Шумен, Ловеч, Плевен, Търговище, Русе, Разград, Враца бяха реституирани или превърнати в частни търговски обекти от актуални политически дейатели. Промениха се интересите, статутът, материалното състояние и психиката на много наши членове в посока на оцеляване, търговия, политика или емиграция.

Членският състав на СУБ се стабилизира вече 10 – 15 години на около 4000 членове. Съхраниха се клоновете в 23 областни и университетски града, както и 24 секции в София. Има ежегоден приток на нови членове. Всяка година СУБ участва в организацията или сам организира между 300 – 400 научни прояви, включително международни. Съюзът утвърди името и авторитета си като организация на учените с безспорно признание от БАН, университетите и висшите училища, Парламентарната комисия по образование и наука, МОН, политическите партии и синдикатите, държавната и местната власт. Макар и трудно се научихме и се учим да търсим и отстояваме правата си като учени в една търговска и неблагоприятна среда. МДУ бе съхранен, независимо от постоянните апетити на политически и бизнес среди. Домът продължава да работи като курортен и конгресен център за български и чуждестранни учени, а приходите от дейността му служат за подкрепа на съюза и на научната дейност на неговите членове.

Изминаха 30 години в нова политическа и икономическа ситуация за нас, за страната и за народа ни. С какво бих се гордял в съвременна България, което е извършено днес, не в миналото? Днес, т.е. в последните 30 години.

Разградихме един политически строй, в който открихме много дефекти. Създаваме обновена държава. Демокрация. В тази държава заложихме и залагаме толкова много дефекти, че дадохме право на италиански политик да каже: „Ние имаме мафия, у вас мафията има държава“.

Опитваме се да променим индустрията, но го правим толкова разрушително, че след това ни е трудно отново да съградим дори 1/10 от разрушеното и разграбеното.

Опитахме да променим селското стопанство и го върнахме десетилетия назад. Разклатихме кооперативното движение. Унищожени са сортове, генетичен материал, световно признати постижения на селскостопанската ни наука. Сега внасяме зеленчуци от съседните страни, плодове от Пиренеите и Австралия, вино от Калифорния, месо от Латинска Америка. Е, разбира се, и от страните на ЕС.

Опитахме се да създадем правова държава, но коевем закони с дефекти и необходимост от десетки промени, та твърде често те все още чакат пред вратата. За мен прозвучаха като откровение две мисли на известния немски юрист Рудолф фон Йеринг. Цитирам: 1. „Посмеят ли произволът и беззаконието нагло и дръзко да надигнат глава, това всякога е сигурен знак, че призваните да защитят закона не са изпълнили дълга си“. И 2. „Безнравствеността на придобиването – това буди протеста у хората, не богатството и лукса“. Думите са написани през 1872 г., а са брутално актуални!

Опитахме да реформираме здравеопазването, но се получи толкова грешен продукт, че и болни, и здрави, и лекари са оплетени в реформа на реформата без близък край.

Опитахме се ... Много от българите – млади и по-възрастни, учени и недоучени, решиха да опитат нов живот извън страната. Над 3,5 милиона българи живеят извън България. Около 2 милиона мигрираха и емигрираха след 1990 г. Родиха се демографски проблеми, които прераснаха в демографска криза. С прогноза от ООН към 2050 г. населението у нас да спадне до 4 милиона души, ако държавата не вземе драстични мерки, които учените вече посочиха.

Иска ми се да мисля позитивно! Защото държавата ни има дълголетна история. Защото има своите герои, писатели, поети, художници, учени, с които имаме право да се гордеем. Умеем да се възраждаме, дори след столетия поробване. Дали ще съумеем сега?

Като Съюз на учените нас особено ни вълнуват проблемите на образованието и науката. Интересни са метаморфозите в нашата образователна система през последните три десетилетия, говоре-

щи за липса на ясна идея и проект за дългосрочно развитие. Вече 30 години има политическо люшкане сред сродни предизборни идеи на различни партии, закъсняващи решения, често вземани при вече създадена трудна, дори критична ситуация. Ще изброя 10 – 11 породени проблема:

1. След освобождението в Княжество България и Източна Румелия при 3-милионно население има 1500 селски и 70 градски училища. В царска България броят на училищата достига до 10 000. Между 1946 и 1985 г. според преброяванията градското население нараства от 1,7 на 5,8 милиона души, а след това продължава да расте. Но през 2000 г. у нас има 3500 училища, а през 2018 г. – 2500. Част от тях (особено в села и малки селища) са запуснати, съборени, заграбени, преустроени.

2. Постепенно намалява броят на новородените, респ. на постъпващите в училище, а оттам – и на кандидат-студентите. Броят на емигриралите деца и на родените извън България варира, но в десетки хиляди. Напусналите училище са около 22 000 по данни в пресата. Една четвърт от децата в циганските семейства въобще не учат, а делът на циганите сред българското население достига 20 %.

3. Според УНИЦЕФ към 2015 г. 22 % от младежите между 15 и 24 години не учат, не работят, не се квалифицират. Според инициатива „Образование България 2030“ 40 % от 15-годишните деца не разбират какво четат.

4. Доброто професионално средно образование в техникумите и професионалните гимназии у нас умря преди десетилетия успоредно с промишлеността, с обезлюдяването, с инфлацията на дипломите им. Сега се мъчим да го новооткрием и възпроизведем като дуално, дошло от Запад.

5. През 2019 г. в 29 гимназии най-после се откриват специално 1280 места за математици, а от 2020 г. се планира увеличаване на приема на студенти по математика и естествени науки. А защо 20 – 25 години безметежно лансирахме пазарни специалности и произведохме хиляди икономисти, прависти, администратори, социолози и др., повече от необходимите за страната кадри, които сега са продавачи по пазарите или работят на нисши длъжности в чужбина.

6. Защо създадохме 50 университета и 17 колежа при спадащ брой на завършващите средно образование и на кандидат-студентите и нарастващ брой на специалностите, изучавани в тях?

7. 80 % от учащите се у нас изучават специалности за обслужващата сфера, в областта на сигурността и отбраната и особено по стопанско управление – области, в които почти няма добавена стойност. Само 20 % са насочени към технически науки, транспорт, здравеопазване, изкуства. Логичен е въпросът на министър Вълчев „Защо млади хора се насочват към професии, които нито им осигуряват работа, нито високо заплащане?“. Но и защо едва в последните години държавата създава стимули за насочване към тях?

8. Броят на местата за студенти е по-голям от броя на кандидатите. Няма конкуренция. Изискванията към кандидатите за висше образование се принизиха или съвсем изчезнаха. Достатъчно е да има диплом за средно образование и независимо от успеха всеки желаещ може да влезе в университет (или поне в частен).

9. Преподавателите са под 22 000 и не достигат за големия брой висши училища. Всеки преподавател трябва да работи само в един университет, а не да се допускат парадокси както в Стопанската академия в Свищов, чиито преподаватели са участвали в обучението по икономика на 26 университета. Най-после се завишиха реално изискванията за академичен растеж, „изпуснати“ с приетия Закон за академичния растеж в Република България. Знаете ли, че в България има гениален учен, който има десетки фирми, върти бизнес и същевременно е доктор на науките в 4 български университета, професор – в три и член-кореспондент в една частна руска академия? Дори пресата и някои негови колеги го величат. А той има стотици цитирания само от десетина автори. Това са болести на растежа, но показващи липса на правила и на тяхното спазване в държавата.

10. За 2018 – 2019 г. студентите са около 223 хиляди души. Завършват висше образование над 53 хиляди души, мнозинството като бакалаври и магистри. Върху докторска дисертация работят само 6467, а реално за годината я придобиват 1365. Това са хората, които биха могли да формират бъдещия резерв от научни кадри в страната, но ако останат в нея и ако държавата създаде нормални условия за научноизследователска дейност.

11. Логично в МОН и сред някои ректори възникват въпроси и рационални насоки за решения. Защо оценките на НАОА са все добри, а качеството на обучение – не? Настойчиво се лансира за пореден път идеята за сливане на университети, за подобряване на нивото на обучението с цел влизане в реални световни класации, за излизане на някои висши училища от статуса на „печатница на дипломи“. Необходими са точни правила и изисквания, за да може едно ВУ да получи признание за научноизследователски университет, а не всяко от тях, извършващо само обучение, да претендира за точки, рейтинг и финансиране.

Няма съмнение, че съвременното висше образование трябва да е национално, но и европейски ориентирано. Че трябва да бъде все по-масово, за да достигне включване на 40 % от младите хора до 30 – 34-годишна възраст. Най-малко 82 % от завършилите висше образование трябва да работят вече по професията си в последвалите 1 до 3 години. Трябва да се стремим реално към обхващане на най-малко 95 % от децата в образователната система. Такива са европейските изисквания. И да помним, че днес образованият човек трябва да се надгражда и дообразова през целия си живот, защото професиите се изменят, изчерпват и се появяват

нови. А „най-стойностен е капиталът, инвестиран в човешките същества“ (Алфред Маршал).

Безспорно учените в България постигат добри успехи в научните изследвания с национално и международно признание, но на каква цена? Парите за наука в България след 1989 г. бяха намалени. Стационарираха се на 0,8 – 0,9 % от БВП. В Русия те са 1,2 %, за ЕС – 2 % средно, в САЩ – 3,4 %. Срещу милиардите евро и долари на водещите европейски и световни сили ние излизаме с 15 – 25 милиона лева, насочени към Фонд „Научни изследвания“. При толкова малко средства основният въпрос е как да се управлява науката? С ограничения. Особено драстични за БАН. В България няма институционално финансиране. Министърът на финансите заяви „на мен отдавна ми се губи връзката между фундаменталната наука и бизнеса и нейната добавена стойност“. А това означава фундаментално, но удобно неразбиране на проблема. Защото почти всички постижения и производства в промишлеността и селското стопанство се предхождат от дългогодишни фундаментални идеи и изследвания в чисто научни организации и структури, от експерименти и патенти, за да се достигне до приложния цикъл. Предхождащите го изследвания по правило отнемат десетилетия дори в САЩ, Япония, Великобритания, Германия и други технологично развити страни. Отново нямаме ясна концепция за научноизследователските университети, за академиите, за учените, а и за наукоемките фирми, включително към промишлени предприятия, които в страната се определят между 2 и 5 %.

Структурата на разходите за НИРД (2017 г.) е следната: за предприятия – 70,3 %, в държавния сектор – 23,2 % и във висшето образование – едва 5,7 %. Кой тогава твори наука и създава научни и приложни продукти – учените или те се раждат директно в производството? Отново ще цитирам една мисъл: „Всеки, който днес ни съветва и тласка към решения, свързани с непълноценното развитие на науката, отстъпва от интересите на народа и държавата си“. Тази така актуално звучаща мисъл е от уводната статия в бр. 1 на „Периодическо списание на БКД“ от 1870 г.

Безспорни са усилията на сегашния екип на МОН за по-успешни решения, включително за усвояване на европейските средства по Регионална програма „Хоризонт 2020“, както и от последващата 7-годишна „Програма Европа“, за която се заделят 97,6 млрд. евро. Досега чрез участието си в първата програма България усвои средства, класиращи я на 24-то място сред 28-те страни в Европейския съюз. Основното финансиране за България е проектното. Чрез него страната е насочена към европейските интереси, към европейската интеграция, а дано науката ни е полезна и за българската икономика и промишленост.

Интересен феномен се наблюдава, когато дейци на науката, образованието и културата получат

досег до изпълнителната власт или до Народното събрание. Според мен те заболяват от т.нар. „депутатска“ болест, която ги издига над проблемите на науката и образованието и ги кара да забравят, че част от тях може да се върнат отново в зоната на интересите си. Разбира се, много от тях така и не се връщат там поради преход към други по-печеливши позиции.

Навлизането в политиката, сблъсъкът с политиката, най-често води до разочарование нормалния интелектуалец, в миналото – и до по-тежка съдба. Нека да си припомним съдбата на Стефан Стамболов, Богдан Филев, на семейство Петкови – Димитър, Петко и Никола, на осъжданите и вкарвани в затвора Петко Каравелов, Васил Радославов и много други. Знаменателен е завършекът на живота на личности от ранга на Никола Вапцаров и Алеко Константинов. Между другото Васил Друмев/митрополит Климент е осъден на затвор от съдия Ганьо Чолаков – прототип на алековия Бай Ганьо. Иван Вазов и проф. Иван Шишманов – приятели, но литературни опоненти, се противопоставят политически по линията русофил – русофоб. Само докосналата се в младостта си до политиката и революцията Райна Княгиня – личност, бъдеща възхищение и днес, умира в бедност, низвергната от обществото. Едва сега, 72 години след смъртта ѝ, българският народ може би ще ѝ съгради паметник. Петко Рачов Славейков – народен поет от класа, след участие в политическите битки пише жестокия стих:

„Не сме народ, не сме народ, а мърша.
Хора, дете нищо не щат да вършат.

...

Само знаеме, можеме и щеме
един друг злобно да се ядеме.“

Неговият син Пенчо Славейков умира в Италия. Отказва по политически причини да бъде погребан в България и костите му са върнати в родината 12 години по-късно.

Тежки оценки за политиката никога не са липсвали у интелектуалците. Така през 1886 г. признатият за българин и избран за български министър Константин Иречек пише: „Тук е пълно с патриотични течения и партизанска злоба. Чуждестранецът чува най-лоши неща за българите от самите българи.“ Нима не ви звучи политически актуално? А нашият съвременник чл.-кор. Марко Семов пише за настоящето ни: „Българският политически живот е недемократичен... С демокрацията се спекулира най-много. Нашият политик е за демокрация, но ако може да си я сложи в джобчето и да си я използва при нужда.“

Тръгнахме по пътя на демокрацията и стигнахме до много разочарования. „Няма такава държава“, изпя популярен шоумен със сатира към това, което се получи. Част от хората на интелектуалния труд се хвърлиха с ентузиазъм в промените. Но или им пришиха синьо-червени краски, или ги оплюха, или не ги разбраха. В политиката остана-

ха единици. Устойчиви, приспособими, послушни. Някои дори нормални. Политиката като дума стана опасна, мръсна, подла, неприемлива за почетните. А културното и образователното ниво на много хора, на цели поколения се срина, погълнато от чалга, простотия, необразованост и основно – от загуба на ценности и деморализация.

Това остава дилема на много интелектуалци и днес. Да се намесиш в политиката е нечисто и непрестижно. Да стоиш далеч от политиката е грешно, защото ограничаваш възможностите си за действие. Можеш да не участваш в избори, но тогава не се сърди кой те управлява.

Мисля, че в нашата страна ударихме дъното на срива в културата. Има признаци на възраждане – нараства броят на четящите книги (ако ще и да са електронни). Театрите, изложбите и концертните зали започват да се пълнят отново. Расте ново, по-рационално, по-прагматично поколение, по-комерсиално мислещо, но също искащо стабилност и честност в държавното управление и в съдебната система. И най-важното – даже и политиците разбраха, че основно място се пада на образованието.

То може да донесе икономически и културен възход, дори Възраждане. Ако оцееем достатъчно дълго като нация и държава...

Уважаеми колеги,

На финала възниква въпросът – как тръгна докладчикът от 75 години на СУБ и докъде стигна? Мисля, че проблемите не си противоречат. Ние се борим за утвърждаването на СУБ, за неговото понататъшно съществуване и укрепване. Защото той е организация на учени и университетски преподаватели, на които въпросът за мястото на интелегенцията в днешния обществен и държавен живот не е чужда. И всеки от нас в една или друга степен се терзае за отговорите на поставените въпроси. И защото не ни е безразлично в каква държава живеем и какво се случва с нашия живот, особено с живота на децата ни. Защото се опитваме да работим в полза на българското общество.

Да ни е честит 75-годишният юбилей! Да си пожелаем още дълги години активна дейност в полза на науката и образованието!

Вера Бонева

ЕПИСКОП СОФРОНИЙ ВРАЧАНСКИ В КУЛТУРНАТА ПАМЕТ НА СЪВРЕМЕННА БЪЛГАРИЯ

На 17 октомври 1861 г. Георги Стойков Раковски започва публикуването в списвания от него вестник „Дунавский лебед“ на емблематичната творба „Житие и страдания грешнаго Софрония“. В седем поредни броя един от най-ярките белетристични текстове на националната ни литература облича своето модерно печатно одеяние и стига до умовете и сърцата на хилядите пристрастени читатели на вестника – „граждански, лобословни и забавни“ – както го определя авторитетният му редактор [1]. Така, повече от половин век след сътворяването си, „Житие и страдания“ се вписва – плътно и необратимо – в комуникационните мрежи на Високото възраждане, осветлявайки не само „тъмните и тежки“ времена (по думите на Раковски) на балканския преход между XVIII и XIX в., но и очертаните вече пътеки на църковнонароден, културен и политически суверенитет, по които нацията уверено пристъпва през третата четвърт на XIX столетие.

Днес, в деня, в който честваме с почит и благоговение името на свети епископ Софроний Врачански¹, бих искала да припомня както неговите дълговечни дела, така и следите, които те чертаят в годините, десетилетията и вековете на Следсофрониевата епоха в националната ни история. Сле-

ди, белязани от многобройните (пре)издания на „Неделник“, пръснати из храмове, библиотеки, музеи, архиви, частни домове и свидетелстващи как само за няколко десетилетия първата новобългарска печатна книга се превръща не само в най-популярната, но и в най-четената – факт сам по себе си феноменален. Бих искала да отбележа и обстоятелството, че същинското национално битие на приснопаметния Врачански епископ, начело с архиерейската и политическата му дейност в размирните десетилетия на кърджалийското време, продължава и след смъртта му през 1813 г. и има свое самостоятелно присъствие в съвременното културно пространство на България. Ярък знак в споменатата насока са настоящите тридневни чествания във Врачанска епархия в памет на нейния небесен покровител.

Но да обърнем поглед и към другите Софрониеви знаци в пределите на нашата високотех-

¹ Словото е произнесено на националното честване на епископ Софроний Врачански, организирано от Врачанската митрополия, община Враца и Областния управител на Враца – 17 септември 2019 г.

нологична и забързана действителност. Първото обстоятелство, което се откроява при вглеждането върху Софрониевото наследство, е свързано със значимия обем автографи (оригинални ръкописи), излезли изпод ръката на архиерея, с които разполагаме днес и които имат същински характер на съкровище, тоест ценността им се увеличава с времето, а всеки нов прочит обогатява четящите, осмислящите и вярващите с нови разбирания, идеи и ценностни ориентири. Разбира се, нашият църковен и академичен елит са направили и правят много за опазването, популяризирането и интерпретирането на Софрониевите книжовни скрижали. Днес техните печатни варианти и дигитални копия на оригиналите почти в цялото си многообемие са достъпни на читатели и почитатели на възрожденското културно богатство – включително и чрез световната дигитална мрежа Интернет. И може би сега е моментът да отбележим, че дължим това богатство на Софрониевите наследници – физически и духовни – които са опазили през вековете и предали на отговорно съхранение в библиотеки, музеи и архиви творбите, излезли изпод неуморимата десница на поп Стойко/епископ Софроний².

Специално внимание заслужава и *визуалният сегмент* от наследството на архиерея, в чието хронологическо начало стои безхитростният му автопортрет, изрисуван старателно върху ръкописния вариант на сборника с неделни проповеди, завършен през 1805 г. Днес този респектиращ оригинал може да бъде видян в залите на

Шуменския регионален исторически музей, към чието културно богатство се числи. Без да бъде постижение на високото изкуство, автопортретът на епископа ни представя един достолепен възрастен човек, обвенчан с всички инсигни на епископската си власт – благославящ и благославящ. Другите, съхранени изображения на духовника от предосвобожденската епоха, са два маслени портрета, рисувани в края на жизнения му път от майстор/и от Тревненската зографска школа. По своята иконография те са много близки и следват общо взето сюжетиката, заложена в първия и единствен автопортрет – архиерейско тържествено облекло, енголпие на гърдите, жезъл в лявата ръка и кръстен знак с дясната. Различават се по детайлите и по излъчването на архиерея. Единият се съхранява и е експониран в Националния църковен историко-археологически музей, а другият е част от колекцията на Пловдивската художествена галерия. По всичко личи, че двата портрета са рисувани от натура, защото разкриват по близкородствен начин физическия образ на епископа в най-достолепната му възраст. Всички останали по-късни изображения са създадени на основа на един от двата споменати портрета, включително и относително ранната печатна графика с лика на епископ Софроний, публикувана в началото на третото издание на „Неделник“, създадено през 1868 г. под заглавие „Поучително евангелие“.

Могъщото творческо влияние на трите първи Софрониеви портрета се простира безпрекословно върху иконографията на изображенията му като светец, както и върху портретуването му в пределите на монументалната мемориалност – скулптори, барелефи и други обемни изображения от камък и метал. Близки варианти на тези портрети, както и на печатната графика от 1868 г., са в основата на изображенията върху двете пощенски марки с лика на епископ Софроний и юбилейната монета, посветена на него, пусната в обращение през 1989 г. Без съществени графични и стилистични промени присъства образът на светителя и в учебници, учебни помагала и други дидактически материали, по които българските ученици и студенти се докосват до Софрониевото слово и до Софрониевите дела³. С риск позицията ми да

² Дигитализираните и достъпни в световната мрежа ръкописи на епископ Софроний Врачански, както и трите печатни издания на книгата „Неделник“ от периода на Възраждането, са част от дигиталната библиотека, поддържана на сайта на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ (www.nationallibrary.bg).

³ Например в учебника по история на България [2], одобрен от МОН, е създадена самостоятелна урочна единица, посветена на отец Паисий Хилендарски и отец Софроний Врачански, която е илюстрирана с автопортрета на епископа.

бъде приета като схоластична, си позволявам да мисля, че силната прикрепеност на всички по-късни изображения на епископа към формата, вида и позата, която той е избрал за своето портретуване на живо, е ярко свидетелство за персоналния му авторитет пред съвременници и следовници. Авторитет, прикрепен по магнетичен и очарователен начин към една властна и същевременно светла и силно притегателна харизма.

Горното съждение се отнася до голяма степен и за визията на Софрониевите паметници – многобройни, но привлекателни и ключови елементи на културната памет. В родния град на поп Стойко – Котел – споменът за него се пази от два монументални паметника – бронзов бюст върху каменен постамент, разположен в централната част на града, и паметника на Георги Ст. Раковски на градския площад, който през 30-те години на миналия век е конструиран според доминиращата в обществото представа за йерархията на видните котленци. На постаментата в доминантна позиция стои бюстът на лидера на въоръженото ни бунтовничество, а под него – в осезаемо положение на второстепенност – са подредени барелефи на останалите котленски дейци, включително и поп Стойко/епископ Софроний, който дели общо пано с архимандрит Неофит Хилендарски Бозвели. Епископът и тук е визуализиран по каноничния модел, за който стана дума по-горе. Същественото в случая е, че неизгубилият своето очарование и до наши дни паметник на котленските възрожденци в центъра на родното им градче и до днес поддържа мита за йерархическата второстепенност на делата на част от обществените лидери на Възраждането. Мит, отдавна лишен от исторически основания и от концептуална тежест в пределите на научното знание за епохата. На основа на този мит, впрочем, е конструиран и Музеят на котленските възрожденци с Пантеон на Георги Ст. Раковски, отворен за посещения през 1981 г., посрещаш почитателите на политическото и културното ни възраждане и до наши дни във вида, в който е създаден през последното десетилетие на социалистическата епоха.

За разлика от своя съгражданин Георги Ст. Раковски, чиито паметници в България са десетки, епископ Софроний Врачански има самостоятелни монументи само на още няколко места – във Враца, Видин, Средец. Паметникът във Видин е в близост до храма, в който е служил архиепископът в тригодишното си пребиваване в крепостния град. Той е част от комплекса на Видинската света митрополия и е обгрижван с подобаваща достопочтеност. Паметникът в град Средец е създаден по инициатива на местното читалище и е положен на малко площадче до енорийския храм „Всех Светих“. Врачанският паметник е дело на проф. Крум Дамянов и се извисява в централната част на града до входа на Историко-етнографския ком-

плекс „Епископ Софроний Врачански“. Паметникът във Враца е ярка творба на монументалното изкуство, която въздейства не само с експресивните си форми, но и с рядкото за жанра изпълнение от два вида камък – бял и сив, създаващи естествено внушение за контраст и централизираност на зрителя върху символното съчетание между книга и епитрахил, загатващо за единението между двете мисии на интелектуалеца – църковната и книжовната. Мемориален барелеф със сюжет от жизнения път на епископа има и в началното училище във Враца, на което той е патрон. Всички изброени паметници представят образа на духовника, познат ни от неговите възрожденски портрети и увенчан с инсигните на архиерейско достойнство.

С изображения и факсимилета от книги и архивни материали присъства епископ Софроний Врачански и в музейните експозиции на градове, с които е свързан – Котел, Враца, Видин. Музеите на Възраждането във Велико Търново, Елена и Пловдив също реконструират със специфичните си изразни средства битието на твореца и общественика. Както споменах по-горе, специално място за оригинали, свързани с архиепископа, е отделено в постоянните експозиции на Градската художествена галерия в Пловдив, Националния църковен историко-археологически музей и Регионалния исторически музей в Шумен. Непрофесионална музейна експозиция за духовника, наречена „Софрониева стая“, се поддържа и в Черепишкия манастир „Успение Богородично“, където Врачанският епископ пребивава през усилените кърджалийски времена (1798 – 1799). За съжаление, оскъдицата от оригинални вещи и други реликти – извън книгите и портретите – силно ограничава възможностите за музейни интерпретации на Софрониевото дело по класическите методи на нашата работа. В условията на съвременната дигитална среда вече са налични по-разнообразни способности за музейни реконструкции и визуализации, от които надявам се ще съумеем да се възползваме през следващите години, за да придадем по-голяма плътност и притегателност на музейните измерения на Софрониевата обществена, книжовна и личностна активност.

Българската православна църква е сред институциите с неоспорим принос за опазване скрижалите на Софрониевото дело. И преди, и след включването на епископа във високите редове на българските светци през 1964 г., грижата за популяризиране делото на ревностния духовник е реализирана с подобаваща системност и почителност. Без да засягам всички аспекти на тези добротворни начинания си позволявам само да отбележа, че в чест на небесния покровител на Врачанска епархия възрожденският Възнесенски храм прие името и на епископ Софроний Врачански. Издигнатият през 1983 г. храм в Червен бряг също е осветен с името на епископа. Светата

Видинска митрополия поддържа в изряден вид средновековната черква „Света Петка“, в която е служил епископът в трите години на принудителното си пребиваване в крепостния град (1800 – 1803). Периодично организирани форуми и чествания за епископа също са дело основно на православната църква – понякога самостоятелно, а понякога в сътрудничество с академични институции [3, 4].

Културната памет за историческите личности живее чрез традицията да именуваме определени институционални и топографски топоси на дейците, чиито дела подлежат на помнене и следване. В този аспект епископ Софроний е сред възрожденците, които са относително неравномерно представени в системата на наименованията. Например улици „Софроний Врачански“ има във всички областни градове и в селищата, пряко свързани с биографията на възрожденеца. По-различно е положението с другите именувания. Училищата, приели за свой патрон епископа, са само три – във Враца, Видин и Пловдив. Читалище с патрон Софроний Врачански няма. Само за сравнение ще си позволя да споделя, че училищата с патрон отец Неофит Рилски са 20, а читалищата – 2. При отец Паисий Хилендарски тези цифри са впечатляващи – 135 читалища и 53 училища. Като добавка ще отбележа, че два от най-влиятелните и утвърдени многопрофилни български университета – в Благоевград и в Пловдив – са избрали за свои патрони съответно отец Неофит Рилски и отец Паисий Хилендарски⁴. Коментарът ми в случая ще се сведе до припомняне на факта, че почти три десетилетия поп Стойко е бил свещеник и учител в родния Котел. Това е една от най-продължителните педагогически кариери през ранното ни Възраждане в едно населено място, която при това е увенчана с неизчислими резултати в огромен млади люде и просветлени умове на съвременници и следовници. По споменатите причини смятам, че в областта на именуванията на училища, читалища, а защо не и един български университет на отец Софроний – предстои да проявим по-осезаема активност.

Към недостатъчната представеност на епископ Софроний Врачански в културната и образователната инфраструктура на съвременна България трябва да добавим и отсъствието му от комплексите с паметници на влиятелни българи в Борисовата градина в София, Алеята на Възраждането в Морската градина във Варна и Градската градина в центъра на Пловдив. Макар и в условен план, споменатите комплекси изпълняват важна роля за припознаване на най-ярките дейци от модерната и съвременна история и култура на България и за (раз)полагането им в каноничните редове на националната идентичност.

Независимо от систематизираните факти и съждения, отнасящи се до относително едноизмерната и необемна представеност на свети епископ

Софроний Врачански в основните топоси на съвременната културна памет, ще си позволя да завърша своето слово в оптимистична тоналност, позовавайки се както на утвърдената в съвременното академично знание представа за основополагащата роля на твореца и общественика в процесите на преход към книжовна и политическа модерност, така и на думите на двама дълбоки мъдрец – Георги Стойков Раковски и Вера Мутафчиева.

Почти десетилетие преди да публикува във вестника си „Житие и страдания...“, през 1853 г., Раковски споделя в писмо до Анастас Гранитски респекта си пред покойнаго отца Софрония (както той го нарича) и припомня, че той пръв е издал на новобългарски език книга с текстове от светото Евангелие, че е поставен за иконом в Котленската църква, защото е изпълнявал свещенически си дълг с „достопохвална точност“ и че е определен за епископ на Враца, заради своето „високоучение и достойнство“ – жест, който Вселенската патриаршия през XVIII в. е направила по изключение за „инородец“, тоест не е грък [5]. Както по-късно отбелязва с основание редакторът на „Дунавски лебед“, делото на именития му съгражданин покрива цяла епоха в националното развитие. Епоха, която е познаваема в умовете ни благодарение на Софрониевите думи и дела.

Пак чрез думите и делата на отца Софрония препоръчва да четем българския преход от XVIII към XIX в. и акад. Вера Мутафчиева. Създадена една от най-живите и проникновени биографии на неизтощимия котленец, тя дава ключ не само към вглъбяването в книгите и действията му, но и формулира прозорлив отговор на поставения в настоящото слово проблем за крехката и ефирна материализираност на паметта ни за епископа. „Има хора внушително цялостни, изсечени от монолит. Монолитно е и отношението ни към тях. Иначе казано – едносложно. Друго е внушението към Софрония, когото всеки българин обича без да познава истинския му живот. Българите имат за негов животопис „Житие и страдания“. Не внушителен, а обичан ще остане завинаги поп Стойко заради неизчерпаемата си многосложност. Нямаме ли чувството, че ако той би живял още и още – сто и петдесет години, например, през всяка една от тях е щял да се ражда по един нов Стойко, по една нова човешка изненада; нямало да имат край превращенията Софрониеви. И всичко това идело от дарбата“ [6].

⁴ Данните за имената на училища и читалища са взети от официалните регистри на Министерството на образованието и науката и на Министерството на културата, които са публично достъпни. Информацията е актуална към 16 септември 2019 г. (www.mon.bg и chitalishta.com).

ЛИТЕРАТУРА

1. Дунавски лебед, г. II, бр. 55, 3 октомври 1861. [*Dunavskiy lebed*, g. II, br. 55, 3 oktombri 1861].
2. История и цивилизации. 10. клас. София, Рива, 2019, с. 128-130. [*Istoria i tsivilizatsii*. 10. klas. Sofia, Riva, 2019, s. 128-130].
3. Богослужебно последование и житие на св. Софроний Врачански 1739 – 1813. С исторически очерци за неговата Врачанска епархия и за Черепишкия манастир. Юбилеен сборник по случай 170 години от блажената кончина на Светителя. София, Синадално издателство, 1983. [*Bogosluzhebno posledovanie i zhitie na sv. Sofroniy Vrachanski 1739 – 1813. S istoricheski ochertsy za negovata Vrachanska eparhia i za Cherepishkia manastir. Yubileen sbornik po sluchay 170 godini ot blazhenata konchina na Svetitelya. Sofia, Sinodalno izdatelstvo, 1983*].
4. Тарашиоева, В., Ас. Аспарухов, протойерей С. Стефанов. Църквата „Св. Възнесение“ храм-паметник „Свети Софроний епископ Врачански“ във Враца – ценен културно-исторически паметник. Враца, Издателство „Dedrax“, 2009. [*Tarashioeva, V., As. Asparuhov, protoyerey S. Stefanov. Tsarkvata „Sv. Vaznesenie“ hram-pametnik „Sveti Sofroniy episkop Vrachanski“ vav Vratsa – tsenen kulturno-istoricheski pametnik. Vratsa, Izdatelstvo „Dedrax“, 2009*].
5. Георги Стойков Раковски. Съчинения в четири тома. Т. 2. Публицистика. Подбор и редакция Веселин Трайков. София, Български писател, 1983, с. 11. [*Georgi Stoykov Rakovski. Sachinenia v chetiri toma. T. 2. Publitsistika. Podbor i redaktsia Veselin Traykov. Sofia, Balgarski pisatel, 1983, s. 11*].
6. Мутафчиева, Вера. Книга за Софроний. Варна, Георги Бакалов, 1983, с. 204. [*Mutafchieva, Vera. Kniga za Sofroniy. Varna, Georgi Bakalov, 1983, s. 204*].

Венко Н. Бешков

СТО ГОДИНИ ОТ РОЖДЕНИЕТО НА ПРОФ. ДИМИТЪР ЕЛЕНКОВ – ОСНОВОПОЛОЖНИК НА ИНЖЕНЕРНАТА ХИМИЯ В БЪЛГАРИЯ

През тази година се навършват 100 години от рождението и 10 години от кончината на проф. д-р инж. Димитър Георгиев Еленков, член-кореспондент на БАН. Той е основоположник на инженерната химия в България.

Проф. Д. Еленков е роден на 4 ноември 1919 г. в Радомир. През 1939 г. завършва средното си образование в Трета мъжка гимназия в София, след което завършва висше образование, специалност „Химия“ в Софийския университет „Св. Климент Охридски“ през 1943 г. През 1948 г., вече като асистент във Варненския държавен университет, записва специалност „Индустириална химия“, която завършва в Софийската държавна политехника през 1953 г. През периода 1947 – 1953 г. той последователно е асистент при Катедрата по неорганична и аналитична химия във Варненския държавен университет (1947 – 1949), в Катедрата по медицинска химия при Медицинската академия в София (1949 – 1952) и по физикохимия в Държавната политехника (1952 – 1953).

През 1953 г. създава и преподава дисциплината „Основни процеси и апарати в химическата промишленост“ (дн. „Инженерна химия“) в Химикотехнологичния институт (по-късно ВХТИ и ХТМУ). Пак там през 1956 г. той става доцент и първи временен ръководител на новосъздадената катедра „Процеси и апарати с контрол и автоматизация“ (през 1963 г.). От 1965 г., вече като професор, става ръководител на същата катедра, както остава до 1972 г.

От 1961 г. е ръководител по съвместителство на секция „Неорганична химична технология“

към Института по обща и неорганична химия при БАН, която под негово ръководство се преобразува в секция „Масообменни процеси“. Тази секция през 1972 г. прерасна в автономната Централна лаборатория по теоретични основи на химичната техника (ЦЛАТОХТ) при БАН под негово ръководство и по негова инициатива. Пак по негова инициатива тази Централна лаборатория прерасна в Институт по инженерна химия (ИИХ) през 1986 г., както е и днес.

Научната дейност на проф. Д. Еленков бе ориентирана към практическата реализация на химичните и масообменните процеси, протичащи в химичната технология. Едно от най-значимите му научни постижения бе изясняването на природата и механизма, по който повърхностно активните вещества (ПАВ) влияят на процесите на абсорбция и течна екстракция. Според него понижаването на скоростта на масопренасяне в присъствие на ПАВ в двуфазни системи се дължи изцяло на хидродинамични ефекти. Тези изследвания са обобщени в дисертация, която той защитава през 1968 г. за научната степен „доктор на техническите науки“.

Заедно с традиционните топло- и масообменни процеси в многофазни системи под ръководството на директора проф. Д. Еленков в ЦЛАТОХТ се развиват модерните за времето си клонове на инженерно-химичната наука: инженерство на химичните реактори и инженерно-химичната системотехника. Пак с неговата подкрепа в ЦЛАТОХТ се разви направлението „Биохимични реактори“, което в момента е едно от водещите в Института по инженерна химия и в страната. Всички те, снабдени със

съвременния математичен апарат и модерни изследователски методики, допринасят не само за научното израстване на млади учени, но и за решаването на практически задачи в химичната промишленост и по опазването на околната среда от замърсявания, причинявани от химичните производства.

Следва да се изброят по-важните от тях, изработени под негово ръководство: инсталация за улавяне на серен диоксид, съчетано с улавяне на олово и цинк в Държавното минно предприятие в гара Елисейна и Оловно-цинковия завод, Кърджали; внедряване на нови пълнежи и тарелки за интензифициране на колонни апарати в българските торови заводи; интензифицирането на производството на анилин в „Неохим“, Димитровград; улавянето на сероводород в промишлените газове и оптимизацията на регенерацията на серовъглерода в СХК „Свилоса“, Свищов; каталитичното окисление на серен диоксид и производството на сярна киселина в хетерогенен реактор (КЦМ – Пловдив) и др.

Дисциплината „Процеси и апарати в химическата промишленост“ е основна и ключова за инженер-химиците от всички клонове на химичната наука. Като педагог проф. Еленков е подготвил хиляди инженер-химици, завършили ВХТИ, ВХТИ – Бургас, Югозападния университет „Неофит Рилски“, Благоевград за период от повече от 40 години. С негова помощ е създадена сродната катедра във ВХТИ в Бургас, сега Университет „Проф. Асен Златаров“. Пак по негова инициатива и под негово ръководство се създава профила „Кибернетика на химическите процеси“ в Химическия факултет на СУ „Св. Климент Охридски“, където се преподават курсове по различни направления на инженерната химия в продължение на десет години. И след пенсионирането той продължи още дълги години преподавателската си дейност.

Под негово ръководство са защитени 17 докторски дисертации, а хабилитираните учени, израснали с негова подкрепа са шестнадесет.

Проф. Д. Еленков е автор на над 360 научни труда, многократно цитирани в чужбина. Автор е и на множество авторски изобретения и патенти, като за някои от тях са продадени лицензи в чужбина. Автор е на единствения за времето си учебник по дисциплината „Процеси и апарати в химическата промишленост“, както и на редица помагала по същата дисциплина.

Той е бил член на редколегията на най-авторитетното научно списание по химия в България („Известия по химия – БАН“) и главен редактор на сп. „Химия и индустрия“ – орган на Съюза на химиците в България за периода 1990 – 1993 г.

Избран е за член-кореспондент на БАН през 1977 г. Той е почетен професор и доктор на Ленинградския технологичен институт (1982 г.).

В научноизследователската си дейност допринася за развитието на международното сътрудничество на катедрата във ВХТИ и на ЦЛАТОХТ (сега ИИХ). Той е бил представител на България

и член на Управителния съвет на Международния център по топло- и масообмен в Минск (сега в Беларус). Под негово ръководство се поддържа плодотворно двустранно сътрудничество с учени от СССР, Чехословакия, Унгария, Германия, Франция и Канада. За периода 1973 – 1989 г. са организирани и проведени шест международни летни школи по инженерна химия. Тези школи бяха най-авторитетните научни форуми за инженер-химиците от страните от Източна Европа за времето си. Традицията бе спазена и провеждането на тези научни форуми продължи след неговото оттегляне.

Като ръководител и администратор също остави трайна следа. Освен като ръководител на катедра, секция, централна лаборатория и институт, през периода 1959 – 1966 г. е заместник-ректор във ВХТИ, а от 1972 до 1980 г. е заместник-директор на Единния център по химия при БАН. Председател е на Висшата атестационна комисия (1980 – 1988). По негова инициатива там се разработват система и правила за оценяване на наукометричните данни на кандидатите за научни степени и звания във всички области на науката. Елементи от тази система и нейната философия се прилагат и до днес.

Неговата професионална компетентност е високо ценена. Той е бил привличан като експерт в различни експертни комисии в България и като неин представител в чужбина. Бил е член на Съвета по опазване на околната среда при Държавния съвет на България.

Проф. Димитър Еленков е носител на дванадесет различни награди на български държавни органи и институции. Най-значимите от тях са орден „Кирил и Методий“ – втора степен и званието „Лауреат на Димитровска награда“, присъдено му през 1980 г.

Освен като учен, проф. Димитър Еленков е известен и с приносите си за развитието на българския спорт. Той бе активен състезател и треньор на националния отбор по волейбол, завоювал второ място на Европейското първенство в Париж (1951) и четвърто място на Европейското първенство в Прага (1958). Има принос за включването на волейбола в олимпийските дисциплини след участие на националния отбор на България (ръководен от него като треньор) в демонстрационен турнир, проведен в София през 1957 г. За неговата активна дейност в спорта му е присъдено званието „Заслужил деятел на физкултурата“.

Приносът на чл.-кор. Димитър Еленков за обучението и развитието на хиляди висококвалифицирани химици и инженер-химици е забележителен. Може да се твърди, че няма български учени и специалисти, работещи в областта на инженерната химия, да не са били под силното му въздействие – като пример, начин на преподаване и научно ръководство.

Българската инженерно-химична колегия си спомня с благодарност и уважение за него.

Драга Тончева

ВТОРА БАЛКАНСКА КОНФЕРЕНЦИЯ ПО ПЕРСОНАЛИЗИРАНА МЕДИЦИНА

В София се проведе внушителен научен форум „Втора Балканска конференция по персонализирана медицина“, организиран от Европейския алианс по персонализирана медицина (ЕАПМ) и Българския алианс по прецизирана и персонализирана медицина (БАППМ) заедно с Медицинския университет (МУ), Плевен и Българското дружество по човешка генетика и геномика. Конференцията е важна част от дългосрочната стратегия на ЕАРМ „SMART Outreach“ (малките държави-членки и региони заедно). Тя обедини участници от заинтересованите страни, от целия Балкански регион и извън него.

В конференцията участваха: г-жа Мария Габриел, европейски комисар по въпросите на цифровата икономика и общество; Денис Хорган, изпълнителен директор на ЕАПМ; д-р Жасмина Коева-Балабанова, съучредител и председател на УС на БАППМ и представител на България в Брюксел за декларацията „Достъп до най-малко 1 милион генома в ЕС до 2022“ и инициативата „1+МГ“; Карина Ангелиева, заместник-министър на образованието и науката; д-р Туула Хелиндер, представител на Финландското председателство на Европейския съвет; доц. Лъчезар Иванов, заместник-председател на 41 Народно събрание на България и председател на Комисията по здравеопазване (2009 – 2010), заместник-председател на Комисията по здравеопазване на 44 Народно събрание; д-р Жана Македонска, Генерална дирекция „Наука“, Политики и програми, здравни науки в Европейската комисия; Антони Молинер, отдел „Злокачествени и редки болести“, Дирекция „Обществено здраве“, Европейска комисия; Киаран Никол, ръководител на отдел „Обществено здраве“, Дирекция „Здраве, потребители и референтни материали“ в Обединен изследователски център, Испра на Европейската комисия; д-р Петя Стратиева, ръководител на направление „Развитие на Централна и Източна Европа“ към „Ретина Интернешънъл“.

В международния форум се включиха водещи учени и лекари, посветени на персонализираната медицина: чл.-кор. проф. Драга Тончева, председател на Научното дружество по генетика и геномика на човека, съучредител и член на УС на БАППМ; проф. Савелина Поповска, заместник-ректор на МУ, Плевен; проф. д-р Борут Петерлин, директор

на Клиничен институт по медицинска генетика в Любляна, Словения; Хари Радхакришнан, директор на Бизнес развитие, NIPD Genetics, Кипър; проф. Джордж Нетто, ръководител на Катедра по патология в Медицинския факултет на Университета в Алабама, Бирмингам, САЩ; проф. д-р Свен Зайверт, директор на Института по патология, Университет, Загреб, Хърватия; д-р Беата Ягиелска, заместник-директор на Научен институт по онкология „Мария Склодовска-Кюри“, Варшава, президент на Алианса за персонализирана медицина, Полша и много други.

При откриването на конференцията д-р **Жасмина Коева-Балабанова** определи основното мото на събитието: „Заедно напред в ерата на персонализираната медицина“ към развитие и утвърждаване на персонализираната медицина. Тя подчерта, че Европа трябва да направи възможно споделяне на добри практики между страните, развитие на трансгранично сътрудничество, разширяване на интердисциплинарни изследвания за решаване на сериозни здравни проблеми. Стремежът на балканските страни е да работим заедно с другите европейски народи и да започнем този процес тук в София. Д-р Коева подчерта, че тази конференция е от съществено значение за нашия регион и ние очакваме тя да бъде основополагаща за разширяване на партньорството. Новите технологии, геномните изследвания, големите бази данни променят света на здравеопазването завинаги. Главната цел на персонализираната медицина (ПМ) е всеки отделен пациент да получи правилното лечение, в правилното време. Особено важна за здравето е превенцията, разширяване на скрининговите програми и ранното откриване на болестта, за да бъде тя лечима.

Денис Хорган акцентира върху предизвикателствата и възможностите за интегриране на иновациите в европейските системи за здравеопазване. Европейската кауза е не само да се персонализира терапията на пациентите, за да се подобри ефекта от лечението, но и да се развият скринингови програми за превенция на болестите. Пътят към персонализирана медицина е тежък и Денис Хорган очерта критичните бариери, които ограничават прилагането на персонализиран подход към пациента, а също така предложи реалистични, ра-

ботещи решения, които ще подобрят достъпа на пациентите до новите терапии в цяла Европа. Това може да се постигне чрез развитие на ефективно сътрудничество между държавите – членки на ЕС.

Българският еврокомисар **Мария Габриел**, която през последните пет години има принос за цифровата икономика и скоро ще бъде комисар по иновациите и младежта в администрацията на Урсула фон дер Лайен, се присъедини към конференцията. Тя оцени високо поставената тема като много важна не само за балканските страни, но и за цяла Европа. Подчерта важността на персонализираната медицина и необходимостта от повече иновации за прилагане на нейните принципи. Подобряване на здравеопазването зависи не само от генериране на големи качествени данни, осигуряване на сигурен достъп до тях, но и от постигане на напредък в тълкуването на данните. М. Габриел каза, че информацията е полезна, когато знанията се прилагат в полза на пациента. Трансформацията на медицината, осъществявана в момента, ще допринесе за мощни промени в практиката, в превенцията, в диагностиката и лечението на пациентите с иновативни подходи. Тя определи три ключови цели – да се подобри достъпът на гражданите до здравните данни, по-добри знания за превенция, лечение, здравни грижи и навлизане на цифровите технологии в здравната система. Според М. Габриел нито една държава-членка няма инфраструктура и ясна политика за съхранение и достъп до големи бази данни. Суперкомпютрите са двигател на персонализираната медицина, но достъпът до данни е ограничен. Тя се надява всяка държава от ЕС да се присъедини към инициативата за генома „1+МГ“, за да работим заедно. Интегрирането на ПМ в здравната система изисква интердисциплинарно трансгранично сътрудничество и усилия от всички. Много нови възможности се отварят в дигиталната ера. Тя беше много оптимистична по отношение на международното сътрудничество и съобщи, че през ноември 2019 г. за тази област ще бъдат отворени инвестиции в размер на 35 милиона евро, а Horizon Europe предвижда общо 100 милиарда евро за различни области. Една от мисиите ще бъде борба с рака, осъществявана в тясно международно сътрудничество.

Г-жа Карина Ангелиева сподели, че фантастични хора работят в ПМ, направени са основни инвестиции в развитие на инфраструктура през последната година. Страната се утвърди като балкански лидер, но е необходима по-добра мрежа със Западните Балкани. Много хора работят в компютърния сектор, но проблемът с човешките ресурси в други области на ПМ остава. Той трябва да се решава с интелигентни стратегии. Тя посочи, че съществува пропаст в иновациите между европейски страни, което е друг основен проблем – участието на новите държави-членки е по-малко от 5 %. Направените инвестиции може да останат напразни, ако не бъде установено и не функциони-

ра широко сътрудничество. Всяка държава – членка на Европейския съюз, трябва да има отворен достъп до данни и да развива върхови постижения в различни области на научните изследвания. Нуждаем се от ново ниво на човешки ресурси, за да стимулираме икономиката и здравния сектор. Образованието и науката трябва да вървят ръка за ръка. Повишаването на осведомеността, споделянето на информация и сътрудничество и мултидисциплинарният подход са от ключово значение за напредъка на ПМ. Нуждаем се от европейска критична маса, за да се конкурираме успешно с Азия и Америка.

Д-р Туула Хелиндер даде за пример процеса на развитие на Клъстър от центрове за върхови постижения във Финландия. Страната е източник и потребител на висококачествени и многостранни научни изследвания, изобретения и иновации. Финландия, Норвегия и Швеция имат най-добри проценти на преживяемост на пациентите с рак и някои от най-добрите резултати на пациентите в областта на онкологията, педиатрията и неврологията. Тези добри резултати се дължат на изградена подходяща за целта здравна система. Националният им център за борба с рака обединява 20 болнични района и 5 медицински заведения, които работят съвместно и са координирани от 5 регионални ракови центъра. Те извършват висококачествени изследвания с иновативни технологии и лечение, осигуряват равен достъп до данни, така че всеки да може да се възползва от тях. Всички медицински записи са в електронен режим, пълна дигитализация. Финландия е подписала Декларацията за достъп до съществуваща и бъдеща геномна база данни. Използването на здравни данни е необходимо, за да се ускори развитието на персонализираната медицина. Важен е диалогът между трите министерства по здравеопазване, образование и икономика.

Доц. Лъчезар Иванов също подчерта важността на ПМ, ролята на компютърните технологии и иновации, необходимостта от нова визия, промяна на начина на мислене и провеждане на правилна политика. Той даде за пример инвестицията на НЗОК, която възлиза на 182 милиона лв. за 20 молекули, което е според възможностите на България в областта на персонализираната терапия в онкологията. Като законодател и представител на институцията Народно събрание пое ангажимент да поддържа диалога в Здравната комисия на Народното събрание, за да се развива ПМ.

Д-р Жасмина Коева-Балабанова запозна аудиторията с възникването, целите и развитието на една от най-значимите европейски инициативи „1+МГ“. Тя представи резюме на проекта, който първо е подписан от 13 страни-членки, следвани от България. Държавите учредителки от ЕС се споразумяха да си сътрудничат, за да постигнат рамка за единна инфраструктура и експертиза. Нашата страна е една от първите, която сформирала

ра работна група от експерти към Министерството на образованието и науката по време на Българското председателство на ЕС. Ние участваме в 10 работни групи, сформирани с различен фокус на действие. Приложението на данните от „1+ МГ“ ще бъде в 3 основни направления – „Онкология“, „Редки заболявания“ и „Популационни изследвания“. Трансграничният достъп до данни е амбициозна задача, която изисква интердисциплинарни трансгранични взаимодействия. България е член на BVMRI-ERIC, EATRIS, IRDiRC, RD Connect и други международни платформи за обмен на данни, финансирани от ЕК.

Проф. Борот Петерлин се фокусира върху ролята на геномиката в здравеопазването. Редките болести имат ниска индивидуална честота, но общата им честота е 3,5 – 5,9 %. Те представляват голямо предизвикателство за общественото здраве. Словенският проект за използване на геноми за диагностика е в началото, но е подкрепен от обещаващи примери за различни приложения в областите на медицината и научните изследвания. Тъй като здравните системи са различни, най-добрите практики трябва да бъдат стандартизирани в целия ЕС и отговорно да се прилага разширен скрининг за носителство на мутации и за скрининг на редки болести на възрастните. Той добави, че по-голямата част от словенците биха искали да знаят дали техният партньор е носител на генетична мутация.

Чл.-кор. проф. Драга Тончева обърна внимание на медико-генетичното консултиране и определяне на генетичен риск при наследствени онкологични болести. Дискутиран беше въпросът да се извършват генетични изследвания с NGS технологии на здрави членове на фамилии с наследствени ракови заболявания, тъй като рискът да развият злокачествен тумор е висок. В момента грижите за тях не са на необходимото ниво, например при рак на простатата, който е един от най-често срещаните карциноми. При персонализирания подход в медицината е важен не само болният, но и неговите здрави родственици, които са наследили патогенни мутации. В Българското ръководство за поведение при простатен карцином, 2019 г., включихме с категорична препоръчителност индикации за генетични изследвания на болни и здрави родственици при фамилни карциноми и при метастатичен простатен карцином.

Хари Радхакришнан представи технология от ново поколение, приложима за наследствен рак и за ранна диагностика. **Д-р Мангалджиев** разгледа възможности за определяне на уникалния геномен профил на туморите, който може да се използва за персонализирани стратегии за лечение.

Киран Никол представи инициативата на Европейската комисия за рак на гърдата (ICIBC), която има за цел да подобри качеството на грижите за пациентите, да намали неравенството в достъпа до грижи, да предостави насоки за скрининг

и диагностика въз основа на научни изследвания, да координира раковия информационен регистър. Той изтъкна факта, че Европа има потенциал да разработи най-добрите ръководства за поведение при пациенти с онкологични заболявания чрез сътрудничество и принос на всяка държава-членка. Той обясни, че Европейското ръководство за борба с рака на гърдата вече е завършено и ще бъде въведено (заедно със схема за осигуряване на качество) през следващата година. Това ще даде визия за 2020 г. за справяне с рака на гърдата на равнище ЕС. Следващата инициатива ще бъде за колоректалния рак.

Беата Ягилеска сподели, че заплащането трябва да става въз основа на резултатите за здравето на пациентите, което е полезен принцип от значение за болния, за лекарите и за обществото като цяло и води до подобряване на здравните услуги. Ние се нуждаем от по-голямо сътрудничество между страните от ЕС за изграждане на раковите мрежи, както и за обсъждане на нови класификации на рака въз основа на неговата молекулярна природа. Тя добави, че полският Алианс за персонализирана медицина подкрепя инициативата MEGA+ за споделяне на здравни данни и очаква по-нататъшното сътрудничество, когато става въпрос за разработване на рамки за доказателства.

Росица Кръстева, началник на Онкологичния център „UniHospital“ в България обсъди големия напредък в лечението на рака, като добави, че прецизна медицина е бъдещето на онкологията. **Д-р Александър Симидчиев** определи замърсяването на въздуха в градовете като рисков фактор с по-голямо значение за рака на белите дробове в сравнение с тютюнопушенето. Той има текущ проект, в който използва компютърната томография с ниска доза и с висока разделителна способност за ранна диагноза и скрининг на белодробен карцином. Прилагането на национално ниво на скрининг на рак на белия дроб е необходимо за поставяне на ранна диагноза и повишаване процента на преживяемост от това коварно заболяване. Междувременно **Джордж Нетто**, председателят на Катедрата по клинична патология в Университета на Алабама в Бирмингам, САЩ, предложи рака на белите дробове като парадигма за прецизна патология.

От името на пациентските организации **д-р Петя Стратиева** определи редките болести като приоритет на политиката на ЕС. В момента 24 Европейски референтни мрежи работят активно в определени области на медицината. Няма лечение за милиони хора по света, като даде пример с наследствени ретинопатии, в основата на които лежат дефекти в над 260 гени. От 2020 г. в Англия ще се реимбурсира генна терапия. Важно е пациентите от България да имат информация за текущи клинични проучвания, за да имат достъп до персонализирани терапии. Най-често те достигат до нея без помощта на лекари. В основата на ранната диагностика и потенциално лечение са генетичните изследвания и

генетичното консултиране. Много групи от Европа предлагат безплатно секвениране, за определяне на генна мутация, асоциирано с тяхното заболяване на очите. ERN-EYE е пример за европейска референтна мрежа, посветена на редки очни заболявания (ERN-EYE), но за съжаление България все още не е член на тази мрежа. Тя предложи Националните планове да бъдат обсъждани и ревизирани в съответствие с иновациите във всяка област. От личен опит, след като е потърсила решение и възможности за лечение на очното заболяване, тя и други пациенти създават организация, за да предадат тези знания на други хора.

При закриването на конференцията д-р Коева подчерта, че нито една държава – членка на ЕС, не може постоянно да поддържа иновативна и актуална система за здравеопазване без обмен

на данни и експертиза и достъп до големи интердисциплинарни набори от данни. Наличието на генетични тестове е от съществено значение за разработването и прилагането на персонализиран подход в здравеопазването. Програмите за скрининг биха увеличили значително превенцията на заболяванията и избора на правилно лечение. По-нататъшната работа в тясно сътрудничество с Европейската комисия е от съществено значение. Побеждаване на рака е приоритетна цел според новия председател на ЕК – Урсула фон дер Лаен. Лекарите трябва да бъдат информирани за най-съвременните лечения и технологии, за да могат да осигурят правилното лечение и да представят животоспасяващи възможности на своите пациенти. Сътрудничеството между страните – членки на ЕС, е жизненоважно.

Петя Василева

КОНФЕРЕНЦИЯ „ПРЕВЕНЦИЯ И ЛЕЧЕНИЕ НА ЗАСТРАШАВАЩИ ЗРЕНИЕТО ЗАБОЛЯВАНИЯ“

Още от дълбока древност окоето е било обект на учудване и възхищение, извор на вдъхновение в поезията, музиката и живописата. Със своите уникални качества, зрителният орган представлява шедьовър на еволюцията. Зрението се оценява като изключителна ценност за човека. Много са изразите, които ние българите използваме в ежедневието: „пази го като очите си“, „отваряй си очите“. В очите се отразява интелигентността, в очите може да се разпознае искреността от лъжата, излъчването от окоето придава смисъл на казаното.

Най-голямо разпространение в България имат очните заболявания, характерни за страните със застаряващо население. Това води до нарастваща нужда от очна помощ, поради големия брой болни, както и възможността сега да лекуваме болести, които бяха нелечими допреди няколко години. С напредване на възрастта зачестяват заболяванията на сърдечносъдовата система, което ограничава достъпа на кръв до вътреочните тъкани. От друга страна, нарастват проблемите и сред младото поколение, което пренебрегва грижата за здравето си и страда от свръхнатоварване и злоупотреба с продължително гледане на електронния дисплей още от ранна детска възраст. Информационната революция и навлизането на невероятните информационни технологии, за съжаление, се използват не само за получаване на знания, а до голяма степен за развлечения. Това води до нарушаване на нормалното човешко общуване, като се натовазва безсмислено най-ценният дар от природата – окоето.

Окоето представлява прозорец към мозъка и изследването му е ключ към съдовата и вегетативната система на организма: в окоето се отразява не само интелектът, но и общото здраве на човека. Осигуряването на добро зрение в детска възраст има решаващо значение за нормалното физиологично, физично, социално и професионално развитие на човека. При проучване на училища в София наш екип установи, че едно на 20 деца има сериозен очен проблем, а за над 80 % от проучените деца това е бил първият очен преглед в живота им. Скрининговите изследвания за децата са особено важни, поради нарастващата роля на рефракционните аномалии в съвременната информационна революция. Все по-често се наблюдава миопия – късогледство, и то от ранна детска възраст. Носенето на слънчеви очила или фотозащита на корекционните стъкла е необходимо за предпазване от вредното влияние на ултравиолетовите лъчи.

За съжаление, честотата на очните заболявания нараства, а диагностицирането им закъснява. Още в началото на миналия век, един от изтъкнатите учени на БАН – акад. Константин Пашев, поставя основите на превантивната медицина и началото на традиция в профилактиката на очните увреждания. Тази традиция е продължена със създаването на Експертна група по превантивна медицина към Отделението за медицински науки.

Всяко увреждане на зрението води до трудности в ежедневните битови и професионални дейности – четене, шофиране, спорт, опасност

от травми и счупвания при падане, неспособност за грижа за семейството. Слепотата представлява най-тежката инвалидност. Тя е лична трагедия за индивида и социална тежест за обществото. Превенцията е медицината на бъдещето.

През 1999 г. от очни и здравни международни организации бе основана „Световна инициатива за предпазване от слепота. Право на зрение 2020“ с цел предприемане активни действия за ограничаване на негативната тенденция към нарастване на зрителните увреждания и слепотата в света. Известно е, че 80 % от слепотата може да бъде предотвратена или излекувана! Офталмологичната общност у нас се включва успешно в тези международни програми. Нивото на лечебната и хирургическата дейност у нас напълно покрива най-високите световни изисквания, като е необходимо да се отчете пренебрегване значението на превантивните дейности, които са необходими за осигуряване на очно здраве при всички професии, възрастови групи и интердисциплинарно сътрудничество. Превантивните стратегии трябва да станат част от ежедневната клинична дейност, а не единични акции, както досега с т.нар. доброволни скринингови инициативи на болници, фирми, организации.

През седмицата, посветена на 150-годишнината от създаването на БАН и по повод „Световният ден на зрението 2019“, бе проведена конференция на тема „Превенция и лечение на застрашаващи зрението заболявания“, с участието на водещи млади специалисти (с международни дипломи от Европейския борд по офталмология) от София, Пловдив, Варна. Съорганизатори на събитието

са: Международната очна фондация „Зрение за всички“, Пациентската организация „Глаукома“, СОБАЛ „Акад. К. Пашев“.

Конференцията бе открита от председателя на БАН акад. Юлиан Ревалски. След представяне на Световната програма „Право на зрение 20/20“ от акад. Петя Василева, бяха представени основните опасности за зрението, както и изключителните ни възможности като офталмолози в диагностиката и лечението им за опазване на очното здраве. Опазването на детското зрение бе тема на лекцията на доц. Александър Оскар. Новостите при глаукомата бяха обсъдени от доц. Марин Атанасов. Съвременните хирургически постижения в лечението на катарактата бяха онагледени в лекцията на д-р Йорданка Кирилова. Опасностите за окото при диабет – развитие на диабетна ретинопатия, най-честата причина за слепота у нас в трудова възраст, бяха представени от д-р Илиян Шандурков. Новите възможности за предпазване и ранно повлияване на дегенерацията на макулата, свързана с възрастта, бяха демонстрирани от д-р Ирина Кулева. Върху иновативния подход при проблемите на сухото око, изнесе лекция проф. Христина Групчева.

Събитието премина при препълнена зала. В програмата бяха включени декламации на стихове от Уилям Шекспир, Дамян Дамянов, Станка Пенчева и виртуозни изпълнения на дуо цигулки с акомпанимент на пиано. Смятаме, че конференцията допринесе за информираността по проблемите на очното здраве и значението на редовни и регламентирани профилактични прегледи в различните възрастови групи.

Теодора Вълва

ЮБИЛЕЙНА НАУЧНА КОНФЕРЕНЦИЯ „45 ГОДИНИ МЕДИЦИНСКИ УНИВЕРСИТЕТ – ПЛЕВЕН“

От 31 октомври до 2 ноември 2019 г. в Медицинския университет – Плевен се проведе Юбилейна научна конференция „45 години на висшето училище в Плевен“, с участието на Българската академия на науките. Научният форум беше посветен на 150-годишнината от създаването на БАН и се осъществи под почетния патронаж на нейния председател акад. Юлиан Ревалски.

В края на октомври, всяка година, академичната общност отбелязва „рождената дата“ на висшето училище – 31 октомври 1974 г. На този паметен ден, преди 45 години, се е състояло Тържественото откриване на Медицинския факултет в Плевен. Това е събитие от стратегическо значение за регион Плевен – перспективата Медицинският факултет да прерасне в автономен университет е изключително благоприятна за социално-икономическото, културното и образователното развитие на плевенския край.

Благодарение на далновидността и амбицията на пионерите – инициатори на идеята, Плевен днес се утвърди като университетски град, като средоточие на високотехнологичната, конкурентоспособната съвременна медицинска наука – вече не само с регионално, но и с национално и международно значение, част от цивилизационния европейски образователен процес. Стъпка по стъпка, наследниците на първия ректор проф. д-р Недко Кючуков: проф. д-р Никола Мумджиев, проф. д-р Марин Ганчев, проф. д-р Кунчо Игнатов, чл.-кор. проф. д-р Григор Горчев и настоящият ректор проф. д-р Славчо Томов, заедно със своите високвалифицирани екипи, с представителите на академичната общност и с многобройните специалисти в системата на здравеопазването и медицинското образование, доведоха плевенската Алма Матер до лидерски позиции на картата на европейското пространство за висше образование.

45 години след вълнуващото начало, със своя внушителен корпус от научни открития и постижения, плевенският Медицински университет е с утвърден престиж у нас, в Европа и по света, като водещ образователен и научноизследователски център с приоритети – роботизираната хирургия и телемедицинатата. Благодарение на усилията на няколко поколения великолепни преподаватели, на тяхната всеотдайност, благодарение на изградената съвременна образователна среда и методичните усилия на целия преподавателски състав, висшето училище постига устойчив, многопластов успех.

На тържествената юбилейна вечер се състоя церемония по присъждане на почетното звание „Доктор хонорис кауза“ на акад. Богдан Петрунов, председател на Настоятелството на висшето учи-

Академик Богдан Петрунов

лище. Високото отличие беше връчено на акад. Петрунов за изключителни заслуги към развитието на медицинската наука в Р България и към университета.

Приветствено слово по повод откриване на Юбилейната научна конференция, посветена на 45 години МУ – Плевен и 150 години БАН, поднесе акад. Юлиан Ревалски. Той поздрави академичната общност на МУ – Плевен от името на Българската академия на науките, на ръководството ѝ и на всички учени с думите: „През изминалите 45 години Вие се утвърдихте първоначално като важен национален център за образование в областта на медицината, а след това вече и като международно признат медицински център не само в Европа, но и в света. Вие сте лидер в роботизираната хирургия, в телемедицината. Българската академия на науките винаги е била един от основните партньори на Медицинския университет – Плевен главно в областта на биомедицината. Радвам се, че нашето сътрудничество е толкова активно, защото благодарение на Вас и на вашите контактите с нашите институти, в Плевен имаме един от най-активно работещите центрове на БАН. На добър час на конференцията и нека пребъдете с Вашите усилия да превърнете висшето училище в още по-важен медицински

Проф. Славчо Томов, ректор на Медицинския университет – Плевен

център както в областта на образованието, така и в областта на иновациите.“

На продължилата церемония проф. д-р Петър Петров, главен координатор на Националната академична мрежа връчи на проф. д-р Славчо Томов, ректор на МУ – Плевен, Почетен плакет по повод 150 години от основаването на БАН.

В Юбилейната конференция Институтът по електроника на Българската академия на науките участва със самостоятелна научна секция „Биомедицина и нанотехнологии“, по време на която бяха представени най-новите разработки в областта на тъканното инженерство и приложение на нанотехнологиите за получаване на нанокompatibilни покрития, притежаващи комплексни физикохимични, механични и медикобиологични свойства, обезпечаващи интегралното взаимодействие с тъканта и удължаващи живота на имплантите в организма.

В рамките на юбилейния форум беше открита документалната фотоизложба „Самолетостроенето в България“, организирана и представена със съдействието на Регионалния академичен център – Плевен.

Събитието се организира по повод Деня на народните будители и се провежда под патронажа на община Плевен, с любезното домакинство на Регионалния исторически музей – Плевен. Останалите съорганизатори са: Музеят на фотографията и съвременните визуални изкуства – Казанлък и факултет „Авиационен“ на НВУ „Васил Левски“.

Експозицията включва уникални фотоси от богатата история на самолетостроенето в България.

Изложбата е много актуална както с богатата сбирка от важни и малко известни документи от служебните архиви и личните архивни фондове, така и с многото фотоматериали.

В над 70 документални фотоса се проследява развитието на самолетостроенето в България, което е едно от големите индустриални предизвикателства през ХХ в. В България са разкрити три самолетни фабрики – Държавната аеропланна работилница – ДАР, София; Държавната самолетна фабрика – Казанлък и Държавната самолетна фабрика – Ловеч.

Фотокопията на снимки, в голямата си част – предоставени от българската Военна академия „Г. С. Раковски“, бяха предварително подбрани, проучени и тематично подредени от полковник (о.р.) проф. Димитър Недялков. Използвани са и копия на архивни изображения, собственост на колекционери и наследници на казанлъшките военни Петя Големанова, Румелия Христова и Лилия Димитрова.

Официалното откриване се състоя на тържествена церемония на 1 ноември 2019 г., в Регионалния исторически музей – Плевен, от координатора на РАЦ – Плевен доц. Теодора Вълва. По този начин се реализира целта събитието да се превърне във важна част от празничната програма на града. На откриването присъстваха д-р Володя Попов, директор на РИМ – Плевен, проф. д.в.н. инж. Димитър Недялков, професор в ИКИТ и във Военна академия „Г. С. Раковски“, полк. проф. д-р Марин Маринов, декан на факултет „Авиационен“, проф. д.ф.н. Петър Петров, главен координатор на Националната академична мрежа, БАН, НВУ „Васил Левски“, инж. С. Асенов, председател на БАД – Пловдив, много гости и граждани.

Откриването на художествено-документалната изложба – в навечерието на общобългарския духовен празник, даде възможност на посетителите да се докоснат до знакови експонати от фонда на Музея на фотографията и съвременните визуални изкуства, Казанлък и Музея на авиацията, филиал на НВИМ.

Уникалната експозиция е признание за значението и мястото на самолетостроенето в България, за родните самолетостроителни фабрики, произвеждали стотици самолети, за българските летци и техния принос в световната авиация и космонавтиката. Изложбата има за цел да популяризира новооткриващото се от януари 2020 г. Висше военновъздушно училище в Долна Митрополия.

СЪБИТИЯ, ПОСВЕТЕНИ НА 150-ГОДИШНИНАТА НА БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

С изложба на открито, посветена на постиженията на научните звена на БАН, и награждаване на ръководителите на най-успешните проекти по Програмата за подпомагане на млади учени и докторанти Българската академия на науките откри честванията, свързани с отбелязването на 150-годишнината на Академията. Събитията се проведоха на 2 октомври 2019 г.

Постиганията във всички научни направления и историята на Академията бяха представени в 60 постера на Изложба на Моста на влюбените в откритото пространство до НДК.

Председателят на БАН акад. Юлиан Ревалски и главният научен секретар проф. Евдокия Пашева откриха изложбата, посветена на 150-годишнината на Академията. На тържественото събитие присъстваха зам.-министърът на образованието и науката Деница Сачева, зам.-министърът на културата Румен Димитров, Биляна Генова – директор на дирекция „Култура“ в Столична община, граждани и учени от различни научни звена на Академията.

Следваме заветите на нашите предци, които са основали Българското книжовно дружество, прераснало в Българска академия на науките, каза в словото си председателят. През годините БАН е изиграла съществена роля за развитието на българската държава, допълни акад. Ревалски.

Академията е допринасяла за умножаване на духовните и материалните богатства на българския народ, каза главният научен секретар проф. Евдокия Пашева. Тя представи изложбата и припомни, че БАН е национален научен център със световно признание. Много от научните резултати през годините са развити в конкретни индустриални технологии, които се използват и днес. Такива примери са методът

нето на фотоелектричното състояние, послужило за създаването на копирните машини, разработките, свързани с оловните батерии и др.

Заместник-министърът на образованието и науката Деница Сачева поднесе приветствие от името на министър Красимир Вълчев и от свое име. Българската академия на науките е пазител на достойнствата на българската цивилизация, каза тя и припомни подкрепата, която МОН оказва на Академията чрез финансирането на национални научни програми.

* * *

41 млади учени от девет научни направления получиха грамоти за успешно изпълнение на проекти по Програмата за подпомагане на млади учени и докторанти на БАН. Отличията се присъждат за постигнати резултати с особено значим научен принос. Церемонията се проведе на 2 октомври в Националния археологически музей, като част от събитията по повод 150-ата годишнина на Българската академия на науките.

Министерството на образованието и науката осигури за осъществяването на Програмата целева субсидия в размер на два милиона лева. 184 договора бяха сключени през 2017 г. с млади учени с период на изпълнение 18 месеца.

Церемонията по награждаването откри председателят на Комисията за млади учени към Общото събрание на БАН проф. Росица Николова. Младите учени имат нужда от добра основа, върху която да градят новите си идеи, а ние се нуждаем от техни критичен поглед, каза проф. Николова. Тя допълни, че всички финансирани проекти са осъществени успешно, което е затруднило комисията да определи отличените сред тях. Председателят на БАН акад. Юлиан Ревалски определи Програмата като стъпка в правилна

посока към задържането на млади хора в науката.

Министърът на образованието и науката Красимир Вълчев поздрави отличените с постигнатите резултати и използва възможността да се запознае с постигнатото по проектите. Загубата на млади хора е най-голямата загуба на ресурс за страната ни. Необходимо е да намерим механизъм за по-силна подкрепа на младите учени, като тази програма е само крачка към осигуряването на добри условия за тяхната работа, каза министър Вълчев.

* * *

Пощенска марка „150 години Българска академия на науките“ валидираха председателят на БАН акад. Юлиан Ревалски и министърът на транспорта, информационните технологии и съобщенията Росен Желязков. Церемонията се проведе в зала „Проф. Марин Дринов“ на Академията. Присъстваха художникът на проекта Мая Стайкова, изпълнителният директор на „Български пощи“ Деян Дънешки, представители на ръководството на Българската академия на науките, учени и гости.

През всичките години от своето създаване нашата организация е изиграла съществена роля в историята на България. Членовете на Българското книжовно дружество, прераснало след това в Българска академия на науките, са дейци на Възраждането и имат ключова роля за строителството на независима България, каза на церемонията председателят акад. Юлиан Ревалски. Той припомни, че учени от Академията са били успешни държавници, министър-председатели, бележити учени, участвали са и в създаването на първото висше училище. Нашите предшественици са утвърждавали българската наука по света, а след Втората световна война са взели участие в създаването на ключови за страната индустрии, каза още акад. Ревалски.

Министърът на транспорта, информационните технологии и съобщенията Росен Желязков поздрави учените от Българската академия на науките по повод 150-годишнината. Пощенската марка е не само универсален символ, който свързва хората, но тя е произведение на изкуството и обект на колекционерска страст, каза министър Желязков. Той благодари на учените от БАН за успешната съвместна работа по редица проекти.

* * *

Документалният филм „Храмът на познанието – 150 години БАН“ беше показан в зала „Проф. Марин Дринов“ на БАН на 7 октомври.

Филмът е реализиран по повод 150-годишнината на най-старата и уважавана българска институция. Той представя историята на Академията – от годините в емиграция и първите стъпки във възстановената българска държава, през епохи на войни, политически сътресения и превратности до наши дни. Това е вълнуващ разказ за една непрекъснатата битка, битка за опазването на българската култура, наука и дух.

Сценарист на филма е Димитър Стоянович, режисьор Лъчезар Аврамов, а оператор – Калоян Божилков. Участват актьорите Цветана Манева, Йоана Буковска, Ирина Констатинова, Георги Тенев, Камен Воденичаров, Драгомир Симеонов, Веселин Калановски.

* * *

По инициатива на Българската академия на науките отбелязването на 150-годишнината на Академията е включено в програмата на ЮНЕСКО за 2019 г. По този повод фотоизложба на БАН в сградата на ЮНЕСКО в Париж представя пред международната общност дейността на Академията.

Откриването на изложбата се проведе на 16 октомври в присъствието на посланици, българи, които живеят и работят във Франция, и представители на научната общност. Домакини на събитието бяха посланикът на България във Франция и постоянен представител на България към ЮНЕСКО Н.Пр. Ангел Чолаков и председателят на БАН акад. Юлиан Ревалски.

Официалната делегация на БАН за събитието включва също председателят на Общото събрание на БАН проф. Евелина Славчева и

главният научен секретар проф. Евдокия Пашева.

Председателят на БАН представи дейността на Академията и нейната роля през всичките исторически периоди. Той говори за постиженията на българските учени в 150-годишната история на БАН и актуални проекти в нейните научни направления. При откриването на изложбата Н.Пр. Ангел Чолаков посочи, че БАН е най-големият научен център в България и работата на учените в нея е повод за гордост на страната ни.

Приветствен адрес от името на генералния директор на ЮНЕСКО г-жа Одри Азуле прочете директорът на Отдела по научна политика и изграждане на капацитет в сектора на природните науки в централата на ЮНЕСКО г-жа Пегги Оти-Боатенг.

Отношенията на ЮНЕСКО с БАН имат дълга история, се посочва в приветствието. Много български учени са допринесли значително за дейностите на международната програма за фундаментални науки, междуправителствената програма „Информация за всички“, програмата „Човек и биосфера“, „Паметта на света“ и международната програма за биоетика. Нашето сътрудничество е основано на общи усилия да задълбочим международния обмен в областта на науката, се отбелязва още. ЮНЕСКО обявява 2021 година за година на фундаменталните науки.

В приветствия адрес се подчертава важноста на автономията както на изследователите, които имат свободата да следват своето интелектуално любопитство, така и автономията на институционално ниво. Г-жа Пегги Оти-Боатенг посочи, че има няколко начина, с които академиите могат да защитят науката и технологиите в своите държави. Това са насърчаването на върховите научни постижения, стимулирането на общественото разбиране на науката и публикуването на доклади по теми от обществен интерес, което БАН прави от години, заяви тя.

Н.Пр. Ангел Чолаков прие на отделна среща в посолството на България в Париж официалната делегация на БАН. На срещата бяха обсъдени бъдещи съвместни инициативи между посолството и БАН в областта на науката, иновациите и образованието. Особено внимание бе обърнато и на работата с българската научна диаспора във Франция и Европа.

* * *

Знакови личности, свързани с историята на Българската академия на науките, представя изложба с 26 пана на Централната библиотека на БАН (ЦБ – БАН) в галерия на открито „Кристал“. Експозицията „Основатели и учени на Българската академия на науките“ откриха директорът на ЦБ–БАН д-р Силвия Найденова и зам.-председателят на БАН чл.-кор. Васил Николов.

Изложбата показва най-изявените учени, откриватели и изследователи на Академията, каза директорът на ЦБ–БАН д-р Силвия Найденова. Четири пана са посветени на основателите на Българското книжовно дружество Марин Дринов, Васил Д. Стоянов, Васил Друмев и Иван Евстратиев Гешов, както и на следващите няколко председатели на БАН.

Ръководството на БАН продължава мисията на своите предшественици за популяризиране на делото на видните личности, създаде Академията и поставили основите на високата наука в България, каза зам.-председателят чл.-кор. Васил Николов.

* * *

На 27 септември във Велико Търново се проведе кръгла маса на тема „Институтите на БАН във Велико Търново – тенденции и перспективи“, посветена на 150-годишнината на Българската академия на науките. Срещата бе организирана от Регионалния академичен център във В. Търново и се проведе в зала „Учредително събрание“ на музея „Възраждане и Учредително събрание“.

От страна на академията участие взеха чл.-кор. Костадин Ганев, заместник-председател на БАН, акад. Димитър Димитров, акад. Петър Кендеров, доц. д-р Петко Христов, директор на Института по етнология и фолклористика с Етнографски музей (ИЕФЕМ), проф. д-р Петър Бойваленков, зам.-директор на Института по математика и информатика (ИМИ), доц. д-р Людмила Кабаиванова, научен секретар на Института по микробиология „Стефан Ангелов“ (ИМ), както и работещи в звената на БАН във Велико Търново.

Зам.-председателят на БАН чл.-кор. Ганев представи пред участниците Националната академична мрежа като механизъм за връзка на Академията с научните, образователни-

те, културните институти и бизнеса в различните региони на страната. Той сподели, че Регионалният академичен център във В. Търново е много важен, защото старата столица е голямо културно средище и университетски град с подразделения на институти на БАН. Акад. Димитър Димитров допълни, че постепенно и с усилия са създадени вече 17 центъра в страната. Инициаторът и главен организатор на Ученическия институт по математика и информатика на БАН акад. Петър Кендеров обърна внимание на младежката дейност към Академията и на развитието на образователната система в България. Той добави, че за учениците, съвместно с МОН, ще бъде осъществен проектът „Образование с наука“, чрез който ще се създадат малки учебноизследователски общности, подобни на бившите кръжоци.

Бяха представени институти и техните звена във Велико Търново: **ИМИ**, **ИР** (Институт по роботика), **ИМ**. Обсъдиха се възможности за разширяване на присъствието на БАН в града, по-точно създаване на звено към **ИЕФЕМ**, а също и възможностите за сътрудничество с Великотърновския университет.

Поздравителни адреси поднесоха зам.-ректорът на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“ проф. дин М. Палангурски, зам.-началникът на НВУ

„Васил Левски“ проф. д-р Свилен Стефанов и зам.-кметът проф. д-р Камарашев.

Проведе се ползотворна дискусия с участието на представители на БАН и гости от академичната общност на града. Засегнати бяха следните теми:

- Ролята на Националната академична мрежа и в частност на РАЦ – Велико Търново за осъществяване на контакти и съвместна дейност между звената на БАН в града, двата университета – ВТУ и НВУ, както и Регионалният исторически музей.

- Дейността на филиалите и звената към институти на БАН във Велико Търново – **НАИМ** (Национален археологически институт с музей), **ИМИ**, **ИР**, **ИМ**.

- Възможности за разширяване – допълнителна материална база и създаване на звено към **ИЕФЕМ**.

- Офис на РАЦ – Велико Търново. Оформи се становище, че е добре да има офис на Регионалният академичен център, който да е видим за академичната общност в града.

- Ученически институт на БАН – да се засили рекламата и популяризирането на дейността.

- Научна инфраструктура – как да се реализира и по какъв начин да се поддържа и използва сътрудничество между БАН и университетите.

- Възможно ли е създаване на клъстер на местно ниво, в който да са включени БАН, ВТУ, РИМ и др. (регионална научна инфраструктура)? Този въпрос е много актуален в контекста на обявените конкурси за различни научни центрове, но не стана ясно дали е възможно финансирането по тези програми на клъстер с хуманитарна насоченост и без участие на бизнеса.

- Дигитализация – защо няма стандарти на национално ниво? Посочено беше, че дигитализацията се осъществява на парче, т.е. всяка институция си прави собствена дигитализация, използвайки различен софтуер.

- Интердисциплинарно сътрудничество. Във Велико Търново се осъществяват проекти, в които страни са културни институции в града и научни институти от БАН като Института по математика и информатика и Института по роботика. Това показва, че началото е поставено и има условия за още работа в тази насока.

ВИСШИ ДЪРЖАВНИ ОТЛИЧИЯ ЗА ТРИМА АКАДЕМИЦИ НА БАН

На церемония в Гербовата зала президентът Румен Радев удостои с ордени изтъкнати дейци в областта на науката, образованието, спорта, медицината и белетристиката. От БАН бяха отличени с държавни награди трима академици. Това са акад. Владимир Овчаров, акад. Чавдар Руменин и акад. Ангел Гълъбов.

Акад. Владимир Овчаров беше награден с орден „Св. св. Кирил и Методий“ огърлие за принос в развитието на медицинската наука и образование в България. С орден „Св. св. Кирил и Методий“ първа степен държавният глава удостои за заслугите му в областта на науката акад. **Чавдар Руменин**. Вирусологът акад. **Ангел Гълъбов** също беше отличен с орден „Св. св.

Кирил и Методий“ първа степен за принос в сферата на образованието и науката.

С орден „Стара планина“ първа степен бяха отличени писателят Владимир Зарев – за заслуги в областта на културата и изкуството и легендарният баскетболист Атанас Голомеев – за приноса му в областта на спорта. Христо Мирянов беше удостоен с медал „За заслуга“ по-

смъртно. Отличието на известния треньор по борба е за принос в областта на спорта.

Знак за виталността на нашата нация са успехите на световно ниво, които са постигнали видните българи, наградени днес с държавни отличия, посочи президентът Радев на церемонията.

Той изтъкна, че гражданската и професионалната енергия на отли-

чените вдъхват национално самочувствие и дух в обществото ни. „Въпреки различните направления, в които работите, между вас има здрава и дълбока връзка – тя се изразява във вашето отговорно отношение към бъдещето на следващите поколения българи“, обърна се държавният глава към носителите на висшите отличия.

УЧЕНИ ОТ БАН С ОТЛИЧИЯ ЗА ВИСОКИ НАУЧНИ ПОСТИЖЕНИЯ

На тържествено събрание по повод 75-ата годишнина на Съюза на учените в България трима учени от Българската академия на науките получиха отличия за високи научни постижения. Това са проф. Анжела Славова-Попиванова от Института по математика и информатика, д-р Радостина Иванова от Института по органична химия с Център по фитохимия и д-р Иванка Петрова-Дойчева от Института по механика.

На тържественото събрание като почетни членове на Съюза бяха отличени акад. Дамян Дамянов, акад. Ячко Иванов и чл.-кор. Мария Попова. Честването се проведе в сградата на Столична община, където преди 75 години е учреден Съюзът на учените в България.

Президентът Румен Радев поздрави участниците в тържественото

събрание и връчи на проф. Диана Петкова почетен плакет за цялостен принос на организацията, нейните членове и научните ѝ секции за развитието на образованието и науката в България. Трябва да продължаваме да утвърждаваме образованието и науката като стратегически национален приоритет и то не само като целево финансиране, а като модерна визия за икономически и културен възход на нацията, каза в словото си президентът Радев. Той поздрави Съюза на учените, че развива и укрепва академичния капацитет на страната и за усърдието, с което служи всеотдайно и отговорно на нацията чрез наука и образование.

Заместник-министърът на образованието и науката Карина Ангелиева и председателят на БАН

акад. Юлиан Ревалски също поздравиха членовете на Съюза на учените в България. Вие отстоявате храбро постиженията на българските учени в страната и чужбина, каза акад. Ревалски и припомни, че Съюзът на учените в България винаги е подкрепял Българската академия на науките. Предстои ни една обща задача – заедно да убедим държавните институции, че науката трябва да е национален приоритет, който ще превърне България в модерна европейска държава, допълни акад. Юлиан Ревалски.

Николай Поппетров от Института за исторически изследвания на БАН изнесе слово за историята на Съюза на учените в България и връзката му с обществото.

ЗАСЛУЖЕНО ПРИЗНАНИЕ

Заместник-председателят на Българската академия на науките чл.-кор. Константин Хаджииванов беше поканен от университета Тонг Жи в Шанхай, Китай по програмата „Jiangnan Master Lecture“.

За цялата си научноизследователска дейност той получи наградата „Jiangnan Distinguished Professorship“. Тя беше връчена от

проф. Чи Чжан – декан на Факултета по химически науки и инженерство. След церемонията проф. Хаджииванов изнесе лекция на тема „Разбиране на процесите върху твърди повърхности посредством вибрационна спектроскопия“.

Член-кореспондент Константин Хаджииванов е един от няколкото световноизвестни учени от областта

на химията, които висшето учебно заведение кани в рамките на програмата. Тя стартира през 2015 година и е адресирана към оптически, електронни, каталитични и магнитни молекулни материали, както и неорганична химия. Университетът Тонг Жи е след водещите китайски университети и заема 312-о място в световната класация.

Росица Стоянова, Илияна Марчева

ПО СЛЕДИТЕ НА ЕДНА БЛАГОРОДНА ТРАДИЦИЯ¹

Жестовите на щедрост и подкрепа за българската наука са част от развиващата се култура на дарителство, характерна за българското общество в различните периоди на неговото развитие. В „златната книга“ на благодетелите на Академията са записани имената на десетки достойни българи, дали своята лепта в подкрепа на развитието и обогатяването на научното знание. Именно уважението към тяхното дело и желанието да припомним позабравените им имена ни вдъхновиха при написването на тази неголяма по обем книга. Изданието е посветено на 150-ата годишнина от създаването на Българското книжовно дружество, чийто достоен наследник е Българската академия на науките. То е насочено към широката аудитория на любознателните хора и нейното запознаване с различните прояви на благотворителната традиция по отношение на академичната институция през годините. Целта е да бъдат представени многообразието от личности, техните мотиви и жестове в полза на науката. За да не обременяваме текста, в него не са посочени многобройните и разнообразни източници, от които събирахме информация. А документалният масив, върху който той е изграден, е наистина впечатляващ – материали от държавните архиви в страната и най-вече от Научния архив на БАН; документи от Учреденския архив на БАН; справки за даренията, направени към различните академични институти и центрове; публикувани документи и проучвания, интернет източници; информация, предоставена ни от неправителствени организации и др., редица изследвания.

Същинският разказ за богатата традиция на дарителство, свързана с Академията, е разположен в седем обособени части. В първите четири авторите Р. Стоянова и Цв. Величкова увлекателно и с богат илюстративен материал разкриват най-ярките дарителски жестове през първите години на създаване на Книжовното дружество в Браила и преместването му в София, учредяването на благотворителните фондове, попълването на библиотечния и архивния фонд на институцията, представят част от хората, проявили щедрост и далновидност и подкрепили безкористно развитието на научното познание. Много от тези личности, наричани навремето със звучната и съдържателна дума благодетели, са малко познати извън професионалния кръг на историците. Други ние познаваме, но в качеството им на политици, учени, военни дейци, духовници, стопански дейци. Това, което ги обединява, е перспективното мислене, убедеността, че просперитета на държавата и нацията е неразривно свързан с развитието на научното знание. Материалните им жестове – парични дарения, дарения на недвижими имоти, на книги, архивни материали и др., дават възможност на Дружеството, възникнало в Браила, да израсне в Академия и да се превърне в център и хранилище на българската духовност.

Многобройни са даренията в полза на науката и именно Академията след Министерството на народното просвещение е институцията, която е отговорна за най-големия брой благотворителни фондове. Специално внимание се обръща на факта, че зад всеки жест стои различна човешка история и съдба,

всяко дарение има своята дълбоко личностна мотивация. Подобаващо място в изданието заема изложението за дейността и филантропичните жестове на Иван Евстратиев Гешов. По своята значимост за Академията те са сравними единствено с благодетелието на Евлоги Георгиев за Университета. Фактите са многобройни – изплащането на ипотечния дълг за строителството на сградата, ежегодното почти допълване на държавната субсидия, внасянето на обещаната от Евл. Георгиев в Кондиката сума за Браилското дружество, многобройни по-малки парични дарения, завещаната на Академията къща на ул. „Сердика“, в която днес се помещават няколко академични института. По-малко известни са жестовите на членовете на фамилията му. Така например синът му Евстрати предоставя недвижимото имущество и средствата на фондацията в памет на съпругата си, организира пренасянето и предава безценния архив на братята Евлоги и Христо Георгиеви. И това в годините, когато самият той е репресиран от комунистическата власт.

Говорейки за архиви и книги, бих подчертала, че даренията на документи и цели архивни колекции, на печатни издания и лични библиотеки никога не престава през годините, продължава и днес. Така библиотеката на Академията и институтските библиотеки, Науч-

¹ Марчева, И., Р. Стоянова, Цв. Величкова. В темелите на българската наука. Дарители и благодетели на Българската академия на науките 1869 – 2019 г. София, Изд. на БАН „Проф. Марин Дринов“, 2019, 127 с.

ният архив са едни от най-богатите хранилища на знанието в страната.

Това, което дава повод за оптимизъм, е възраждането на дарителската традиция в наши дни – един труден и бавен процес, свързан с общото състояние на гражданското общество и с трайно залегалото в десетилетията след 1944 г. убеждение, че финансирането на науката е задължение на държавата и нейните институции. На нея са посветени следващите три части. За пръв път в българската историография авторът им Илияна Марчева се опитва да осветли и обобщи жестовете на щедрост, съпътстващи развитието на БАН през последните близо 80 години, да очертае основните тенденции и представи хората и институциите, свързани с поддържането и възраждането на дарителската традиция. През периода на държавния социализъм дарителските инициативи не са водещи в работата и функционирането на Академията, но те пренасят жива традицията на съпричастие към науката и към духовността. Тя се оказва особено ценна в годините на преход към демокрация и пазарна икономика, когато науката също както и останалата част от обществената сфера се комерсиализира в процеса на оттегляне на държавата от участие в икономиката и от свиване на социалните разходи. Върви и процес на глобализация на знанието и на неговите носители чрез тържеството на свободното движение на хора, стоки, услуги и идеи. Заедно с цялото общество Академията трябва да оцелее и да се адаптира към новите условия и това става основна задача през 90-те години. А през следващото десетилетие БАН завоюва своето място в голямото европейско научно пространство отново чрез реформи и ориентиране на своята дейност не само към фундаменталните изследвания, но и към приложните. През целия период на радикален преход БАН и неговите институти усещат намалението на държавни средства и се учат да постигат такива с печелене на проекти. Особено непри-

ятно е, че в изменението на Закона за БАН от 1993 г. тя е лишена от преференциално третиране при данъчно и митническо облагане.

Заедно с това след 1989 г. като противовес на пазара и пазарната регулация се формират различни институции на гражданското общество. Възниква широк кръг от неправителствени организации, които възстановяват стари и развиват нови дарителски практики. В такива условия не е чудно, че дарителството в различни проявления се възражда и става много по-осезаемо в живота на БАН. Особено активни са западните фондации и техните клонове, които първи откликват на тежкото финансово състояние на БАН в условията на оттегляне на щедрата дотогава държавна субсидия. Тук следва да се посочат фондацията „Сейбър“, Институт фондацията „Отворено общество“, фондацията „Александър фон Хумболт“, Германското научно общество, фондацията „Фолксваген“, Американската фондация за България. Те вдъхновяват и български фондации като фонда „13 века България“, „Славяни“ и др. да оказват помощ на Академията и нейните институти. Заедно с чуждестранните културни институти тези неправителствени институции на гражданското общество възраждат спомоществователството като важен коректив на пазарната икономика и пазарния императив за развитие на науката в България по време на прехода. Отделни партньорски университети, учени, фирми, издателства, банки, общини също се включват в дарителски кампании за академичните институти от всички почти направления. Не липсват и частни филантропи като семейство Нели и Ричард Гипсън и Ивон и Артър Кьониг, дали значими суми за Археологическия музей и за теренни проучвания. Освен парични, много по-често даренията са в апаратура, материали, компютри, книги, списания. Важни спонсори на институтите на БАН стават техните научни сътрудници, а също и наследниците на именити учени – покойници

или пенсионери. Макар и поради липса на съпоставимост да е трудно да се посочи общият финансов ефект от дарителските акции през 1989 – 2007 г., то без съмнение е тяхното значение за оцеляването на БАН и нейната адаптация към пазарната среда и към изискванията на европейското научно пространство.

Тенденцията на повишаване на даренията продължава и в следващите години. Сред тях особено се откроява ролята на Събранията на академиците и член-кореспондентите (САЧК), както и дарителските жестове на отделни академици и член-кореспонденти в подкрепа на младите в Академията. През 2011 – 2012 г. действа централизиран фонд в подкрепа на младите до 35 години учени, в който са събрани 440 380 лв., провеждат се и дарителски кампании за чествания на годишнините на институцията. Отделни академици даряват суми за издаване на списания, за конкурси и награди за млади учени, за осъществяване на различни научни мероприятия. Продължава традицията да се даряват книги на Централната библиотека и на отделните институти от учени или техните наследници. Крупни суми за съвременно оборудване дават акад. Антон Дончев, акад. Кирил Боянов и др. Примерът на академиците е последван и от останалите сътрудници в отделните институти. Появяват се и частни дарители като бизнесмените Петър Манджуков и Добрин Иванов, които отделят общо 600 000 лв. суми за изследване на историята на българските земи в древността, като Цоло Вутов от фирма „Геотехмин“ и др. Дарения правят и обикновени хора и приятели на Академията от страната и чужбина.

Със своето безкористие съвременните следовници на някогашните дарители стимулират правенето на наука в най-старото научно учреждение в България, при това в драматичните условия на недотам щедри държавни субсидии и слаба обща подкрепа на бизнеса за науката в България.

ЧЛЕН-КОРЕСПОНДЕНТ АЛЕКСАНДЪР ЯНКОВ

На 18 октомври 2019 г. почина чл.-кор. Александър Димов Янков.

Роден е в Бургас на 22 юни 1924 г. Висше образование по юридически и държавни науки завършва през 1951 г. в Софийския университет. Същата година е избран за асистент по международно право в Юридическия факултет на Софийския университет. През 1961 г. завършва курс по международно право в Академията по международно право в Хага. През 1964 г. защитава дисертация на тема „Международната правоспособност на ООН“ и му е присъдена научната степен

„кандидат на юридическите науки“. За доцент е избран през 1965 г., а за професор – 1973 г.

Автор е на много статии и монографии в областта на международното право, международните отношения и морското право. През 1979 г. е избран за член-кореспондент на Академията по международно право (Атина). За член-кореспондент на БАН е избран през 1981 г.

Значителна е неговата международна дейност като юрист. От 1957 г. е консултант по международноправни въпроси в Министерството на външните работи. Бил е член

на правния съвет при Министерството на външната търговия и др. От 1964 г. започва неговата дипломатическа дейност. Отначало като член на правителствените делегации за сесии на ООН, а след това като ръководител на делегациите на страната в редица органи на ООН като Икономическия и социален съвет, Комитета за мирно използване на космическото пространство и др. Бил е заместник-министър, постоянен представител на България в ООН. Избран е за член на редица работни комисии на ООН.

Неговата дейност в международните организации по международно морско право започва през 1968 г., когато е избран за заместник-председател на Юридическия подкомитет на Комитета за мирно използване на морското дъно при ООН (1968 – 1973). Практическата му дейност като дипломат и представител на България в различни международни органи винаги е била свързана и с теоретическа разработка на актуални проблеми на международното право и международните отношения.

Значителна дейност има и като ръководител на Секцията по международно право и международни отношения в Института за държавата и правото при БАН (1988 – 1989), заместник-председател на БАН (1988 – 1991) и председател на СУБ (1987 – 1989). Народен представител е в IX народно събрание (1986 – 1989) и в VII велико народно събрание (1990 – 1991), като е член на комисиите за изработване на Конституцията и за външна политика.

Член-кореспондент Александър Янков е международно признат учен и експерт по морско право в редица институции на ООН и Постоянния арбитражен съд в Хага.

Със смъртта на чл.-кор. Александър Янков Българската академия на науките загуби един от своите видни и дейни членове, а България – един дипломат и достоен представител на страната в много международни институции.

ГОДИШНО СЪДЪРЖАНИЕ ЗА 2019 ГОДИНА

24 МАЙ – ДЕН НА БЪЛГАРСКАТА ПРОСВЕТА И КУЛТУРА И НА СЛАВЯНСКАТА ПИСМЕНОСТ

Тържествено честване на Деня на българската просвета и култура и на славянската писменост / 3/3
Ана Стойкова – Култът към Кирил и Методий през Българското средновековие: идеологически трансформации / 3/4

150 ГОДИНИ БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

Тържествено честване на 150-ата годишнина на Българската академия на науките / 6/3
Слово на председателя на БАН акад. Юлиан Ревалски / 6/4
Слово на президента на Република България Румен Радев / 6/7
Поздравления / 6/8

1 НОЕМВРИ – ДЕН НА НАРОДНИТЕ БУДИТЕЛИ

Честване на Деня на народните будители / 6/13
Христо Попов – Образование, наука и национални ценности. За възходите и паденията в новото българско битие / 6/13
Наградени учени / 6/18

НАУЧЕН ДЯЛ

Александър Тасев, Антон Иванов – Изготвяне на Национална стратегия в областта на енергетиката с фокус върху електроенергетиката. Представяне на основни резултати / 2/3
Александър Х. Александров – История на Института за гората – БАН с поглед към неговото столетие / 3/7
Борислав Абрашев, Константин Петров – Мечтаният акумулатор цинк-въздух – по-близо ли сме днес до превръщането му в реалност? / 4/14
Васил Николов – Раннонеолитното селище („село“) Слатина-София / 6/36
Веселин Дренски – Институтът по математика и информатика – БАН / 1/5
Веселин Дренски – Алгебрата и алгебричната геометрия в Института по математика и информатика / 1/7
Вили Обретенов – Експериментална проверка на теорията за двумерно зародишообразуване и растеж на кристалите / 4/9
Георги Цанков, Георги Георгиев, Пламен Мирчев – Ентомологичната наука в Института за гората / 3/19
Груд Попов, Ивайло Марков, Йонко Додев, Маргарита Георгиева – Възобновяване на издънковите дъбови гори в Централна северна България / 3/22
Дария Владикова – Електрохимичното приборостроене и електрохимичната импедансна спектроскопия в Института по електрохимия и енергийни системи / 4/3
Димитър В. Димитров – Политическият елит и неговото поведение / 6/21

Дмитро Миколенко – Корупцията в България на границата на XIX – XX век като проява на политическото наследство на Стефан Стамболов / 5/23

Емил Попов – Географските култури от дугласка в България – ценен информационен източник / 3/30

Илия Д. Христов – Влияние на водния и хранителния статус на почвата върху качеството и количеството на добива от земеделската култура / 6/51

Йоан Христов – Репатрирането на мигранти – управляват ли се ефективно социалните рискове? / 2/33

Йохан Давидов, Олег Мушкаров – Хармонични почти комплексни структури / 1/13

Мария Бакалова, Михаела Мишева – Устойчивост на завръщането и ре-емиграция: перспективите на завръщащите се в България / 2/26

Миглена Жиянски, Маргарита Георгиева – Институтът за гората – 90 години в полза на обществото и природата / 3/15

Михаил Виденов – Стратегии с правилото за променливото Я / 6/31

Михаил Станчев, Олга Вовк, Наталия Краско – Назар Александрович Каразин в светлината на новите документи / 5/3

Николай Борисов – „Играта е най-висшата форма на научна работа“ / 6/57

Огнян Кунчев, Цветомир Цачев – Анализ на данни, математически финанси и управление на процеси / 1/27

Петър Кендеров, Евгения Сендова, Тони Чехларова – Институтът по математика и информатика в помощ на българското образование по математика / 1/47

Петър Попиванов – Аспекти от развитието на диференциалните уравнения в Института по математика и информатика през последното десетилетие / 1/19

Петър Станчев – Мултимедийни бази от данни / 1/42

Сергей Лиман, Анатолий Порфиненко – Международните отношения на Балканите в средните векове в творчеството на Михаил Петров и Марин Дринов / 5/15

Теодоричка Готовска-Хенце – Пътят на Константин Иречек към България / 6/45

Цонка Байчева, Петър Бойваленков, Иван Ланджев – Теория на кодирането и криптография в ИМИ / 1/33

Шкабура Иванович – „Случаят Раковски“: стратегията на поведение на съветския пълномощен посланик в Париж (в края на август – средата на октомври 1927 г.) / 5/31

Юлия Ст. Стефанова – Теоретични аспекти на посткризисните макроикономически модели във финансовите политики при новите глобални реалности / 2/17

Юрий Белоусов – Европейската интеграция на България в историографията / 5/9

ОБЩОТО СЪБРАНИЕ НА БАН

Обръщение на Общото събрание на БАН към академичната общност и българското общество / 1/54

Българската академия на науките през 2018 г. (Из Отчета за дейността на БАН през 2018 г.) / 4/19

СЪБРАНИЕ НА АКАДЕМИЦИТЕ И ЧЛЕН-КОРЕСПОНДЕНТИТЕ

- Илза Пъжева – Отчет на Събранието на академиците и член-кореспондентите на БАН за 2018 година (Резюме) / **2/39**
- Правилник за организация на дейността на Събранието на академиците (действителните членове) и член-кореспондентите (дописни членове) на БАН / **4/37**
- Писмо на зам.-председателя на САЧК акад. Дамян Дамянов до държавни институции и медии / **4/41**

ОБЩЕСТВЕН ДИСКУСИОНЕН КЛУБ

- Българската академия на науките в представите и оценките на българското общество / **1/55**
- Евгений Д. Сverdлов – Пазете се! Висок импакт фактор / **3/45**
- Иван Загорчев – Псевдонаука и псевдожурналистика: фабрикувани и фалшифицирани „научни“ данни, евтини сензации и фалшиви новини / **3/38**
- Иван Загорчев – Размишления върху качеството на науката / **4/43**

АРХИВИТЕ НА БАН

- Писмо на Иван Евстатиев Гешов до министъра на народното просвещение / **2/52**
- Завещанието на Иван Евстатиев Гешов / **4/52**
- Благодарствено писмо от Българското книжовно дружество до Константин Иречек / **4/53**
- Писмо от Иван Евстатиев Гешов до Управителния съвет на Българското книжовно дружество / **5/42**
- Писмо от наследниците на Иван Евстатиев Гешов до Българската академия на науките / **5/44**
- Писмо до Българската академия на науките за дарителство с цел образуване на фонд „Кирил Берлинов“ / **6/59**
- Писмо за даване на ежегодна награда от фонд „Кирил Берлинов“ / **6/60**

ГОДИШНИНИ И ЮБИЛЕИ

- Александър Александров, Пламен Мирчев – 80 години от рождението на чл.-кор. Боян Роснев / **4/68**
- Александър Александров, Васил Сгурев, Иван Илиев – Николай Хайтов – лесовъд и природозащитник, писател и общественик / **5/56**
- Антонина Желязкова – Деветдесет години от рождението на Вера Мутафчиева и десет години от нейната смърт / **2/55**
- Васил Големански – Бележит творец и организатор на българската паразитологична наука / **5/60**
- Васил Сгурев – Академик Чавдар Руменин на 70 години / **2/60**
- Венета Коцева – Член-кореспондент Георги Милев на 85 години / **1/60**
- Венко Н. Бешков – Сто години от рождението на проф. Димитър Еленков – основоположник на инженерната химия в България / **6/76**
- Вера Бонева – Епископ Софроний Врачански в културната памет на съвременна България / **6/72**
- Веска Николова – Иван Евстатиев Гешов – една от забележителните личности от строителите на свободното отечеството / **4/54**

- Габриела Вапцарова, Дарина Илиева – Константин Иречек (1854 – 1918). 165 години от неговото рождение / **4/60**
- Георги Сотиров, Деница Борисова – 40 години от полета на първия български космонавт Георги Иванов / **3/62**
- Дамян Дамянов – 150 години БАН. Мястото на академичната общност в съответствие с националния и международния опит / **6/61**
- Дамян Дамянов – 75 години Съюз на учените в България. А след това? / **6/68**
- Даниел Вачков – Иван Евстатиев Гешов – държавник, учен, дарител / **3/50**
- Димитър Тонев, Иван Недков – Член-кореспондент Чавдар Стоянов на 75 години / **2/61**
- Елисавета Вълчинова-Чендова – Академик Васил Казанджиев на 85 години / **5/63**
- Илза Пъжева – Александър фон Хумболт и съвременните му последователи / **5/46**
- Катя Чаралозова – Приносител на академик Александър Теодоров-Балан за развитието на българската езиковедска наука и за обучението по роден език / **5/51**
- Маргарита Топашка, Васил Големански – Живот, посветен на биологията и хората / **5/62**
- Мария Младенова – Будителите в семейството на академик Иван Гюзелев / **3/57**
- Надежда Николова – Академик Иван Стефанов – бележит личност на статистическата и икономическата наука в България / **4/63**
- Николай К. Витанов – Член-кореспондент Иван Димовски на 85 години / **4/69**
- Николай К. Витанов – Академик Станимир Троянски на 75 години / **5/67**
- Николай К. Витанов – Член-кореспондент Емил Хорозов на 70 години / **5/70**
- Христо Найденски – Академик Ангел Гълъбов чества своя 80-годишен юбилей / **2/58**
- Ячко Иванов – 85 години от рождението на проф. Петер Зам, чуждестранен член на БАН / **5/50**

ИНТЕРВЮТА

- Интервю с проф. д-р Петър Джонджоров, директор на Института по механика / **3/64**
- Интервю с проф. д-мн Галя Ангелова, директор на Института по информационни и комуникационни технологии / **4/72**

НАЦИОНАЛНИ И МЕЖДУНАРОДНИ НАУЧНИ ПРОЯВИ

- Алла Кирова – Нови решения за икономическото развитие – Международна конференция на Института за икономически изследвания / **2/64**
- Драга Тончева – Втора Балканска конференция по персонализирана медицина / **6/78**
- Петя Василева – Конференция „Превенция и лечение на застрашаващи зрението заболявания“ / **6/81**
- Теодора Въллова – Юбилейна научна конференция „45 години Медицински университет – Плевен“ / **6/83**

МЕЖДУНАРОДНО НАУЧНО СЪТРУДНИЧЕСТВО

- Галя Ангелова – Лекция „Бъдещето на изкуствения интелект – в хармония с човека“ / **3/67**

Николай К. Витанов – Запознаване с китайската научно-технологична система / 3/68

МНЕНИЯ

Васил Сгурев, Александър Александров – Изборите за академици и член-кореспонденти през 2018 г. / 2/69

Иван Попчев, Ирина Радева – Новата парадигма и рискът в релацията „човек – цифрова среда“ / 5/72

Чавдар Руменин – Процедурата за избор на академици и член-кореспонденти на БАН / 2/72

ПРЕДСТАВЯМЕ ВИ

Антон Момчилов, Бранимир Банов – България – четвърти производител на литиеви батерии в света през 80-те години на ХХ век, къде сме сега? / 4/79

Васил Сгурев, Пламен Вачков – Решаващата роля на Института по информационни и комуникационни технологии в иницирането и развитието на индустрията на персоналните компютри в България / 5/78

Гено Папазов, Веселин Найденов – Приносите на Института по електрохимия и енергийни системи за развитие на науката и технологиите за оловни батерии / 4/76

Петър Кендеров, Елена Панчовска – Пет години Ученически институт на БАН / 3/70

Петър Петров – Отчет на Националната академична мрежа на БАН за 2018 година / 2/73

Силвия Найденова, Татяна Стоянова, Цветанка Христова, Радост Шарабова, Светла Караиванова – Анализ на състоянието на библиотеките при постоянните научни звена на БАН / 1/62

Международна конференция по оловни акумулатори – LABAT / 4/77

Нова книга на академик Никола Съботинов / 2/77

Никола Съботинов – Забележително българско изобретение в лазерната наука и технологии / 2/79

Петър Атанасов – Лазерът от научните изследвания до иновациите / 2/78

Радостина Камбурова – *Лазерът* – книга за едно от значимите научноприложни постижения в България / 2/77

Софийски електрохимични дни / 4/82

ХРОНИКА

Александър Александров – Графична изложба в памет на Румен Скорчев / 3/77

Габриела Вапцарова, Дарина Илиева – Изложба, посветена на 170 години от рождението на Иван Евстратиев Гешов / 2/83

Михаил Станчев, Сергей Страшнюк – IX Дриновски четения в Харков / 1/83

Теодора Вълва – Събития, посветени на 150-годишнината на Българската академия на науките (Регионален академичен център – Плевен) / 3/76

Христина Дейкова – Годишни награди по езикознание за 2018 г. на фонд „Академик Владимир Георгиев“ / 2/85

БАН отбелязва с юбилейна марка 150 години от създаването на периодичната таблица на химичните елементи / 4/84

Високо признание / 5/85

Висши държавни отличия за трима академици на БАН / 6/87

В Събранието на академиците / 1/66

Новоизбрани академици / 1/66

Новоизбрани член-кореспонденти / 1/69

В Управителния съвет на БАН / 1/77

Новоизбрани директори на институти / 1/77

В Управителния съвет на БАН / 2/83

Новоизбран директор на институт / 2/83

В Управителния съвет на БАН / 3/79

Новоизбран директор на институт / 3/79

Заслужено признание / 6/88

Награди „Питагор“ за учени от Българската академия на науките / 4/85

Подписано споразумение за сътрудничество / 4/84

Правителството отпуска 5 милиона лева за неотложни ремонти на БАН / 5/85

Признание за български учен / 5/87

Резултати от докторантския конкурс „Най-добра публикация“ / 3/74

София и Браила отбелязват заедно 150-годишнината на БАН / 4/83

Срещи на председателя на БАН акад. Юлиан Ревалски / 4/83

Събития, посветени на 150-годишнината на Българската академия на науките / 6/85

Учени от БАН с отличия за високи научни постижения / 6/88

Френският посланик удостои чл.-кор. Григор Горчев с Ордена на Академичните палми / 3/79

РЕЦЕНЗИИ

Боян Дуранкев – Изпреварваща визия за догонващо развитие на България / 3/82

Васил Големански – За книгата на чл.-кор. Йовчо Топалов „И хобито ми бе хирургията“ / 2/87

Васил Гюзелев – За приятеля и колегата Илчо Димитров и за неговия дневник „В правителството на Жан Виденов“ / 2/88

Лучия Антонова-Василева – За монографията „Следистория на българския език: български език на Балканите, спомени за българско минало, противоречиво и динамично настояще“ / 3/85

Росица Стоянова, Илияна Марчева – По следите на една благородна традиция / 6/89

Стефан Хърков – Химнографската книга трополог: извори, богослужение и певчески репертоар / 3/80

Чавдар Руменин – Нова книга на академик Васил Сгурев / 2/86

IN MEMORIAM

Академик Илия Бручев / 5/90

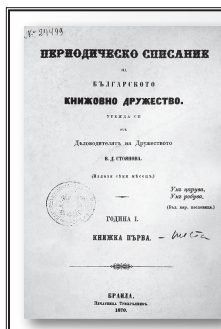
Академик Жорес Алфьоров / 2/90

Член-кореспондент Александър Янков / 6/91

Член-кореспондент Васил Андреев / 1/86

Член-кореспондент Любомир Бояджиев / 5/88

Член-кореспондент Христо Дабовски / 2/89

**Наследник и продължител
на мисията на
„Периодическо списание“**

*Ум царува,
Ум робува.*

(Бъл. нар. пословица)

**Successor in charge to
advance the mission
of the “Periodical journal”**

*Mind reigns,
Mind obeys.*

(Bulgarian proverb)

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

Проф. АНДЖЕЙ ДВОРАК (Полша)
Акад. БОГДАН ПЕТРУНОВ
Акад. ГЕОРГИ МАРКОВ
Чл.-кор. ДИМИТЪР ИВАНОВ
Проф. д-тн ИВАН НЕДКОВ
Проф. МИХАИЛ СТАНЧЕВ (Украйна)
Проф. НАТАЛИЯ ТАРАСОВА (Русия)
Проф. д-р СВЕТЛА КОЕВА
Проф. ХИЛМАР ВАЛТЕР (Германия)
Акад. ХРИСТО ЦВЕТАНОВ
Акад. ЧАВДАР РУМЕНИН
Акад. ЯЧКО ИВАНОВ (главен редактор)

РЕДАКЦИОНЕН СЪВЕТ

Проф. АНДЖЕЙ ДВОРАК (Полша)
Акад. БОГДАН ПЕТРУНОВ
Акад. ГЕОРГИ МАРКОВ
Чл.-кор. ДИМИТЪР ИВАНОВ
Проф. д-тн ИВАН НЕДКОВ
Акад. ИВАН ЗАГОРЧЕВ
Чл.-кор. ИЛЗА ПЪЖЕВА
Проф. дин ЛЮБОМИР МИКОВ
Проф. МИХАИЛ СТАНЧЕВ (Украйна)
Проф. НАТАЛИЯ ТАРАСОВА (Русия)
Проф. дн НИКОЛАЙ ВИТАНОВ
Проф. дикн РОСИЦА ЧОБАНОВА
Проф. д-р СВЕТЛА КОЕВА
Проф. ХИЛМАР ВАЛТЕР (Германия)
Акад. ХРИСТО ЦВЕТАНОВ
Акад. ЧАВДАР РУМЕНИН
Акад. ЯЧКО ИВАНОВ (главен редактор)

Адрес на редакцията: Издателство на БАН
„Проф. Марин Дринов“
1113 София, ул. „Акад. Георги Бончев“,
бл. 6, ет. 2, тел. 871 80 43; 979/30 09

**e-mail: journbas@bas.bg
<http://www.baspress.com>**

Редактор *Соня Славова*
Художник на корицата *Константин Жеков*
Графичен дизайнер *Даниела Мицева*

Формат 202×285

Печатница на Издателство на БАН
„Проф. Марин Дринов“
1113 София, ул. „Акад. Георги Бончев“, бл. 5

www.baspress.com

EDITORIAL BOARD

Prof. ANDRZEJ DWORAK (Poland)
Acad. BOGDAN PETRUNOV
Acad. GEORGI MARKOV
Corr. Memb. DIMITAR IVANOV
Prof. IVAN NEDKOV, DSc
Prof. MICHAIL STANCHEV (Ukraine)
Prof. NATALIA TARASOVA (Russia)
Prof. SVETLA KOEVA, PhD
Prof. HILMAR WALTER (Germany)
Acad. CHRISTO TSVETANOV
Acad. CHAVDAR RUMENIN
Acad. YACHKO IVANOV (Editor-in-Chief)

ADVISORY BOARD

Prof. ANDRZEJ DWORAK (Poland)
Acad. BOGDAN PETRUNOV
Acad. GEORGI MARKOV
Corr. Memb. DIMITAR IVANOV
Prof. IVAN NEDKOV, DSc
Acad. IVAN ZAGORCHEV
Corr. Memb. ILZA PAJEVA
Prof. LYUBOMIR MIKOV, DSc
Prof. MICHAIL STANCHEV (Ukraine)
Prof. NATALIA TARASOVA (Russia)
Prof. NIKOLAY VITANOV, DSc
Prof. ROSSITSA CHOBANOVA, DSc
Prof. SVETLA KOEVA, PhD
Prof. HILMAR WALTER (Germany)
Acad. CHRISTO TSVETANOV
Acad. CHAVDAR RUMENIN
Acad. YACHKO IVANOV (Editor-in-Chief)

Editor's Office Address: Prof. Marin Drinov Publishing
House of Bulgarian Academy of Sciences
1113 Sofia, Acad. Georgi Bonchev Str.,
Bl. 6, fl. 2, tel. 871 80 43, 979/30 09

**e-mail: journbas@bas.bg
<http://www.baspress.com>**

Editor *Sonia Slavova*
Graphic Design *Konstantin Jekov*
Computer processing *Daniela Mitseva*

Format 202×285

Printery of Prof. Marin Drinov
Publishing House of Bulgarian Academy of Sciences
1113 Sofia, Acad. Georgi Bonchev Str., Bl. 5

www.baspress.com

ИЗИСКВАНИЯ КЪМ АВТОРИТЕ НА „СПИСАНИЕ НА БАН“

В „Списание на БАН“ се публикуват на български език обзорни статии по актуални научни проблеми, оригинални научни и научноприложни разработки, рецензии на книги, дискусии, информация за: национални и международни научни прояви, юбилейни чествания и други събития из живота на Академията и нейните звена.

При подготовката на ръкописа авторите трябва да имат предвид следните изисквания:

1. Ръкописът на статията за рубриката „Научен дял“ да е структуриран в следната последователност:

Заглавие на български и на английски език, без съкращения;

Двете имена на автора или авторския колектив на български и на английски език;

Резюме около 30 – 40 реда и до 5 ключови думи на български и на английски език;

Изложение: увод, извършени изследвания – методи, резултати, анализ и заключение.

2. Илюстрации и текстове под тях. Те се представят в отделен файл във формат TIF или JPG с минимална резолюция 300 dpi. Включването на таблици, фигури или снимки става на избрано и обозначено от автора място.

3. Уравненията и формулите да бъдат написани на отделни редове. Поредните номера на формулите се поставят в кръгли скоби вляво в началото на реда.

4. Задължително е използването на международната система за мерните единици (SI).

5. Списъкът на цитираните публикации е в края на статията под надслов ЛИТЕРАТУРА. Цитираната литература се обозначава в текста в квадратни скоби, например [1]. Номерирането на литературните източници става по реда на цитирането вътре в текста. Името на първия автор се дава в инверсия. Заглавията на кирилица се дават транслитерирани на латиница (съгласно изискванията на българския Закон за транслитерацията от 27.02.2009 г.). Например:

Книги: *Бъргър, П., Т. Лукман. Социалното конструиране на реалността. София: ИК „Критика и хуманизъм“, 1996.* [*Bargar, P., T. Lukman. Sotsialното konstruirane na realnostta. Sofia: IK: “Kritika i humanizam”, 1996.*]

Статия от списание: *Tzavaras, A., H. Brody. Electromagnetic stirring and continuous casting: achievements, problems and goals. – J. Metals, 36, 1984, N 3, p. 31-37.*

6. Данни за авторите на български и на английски език. Да включват научна степен, длъжност, месторабота, адрес за кореспонденция и e-mail.

7. Текстът на статията заедно с резюмето, таблиците, фигурите и литературата не трябва да надвишава 12 стандартни страници (1800 знака на страница).

8. Всяка статия се рецензира от двама независими анонимни рецензенти. Имената на рецензентите не се съобщават на авторите.

9. Авторите преглеждат една коректура в определения срок и носят отговорност за грешки по същество в текста и в илюстрациите.

10. Неприети за печат ръкописи не се връщат на авторите.

Всички ръкописи, предложени за отпечатване в „Списание на БАН“, трябва да се представят в Редакцията на разпечатка в един екземпляр и на електронен носител (текст – файл с разширение .doc, .txt, .rtf, и илюстративният материал (фигури, снимки и др.) – файл с разширение .jpg, .tif и да не е вграден в текстовия файл).